

PRVÁ SVETOVÁ VOJNA A VÝCHODNÉ SLOVENSKO

zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie

Martin Drobňák – Viktor Szabó (eds.)

Klub vojenskej histórie Beskydy
www.kvhbeskydy.sk

Štátna vedecká knižnica v Košiciach
www.svkk.sk

Dejepisný spolok v Košiciach

© Klub vojenskej histórie Beskydy
Humenné 2014

PRVÁ SVETOVÁ VOJNA A VÝCHODNÉ SLOVENSKO

zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie

Vydanie publikácie podporil Pamätný výbor centenária prvej svetovej vojny (Maďarsko).

A kiadvány az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság támogatásával jelent meg.

MAGYARORSZÁG FŐKONZULÁTUSA KASSA
GENERÁLNY KONZULÁT MAĐARSKA KOŠICE

Všetky práva vyhradené. Túto knihu alebo jej časti nemožno reprodukovať, ukladať do informačných systémov alebo inak rozširovať bez súhlasu majiteľa práv!

Za odbornú a jazykovú korektúru príspevkov zodpovedajú autori.

Názory autorov štúdií neodzrkadľujú nevyhnutne názory editorov zborníka, či organizátorov konferencie.

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet vagy annak részleteit a jogtulajdonos engedélye nélkül reprodukálni, informatikai rendszerben tárolni vagy egyéb módon terjeszteni tilos!

A cikkek szakmai és nyelvi helyességéért a szerzők vállalnak felelősséget.

A tanulmányokban a szerzők által kifejtett megállapítások nem tükrözik szükségszerűen a kötet szerkesztőinek, illetve a konferencia szervezőinek az álláspontját.

Vydal: Klub vojenskej histórie Beskydy, Humenné, 2014

ISBN: 978-80-971858-5-5

Úvod

Pri príležitosti 100. výročia vypuknutia prvej svetovej vojny sa rozhodli členovia Klubu vojenskej histórie Beskydy a pracovníci Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach usporiadať na jej pôde medzinárodnú vedeckú konferenciu zameranú na oblasť východného Slovenska, aby sa čiastkovými výskumami odborníkov v jednotlivých oblastiach histórie prispelo k rozšíreniu poznatkov o tejto kapitole dejín, ktorá tak hlboko zasiahla do diania nielen regiónu severovýchodnej časti dnešného Slovenska a jeho obyvateľov, ale ktorý bol v širšom vnímaní v rámci karpatského frontu aj jedným z kľúčových bojísk v dejinách prvej svetovej vojny. Historici a výskumníci vojenských dejín prvej svetovej vojny z Poľska, Maďarska a Slovenska sa v dňoch 5. a 6. júna 2014 stretli v priestoroch Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach, aby navzájom, ale aj širokej verejnosti prezentovali svoje najnovšie poznatky z ich posledného bádania. Tematické zameranie jednotlivých príspevkov bolo dosť rôznorodé a prvý deň konferencie tak odzneli zaujímavé prednášky z oblasti každodenného života miestneho obyvateľstva a vojakov daného regiónu, starostlivosti o chorých a zranených, konkrétnych vojenských osobností a ich pôsobenia na karpatskom fronte, ďalej z histórie jednotlivých plukov, ale aj duchovného života a katolíckych obradov pre vojnových odsúdených na smrť, analyzovali sa letecké operácie rakúsko-uhorského letectva v roku 1914 nad Karpatami, úloha prvých letísk a s tým súvisiace osudy armádnych letcov. Druhý deň konferencie priniesol zaujímavé informácie z tematiky vojnových cintorínov na východnom Slovensku a slovensko-poľskom pohraničí, okolnosti ich vzniku a mapovanie vojenskej architektúry cintorínov, ich pietnej úlohy a štatistických údajov padlých a nakoniec aj tradičné otázky zdôvodnenia bojových operácií na území východného Slovenska, ich príčin a dôsledkov na ďalší vývoj vojnových i povojnových udalostí na východné Slovensko. Po odznení jednotlivých príspevkov prebehla otvorená plodná diskusia ku viacerým prednáškam, čo bolo aj jedným z čiastkových cieľov podujatia, teda jednak podnietiť autorov do ďalšieho výskumu problematiky, ako aj informovať širšiu verejnosť a vzbudiť v nej záujem o často zanedbávanú tematiku otázok prvej svetovej vojny na našom území, ktoré zohralo v dejinách významnú rolu nielen v regionálnom, ale celoeurópskom meradle.

Zostavovatelia

Introduction

On the occasion of 100th anniversary of the outbreak of World War I the members of the Club of Military History Beskydy and employees of the State Scientific Library in Kosice decided to organize an international scientific conference. They had intention to contribute to enhancing the knowledge of this chapter of history which so deeply affected course of events in the region of North-Eastern part of today's Slovakia. This region within the frame of Carpathian front was also one of the key battlefields in the history of World War I. Historians and researchers of military history of World War I from Poland, Hungary and Slovakia met on 5th and 6th June 2014 in the premises of State Scientific Library in Kosice to present their newest research to each other but also to general public. The thematic focus of individual contributions was rather various and during the first day of conference there were presented lectures on daily life of soldiers and local residents of a given region, care for the sick and wounded, particular military personalities and their operation of the Carpathian front, history of individual regiments but also on spiritual life and catholic rituals for war convicts to death. Air operations of Austrian-Hungarian air force above Carpathians in 1914 and roles of first airfields and related fates of military pilots have been analysed. The second day of the conference brought interesting information on military cemeteries in eastern Slovakia and Slovak-Polish border area, circumstances of their creation, charting of military architecture of cemeteries, their commemorate role, statistics of fallen and finally, traditional questions on the heritage of military operations in Eastern Slovakia, their causes and influence on further development of war and post-war events in Eastern Slovakia. In the aftermath of individual contributions there was a copious open discussion about several lectures, what was also one of the partial goals of this event. The conference had an ambition to motivate authors to further research of the problem and also to notify general public and arouse interest in often neglected themes of World War I on our territory, which played a significant role not only in regional but also in Europe-wide scale.

Bevezető

Az első világháború kitörésének századik évfordulója alkalmából a Beszkidek Hadtörténeti Klub tagjai és a kassai Állami Tudományos Könyvtár munkatársai nemzetközi tudományos konferenciát rendeztek, amely Kelet-Szlovákia területére helyezte a fő hangsúlyt. A konferencia célja az volt, hogy a történettudományok különböző szakterületeiről érkező kutatói, előadásaik révén gazdagítsák ismereteinket arról a háborúról, amely feldúlta a mai Észak-Kelet Szlovákia lakosságának életét, s amely során a vizsgált régió a kárpáti frontvonal egyik kulcsfontosságú hadszínterévé vált.

2014. június 5-én és 6-án a kassai Állami Tudományos Könyvtárban összegyűlt, Lengyelországból, Magyarországról és Szlovákia más részeiről érkező történészek mutatták be legújabb kutatási eredményeiket kollégáiknak és a téma iránt érdeklődő közönségnek. Az előadások tematikája szerteágazó volt. A konferencia első napján az alábbi témák kerültek előtérbe: Észak-Kelet Szlovákia lakosságának és az ott tartózkodó katonaságnak mindennapi élete, beteg- és sebesültellátás, katonai portrék, ezredtörténetek, a halálraítéltek lelki élete és a katonai kivégzések katolikus szertartása, az osztrák-magyar légierő hadműveletei 1914-ben a Kárpátok fölött, az első katonai repülőterek szerepe, hadipilóták sorsa.

A konferencia második napjának előadásai a régió első világháborús katonai temetőinek helyzetét, keletkezésük körülményeit, építészeti örökségét és kegyeleti szerepét érintették. Külön előadás foglalkozott a hősi halottak statisztikájával, valamint azokkal a katonai hadműveletekkel is, amelyek befolyást gyakoroltak a térség háborús és háború utáni helyzetére. Az egyes előadások után termékeny vita bontakozott ki, mely a rendezvény egyik kitűzött célja is volt. Az előadók egyrészt a téma további kutatási irányait kívánták felvázolni, másrészt a szélesebb nyilvánosság felé is nyitni próbáltak az első világháború eddig elhanyagolt kérdéseire hívva fel a figyelmet Szlovákiában, melynek keleti területe fontos szerepet játszott nemcsak a regionális, hanem az európai történelemben egyaránt.

Obyvatelia Zemplína vo Veľkej vojne 1914-1918 na stránkach regionálnej dobovej tlače

Udalosti prvej svetovej vojny zasiahli do života obyvateľov niektorých žúp bývalej rakúsko-uhorskej monarchie intenzívnejšie ako v iných častiach monarchie. Súviselo to hlavne s lokalizáciou frontu, ktorý sa v priebehu vojenských operácií neustále menil a posúval, no najmä od jesene 1914 do jari 1915 nezmazateľne vyrýl jazvy na územiach ležiacich v blízkosti Karpát dnešného východného Slovenska a zanechal stopy aj na miestnom obyvateľstve. Vojnovým udalostiam dovtedy najväčšieho svetového konfliktu sa tak nevyhli ani obyvatelia zemplínskej župy. Ich osudy bedlivo pozorovala a na svojich stránkach opisovala aj regionálna tlač, ktorá pravidelne prinášala nové, pozoruhodné informácie o dianí v regióne a jeho obyvateľoch, zapojených vo víre vojny. Miestna zemplínska tlač prinášala síce novinky o všetkých životných udalostiach v regióne, no v tom čase jednoznačne najvýznamnejšou z nich, ktorá zasiahla všetky vrstvy obyvateľstva bez výnimky bola Veľká vojna. Po preskúmaní miestnej tlače z tohto štvorročného obdobia však možno predsa len vyčleniť niektoré kategórie spoločnosti, ktoré sa v novinových článkoch vyskytovali častejšie ako bežné obyvateľstvo, pretože šlo o verejne činné a známe osoby v oblastiach lekárstva, štátnej a verejnej správy, miestnej samosprávy, podnikateľov a živnostníkov, alebo vojnových hrdinov či zajatcov z radov bežného ľudu, ktorí zapĺňali novinové titulky.

Lekári

Zdravotnícky personál, ktorý v sebe zahŕňal množstvo vojenských, ale aj civilných lekárov, zverolekárov, zdravotných sestier a obslužného personálu sa v nemalej miere zaslúžil na ošetrovaní zranených a chorých vojakov, no neraz aj civilného obyvateľstva, postihnutých vojnou a svojou neúnavnou ťažkou zodpovednou prácou na úkor vlastného zdravia a v ohrození vlastného života si počas vojny mnohí z nich vyslúžili viacero vojenských a občianskych vyznamenaní. Ich prácu pozorne sledovala a uverejňovala aj miestna regionálna tlač.

Móric Chudovszky, MUDr. (15. 5. 1868 Rašov – 1941). Lekár-chirurg. Pôsobil v Budapešti, Michalovciach a Sátoraljaújhely. Bol aktívnym a váženým členom viacerých lekárskejších spoločností. Patril k zakladajúcim členom Uhorskej chirurgickej spoločnosti na kongrese nemeckej chirurgickej spoločnosti v Berlíne roku 1905. Počas svetovej vojny bol riaditeľom a primárom verejnej nemocnice v Sátoraljaújhely.¹ V septembri 1914 uverejnili noviny rozhovor o lekárskej starostlivosti o vojakov z frontu opatrovaných v nemocnici Sátoraljaújhely, v ktorom Dr. Chudovszky na základe ich strelných zranení hodnotil priaznivosť ruských guliek ako veľmi nízku. Vďaka tomuto faktoru je percento mortality vzhľadom k celkovému

¹ Viac o ňom In BARRIOVÁ, Katarína. Obyvatelia Zemplína a okolia v dobovej tlači (inorečové noviny a časopisy z rokov 1901-1918). Košice : MKV – Press, 2013. S. 297-298.

počtu vojakov jednotiek, z ktorých privádzajú zranených na zhruba 4 %, čo hodnotí lekár ako nízke. Najväčšia časť zranených má ľahšie zranenia, a tak sú znova schopní nasadenia na fronte v priebehu 4-6 týždňov. Amputácie zatiaľ nemuseli vykonávať. Stav prichádzajúcich pacientov po fyzickej stránke hodnotí ako veľmi dobrý, teda zásobovanie jedlom funguje na vysokej úrovni. Po psychickej stránke opisuje ich stav takisto pozitívne, kedy sú vojaci napriek ich zraneniam v dobrej vyrovnanej nálade, ba miestami sa až s nadšením pýtajú naspäť do nasadenia na front.² Toto bolo možné pripísať zrejme ešte len začiatočnému štádiu vojny, kedy ešte nezačali najkrutejšie a najkrvavejšie bitky karpatského frontu na jeseň 1914. Treba však poznamenať, že lekárska starostlivosť verejnej nemocnice Alžbety bola aj v ďalšom priebehu vojny hodnotená vojensko-lekáorskými kontrolami na najvyššej úrovni, k čomu okrem kvalifikovaných lekárov značnou mierou prispievali aj dobrovoľné zdravotné sestry a ostatný personál.

Alexander Omaszta (rozváci), MUDr. (? - 10. 10. 1914 Przemysl, Poľsko). Lekár. Vojenský lekár v Sátoraljaújhely (Maďarsko). Hlavný lekár košického 5. honvédskeho husárskeho pluku následkom nákazlivej infekčnej choroby získanej pri opatere vojakov zomrel dňa 10. 10. 1914 v 3. epidemickej nemocnici mesta Przemysl.³

Lajos Filipovics. Panovník s účinnosťou od 1. januára 1915 vymenoval zástupcu pomocného lekára za hlavného lekára s ponechaním dovtedajšej hodnosti. O rok nato bol za službu na bojovom poli syn rodáka z Viničiek ocenený medailou Signum Laudis.⁴

Antal Szarkowszki. V júni 1915 panovník vyznamenal primára c. k. nemocnice pre vojakov v zálohe v Sátoraljaújhely zlatým záslužným krížom s korunou.⁵

Lajos Neuwirth, MUDr. Primár v zálohe, rodák zo Sátoraljaújhely, slúžiaci od začiatku vojny na frontoch bol v júni 1916 cisárom vyznamenaný zlatým záslužným krížom s korunou medailou za chrabrosť.⁶

Herman Göndör. Mestský zverolekár zo Sátoraljaújhely, vojenský zverolekár v zálohe, príslušník 3. honvédskeho delostreleckého pluku v Prešove bol v júli 1915 vyznamenaný zlatým záslužným krížom na stuhe od medaily chrabrosti.⁷

Jozef Weinberger, MUDr. Okresný lekár v Kráľovskom Chlmci pre oblasť Medzibodrožia. Dvorský radca. V lete 1915 primára Mailáthovej nemocnice povýšili na plukovního lekára.⁸

Imre Székely, MUDr. Budapeštiansky lekár a majiteľ chemického laboratória, rodák zo Sátoraljaújhely, mladší brat miestneho advokáta Dr. Alberta Sz., ako hlavný

² In *Zemplén*. Roč. 45, č. 70-b (3. 9. 1914), s. 1.

³ In *Zemplén*. Roč. 45, č. 87 (31. 10. 1914), s. 2.

⁴ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 3 (12. 1. 1915), s. 2; In *Zemplén*. Roč. 47, č. 7 (22. 1. 1916), s. 3.

⁵ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 48 (9. 6. 1915), s. 2.

⁶ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 54 (30. 6. 1915), s. 3.

⁷ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 61 (24. 7. 1915), s. 3.

⁸ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 72 (1. 9. 1915), s. 3.

lekár slúžil od mobilizácie na fronte, dostal od cisára zlatý záslužný kríž s korunou na stuhe od medaily chrabrosti.⁹

Vilmos Róth. Lekár z mesta Tokaj, hlavný lekár 2. honvéd. husárskeho pluku v zálohe, ktorý už dávnejšie slúžil na fronte, bol koncom roka 1915 kráľom vyznamenaný rytierskym krížom radu Františka Jozefa na stuhe od medaily chrabrosti.¹⁰

Dezső Balázs, MUDr. Plukovník a hlavný lekár Ústavu pre invalidov a pozorovanie chorých v Sátoraljaújhely (Betegmegfigyelő állomás és rokkantügy intézet) obdržal vo februári 1916 za zásluhy na poli vojenskej chirurgie vyznamenanie od nemeckého cisára a pruského kráľa: zlatý kríž 3. triedy medaily pruského Červeného kríža. Neskôr ho v máji cisár vyznamenal medailou Signum Laudis.¹¹

Béla Braun, MUDr. Domobranecký lekár zo Sátoraljaújhely bol za služby na poli vojenského zdravotníctva arcivojvodom Františkom Salvatorom v lete 1916 vyznamenaný čestným odznakom Červeného kríža 2. triedy.¹²

Eugen Davidovics, MUDr. (1872 – 1948 Budapešť). Lekár. Špecialista na očné choroby. Arcivojvoda František Salvator v júli 1916 vyznamenal za vynikajúcu činnosť na poli vojenského zdravotníctva domobraneckého lekára čestným odznakom Červeného kríža 2. triedy s klenotom a v novembri bol hlavný lekár povýšený na plukovního lekára.¹³

Sándor Zinner, MUDr. Arcivojvoda František Salvator v júli 1916 vyznamenal za vynikajúcu činnosť na poli vojenského zdravotníctva domobraneckého lekára, syna obchodníka Adolfa Z. zo Sátoraljaújhely, čestným odznakom Červeného kríža 2. triedy. Zinner dlho pôsobil ako bakteriológ v Ústave pre invalidov a pozorovanie chorých v Sátoraljaújhely, počas vojny slúžil na ruskom fronte.¹⁴V medzivojnovom období pôsobil ako riaditeľ a internista nemocnice v Sátoraljaújhely.

Karol Székely, MUDr. Panovník v lete 1916 vyznamenal plukovního lekára v zálohe za statočný a sebaobetavý postoj rytierskym krížom radu Františka Jozefa na stuhe vojenského záslužného kríža. Zubný lekár z Kráľovského Chlmca slúžil od vypuknutia vojny na fronte.¹⁵

Ödön Schweiger Primár vojenskej doplňovacej nemocnice v Mukačeve v zálohe bol v auguste 1916 vyznamenaný medailou pruského Červeného kríža 2. triedy.¹⁶ Zdravotnícky strážmajster **Kálmán Vilkovszky** bol vyznamenaný strieborným záslužným krížom na stuhe medaily chrabrosti.¹⁷

⁹ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 86 (20. 10. 1915), s. 3.

¹⁰ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 99 (4. 12. 1915), s. 5.

¹¹ In *Zemplén*. Roč. 47, č. 17 (26. 2. 1916), s. 3, č. 44 (31. 5. 1916), s. 3.

¹² In *Zemplén*. Roč. 47, č. 54 (5. 7. 1916), s. 3.

¹³ In *Zemplén*. Roč. 47, č. 56 (12. 7. 1916), s. 3, č. 93 (18. 11. 1916), s. 3.

¹⁴ In *Zemplén*. Roč. 47, č. 57 (15. 7. 1916), s. 3.

¹⁵ In *Zemplén*. Roč. 47, č. 58 (19. 7. 1916), s. 3.

¹⁶ In *Zemplén*. Roč. 47, č. 70 (30. 8. 1916), s. 3.

¹⁷ Tamtiež.

Vojtech Ligeti. Zverolekár, pôsobiaci pred vojnou v Stropkove dostal v septembri 1916 zlatý záslužný kríž s korunou na stuhe od medaily chrabrosti.¹⁸

Nagy, Géza. Panovník za vynikajúcu službu vyznamenal pomocného lekára v zálohe najvyšším uznaním (Signum Laudis).¹⁹

Sándor Safir, MUDr. Lekár, záchranár, veliteľ vojenského nemocničného vlaku Augusta získal v januári 1917 za vynikajúcu službu v armáde zlatý záslužný kríž krajiny uhorskej.²⁰

Fridrich Bettelheim, MUDr. Primár 14. posádky nemocnice v Sátoraljaújhely v zálohe bol cisárom v marci 1917 vyznamenaný za hrdinský a obetavý postoj v boji s nepriateľom mečmi a znova aj s najvyšším uznaním (Signum Laudis).²¹

Gyula Roth. Lekárnický dôstojník dostal od panovníka za vynikajúci a obetavý postoj v boji s nepriateľom zlatý záslužný kríž na rytierskej stuhe.²²

Sándor Waller, MUDr. C. k. primár, ktorý slúžil na rumunskom fronte, bol v lete 1917 odmenený zlatým záslužným krížom krajiny uhorskej a vyznamenaný medailou Signum Laudis.²³

Právnici

Samostatnou kategóriou by sme mohli nazvať aj právnikov, ktorí sa do radov armády v priebehu vojny začleňovali v rôznych pozíciách vojenskej hierarchie, značne závisiac od toho, akú prácu vykonávali v akej pozícii v civilnom živote v súkromnej sfére alebo v štátnej súdnej správe ako sudcovia, prokurátori, advokáti, notári, či koncipienti.

Alexander Büchler, JUDr. Ihneď po vypuknutí vojny sa v auguste verejne angažoval ohnivými vlasteneckými prejavmi v Humennom, na ktorých agitoval do vojny a vyzýval na tzv. „spravodlivú“ vojnu proti Balkánu.²⁴

Mihály Forgon, JUDr. (16. 10. 1885 Gemerské Michalovce - 9. 10. 1914 Tarnów, Poľsko). Genealóg, historik, právnik. V roku 1912 sa usadil v Kráľovskom Chlmci a v roku 1914 ho vymenovali za zmocnenca prokuratúry v Sátoraljaújhely. ²⁵ Advokát z Kráľovského Chlmca, poručík 10. honvédskeho pluku v zálohe zomrel vo veku 29 rokov 9. októbra v Tarnowe následkom choroby získanej v nevlúdnom počasí. Noviny v nekrológu informujú, že 26. augusta sa stal veliteľom 10. roty, 1. októbra ochorel a 6. 10. bol nútený opustiť svoju rotu.²⁶

¹⁸ In *Zemplén*. Roč. 47, č. 73 (9. 9. 1916), s. 3.

¹⁹ In *Zemplén*. Roč. 47, č. 103 (23. 12. 1916), s. 3.

²⁰ In *Zemplén*. Roč. 48, č. 9 (31. 1. 1917), s. 3.

²¹ In *Zemplén*. Roč. 48, č. 21 (14. 3. 1917), s. 3.

²² Tamtiež.

²³ In *Zemplén*. Roč. 48, č. 56 (14. 7. 1917), s. 3.

²⁴ In *Felvidéki Hirlap*. Roč. 7, č. 29 (1914), s. 1-2; In *Homonna és Vidéke*. Roč. 14, č. 31 (1914), s. 2.

²⁵ Viac o ňom pozri online na http://hu.wikipedia.org/wiki/Forgon_Mih%C3%A1ly_%28t%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9sz%29

²⁶ In *Zemplén*. Roč. 45, č. 86b (29. 10. 1914), s. 3.

Štefan Pauliczky (palocsai) JUDr. (1888 Kráľovský Chlmec – 1940 Sátoraljaújhely, Maďarsko). Právnik. Služný. Notár. Študoval v Rimavskej Sobote a v Kluži (Cluj, Rumunsko). Neskôr bol zástupcom hlavného notára Zemplínskej župy v Maďarsku. V rokoch 1914-1916 bol vojakom v prvej svetovej vojne a v roku 1916 služným okresu Michalovce.²⁷ Roku 1917 sa stal dočasným zásobovacím komisárom so sídlom v Michalovciach.²⁸

István Gáspár, JUDr. Advokátsky kandidát v Sátoraljaújhely. Honvédschemu práporčíkovi daroval cisár ešte na začiatku ťaženia vo februári 1915 strieborný vojenský záslužný kríž za chrabrosť, ktorú preukázal v bojoch pri mestečku Rava-Ruska (Ukrajina), po ktorých bol zranený niekoľko týždňov aj doma. O rok nato bola nadporučíkovi v zálohe, veliteľovi guľometnej jednotky, v tom čase už nositeľovi veľkej striebornej medaily za chrabrosť udelená za ťaženie na srbskom fronte medaila Signum Laudis a napokon v lete 1917 mu panovník daroval rytiersky kríž radu Františka Jozefa s klenotom.²⁹

Edmund Molnár, JUDr. (aj Knopfler). Publicista. syn obvodného notára Adolfa Knopflera v obci Veľký Kamenec. Poručík v zálohe bol za zásluhy na bojisku vyznamenaný vojenským záslužným krížom 3. triedy s klenotom.³⁰

Sándor Szép. Panovník povýšil vojenského sudcu, podplukovníka do hodnosti plukovníka, menovaný bol synom Gedeona Szépa, váženého advokáta v Sátoraljaújhely.³¹

Miklós Damjanovich, JUDr. Vojenský sudca, c. k. kapitán, syn gréckokatolíckeho farára Sátoraljaújhely, dekana Augustína Damjanovicha získal v máji 1915 za vynikajúcu službu v boji s nepriateľom rytiersky kríž radu Františka Jozefa na stuhe vojenského záslužného kríža.³²

Koloman Gerőcz, JUDr. (1888 - 1965 Sátoraljaújhely, Maďarsko). Učiteľ právnickej akadémie v Sárospataku, bol v lete 1915 ako poručík vyznamenaný medailou Signum Laudis.³³

Béla Adriányi, JUDr. (1879 – 31. 12. 1949 Sátoraljaújhely, Maďarsko). Právnik, advokát, pôsobil aj ako zástupca prokurátora. Kapitán 10. domobraneckého p. pluku. Dobrovoľnícke roky absolvoval u pluku v rokoch 1903-1904. Po vypuknutí vojny k nemu narukoval v hodnosti poručíka. So železničným zabezpečovacím oddielom sa dostal do obce Woronienka (dnes Voronenko, Ukrajina), odkiaľ v novembri 1915 odišiel na taliansky front, zaradený do 29. domobraneckého p. pluku ako veliteľ roty. Vo februári 1916 ho chorého ako župného hlavného prokurátora oslobodili spod vojenskej služby.³⁴

²⁷ Pozri online na http://www.zemplenimuzsa.hu/05_2/komporday.htm

²⁸ In *Felső-Zemplén*. Roč. 22, č. 4 (1917), s. 2.

²⁹ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 14 (10. 2. 1915), s. 2; In *Zemplén*. Roč. 47, č. 22 (15. 3. 1916), s. 3; In *Zemplén*. Roč. 48, č. 67-68 (25. 8. 1917), s. 3.

³⁰ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 29 (3. 4. 1915), s. 3.

³¹ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 40 (12. 5. 1915), s. 2.

³² In *Zemplén*. Roč. 46, č. 42 (19. 5. 1915), s. 3.

³³ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 60 (20. 7. 1915), s. 2.

³⁴ Viac pozri in *A volt M. Kir. Miskolci 10. Honvéd Gyalogezred Világháborús Emlékalbuma*. Zost. Sassy, Csaba. Miskolc : Nyomtatta Ludvig István Könyvnyomdaja, 1939. S. 217.

Viktor Nemes, (aj Zavrčka) JUDr. Súdny úradník v Michalovciach. V marci 1916 bol ako práporčík 39. p. pluku z Debrecína za záslužné správanie v 3. a 4. bitke na rieke Soča na planine Doberdó vyznamenaný striebornou medailou za chrabrosť 1. aj 2. triedy.³⁵

Ferdinand Schreiber, JUDr. Advokát zo Sečoviec, ktorý zahynul v bitke pri mestečku Nisko v Haliči ešte na jeseň 1914, bol rodinou exhumovaný a pochovaný v Sečovciach 25. 5. 1916 podľa židovského obradu.³⁶

Géza Gerőcz, JUDr. (po 1888 – 1916). Absolvent práva, kadet v zálohe, ktorý zahynul v lete 1916 na severnom fronte, bol mladším bratom učiteľa práva na akadémii v Sárospataku, Kolomana Gerőcza.³⁷

Elemír Werner, JUDr. Práporčík 34. pešieho pluku bol za hrdinstvo pri odrazení nepriateľského útoku v auguste 1916 vyznamenaný striebornou medailou za chrabrosť 2. triedy. Vo februári 1917 bol na základe februárových povýšení menovaný na poručíka.³⁸

Izidor Lichtenstein, JUDr. Advokát v Miškolci. Ku 10. domobraneckému pluku naruchoval 15. marca 1915. Výcvik a dôstojnícku školu absolvoval v Košiciach a 28. augusta šiel na ruský front. Slúžil na ruskom, rumunskom a talianskom fronte.³⁹ V auguste 1916 bol ako práporčík povýšený na poručíka v zálohe. V júni 1917 cisár vyznamenal poručíka 10. honvédskeho pešieho pluku v zálohe medailou Signum Laudis s mečmi.⁴⁰

Győző (Viktor) Lenkei, JUDr. V auguste 1916 bol poručík delostrelectva za hrdinstvo v boji vyznamenaný najvyšším uznaním (Signum Laudis). O rok nato ho opäť vyznamenali najvyšším uznaním, teraz aj darovaním mečov.⁴¹

Ivan Moskovitz, (aj Moskovits) (1875 – 1916, poch. Budapešť). Právnik, novinár. Pôsobil ako notár súdnej stolice v Košiciach a podsudca okresného súdu v Humennom. Husársky kapitán v zálohe; svoju kariéru začal ako mladý právnik, keď ho zvolili za parlamentného poslanca, vzdal sa svojho povolania, ako poslanec bol členom strany ústavy a získal si skvelé renomé. Pred vojnou bol publicistom novinár *Magyar Hirlap*, kde ho spoza redakčného stola zastihla mobilizácia a povolávací rozkaz na front, kde koncom roka 1916 zahynul na rumunskom bojiisku.⁴²

Adam Reviczky, (revisnyei) (1895 – 8. 4. 1916) Poslucháč práva a obchodu. Vojak v prvej svetovej vojne. Do vojny sa prihlásil ako dobrovoľník. Získal aj vojenský záslužný kríž 3. triedy. Umrel na talianskom fronte 8. apríla 1916 vo veku 21 rokov po zásahu šrapnelom granátu, kde slúžil ako poručík v 66. pešom pluku. 16. januára

³⁵ In *Zemplén*. Roč. 47, č. 20 (8. 3. 1916), s. 3.

³⁶ In *Zemplén*. Roč. 47, č. 43 (27. 5. 1916), s. 3.

³⁷ In *Zemplén*. Roč. 47, č. 57 (15. 7. 1916), s. 3.

³⁸ In *Zemplén*. Roč. 47, č. 65 (12. 8. 1916), s. 3; In *Zemplén*. Roč. 48, č. 16 (24. 2. 1917), s. 2.

³⁹ Viac pozri In *A volt M. Kir. Miskolci 10. Honvéd Gyalogezred Világháborús Emlékalbuma*. Zost. Sassy, Csaba. Miskolc : Nyomtatta Ludvig István Könyvnyomdájja, 1939. S. 298.

⁴⁰ In *Zemplén*. Roč. 47, č. 68 (23. 8. 1917), s. 2; In *Zemplén*. Roč. 48, č. 48 (16. 6. 1917), s. 3.

⁴¹ In *Zemplén*. Roč. 47, č. 70 (30. 8. 1916), s. 3; In *Zemplén*. Roč. 48, č. 64 (11. 8. 1917), s. 3.

⁴² In *Zemplén*. Roč. 47, č. 97 (2. 12. 1916), s. 3.

1917 previezli jeho telesné pozostatky a pochovali ho v rodinnej krypte v obci Bánovce nad Ondavou.⁴³

Aladár Wieland. Syn sudcu kráľovskej súdnej tabule Ľudovíta Wielanda zo Sátoraljaújhely, vojenský sudca, kapitán Aladár Wieland, vedúci honvédskeho brigádneho súdu v Oradei, pridelený k divíznemu súdu v Szegede, dostal od veliteľstva armády písomné pochvalné uznanie za vynikajúcu službu a chrabré postoj v boji s nepriateľom.⁴⁴

Eugen Juhász (fajkürthi) ml., JUDr. (1884 Sátoraljaújhely – 1862 Budapešť, Maďarsko). Vojak. Rytier. Poručík delostrelcov v I. svetovej vojne. Ako prieskumnícky dôstojník počas bojov na územiach severnej Bukoviny *Kirlibaba* (Cârlibaba), *Copul* (Câmpulung Moldovenesc) a Măgura v dnešnom Rumunsku bol viackrát vyznamenaný za chrabrosť a všestrannosť. Získal veľkú striebornú medailu a „Signum Laudis“ za chrabrosť. Bol maliarom, vyhotovoval aj vojenské mapy. Na bojisku písal aj básne. Jednu aktuálne reflektujúcu vojnové udalosti uverejnili noviny *Zemplén*.⁴⁵

Kirlibaba Istenháza.

*Tárva, nyitva az ajtaja
Ablakát a szélvész rázza,
Elhagyatott, ütött, kopott,
Roskadozó Istenháza
Kirlibaba Istenháza*

*Oltárát a por belepte
Nincsen papja, orgonája,
Nincsen harangja, csonka tornya
Némaságok, némasága
Kirlibaba Istenháza*

*Bus falán vén muszka szentek,
Muszka szentek nagy szakála,
Pokolbéli szörnyüségek,
Babonás hit tarka láza,
Kirlibaba Istenháza*

*Egy sarokban elfeledve,
Nincsen rajta üveg se ráma,
Isten anyja a kis Jézust
Keblére vonja fázva
Muszka szentek templomába*

Kirlibaba dom Boží.

*Dvere má otvorené doširoka
Jeho okná chveje búrka
Opustený, obitý, ošarpaný
Chátrajúci dom Boží
Kirlibaba dom Boží*

*Oltár pohltený v prachu
Nemá kňaza, organu
Nemá zvona, okyptenej veži
Nemota nemoty
Kirlibaba dom Boží*

*Na smutných stenách starí ruskí svätí,
Veľká brada ruských svätých,
Pekelné hrôzy,
Pestrá horúčka poverčivých presvedčení,
Kirlibaba dom Boží*

*Zabudnutá v jednom rohu,
Nie je v skle ani ráme
Matka Božia malého Ježiška
Oziabajúc si ho privíja na prsia
V ruských svätých chráme*

Ignác Stein, JUDr. Dobrovoľnícky desiatnik 65. pešieho pluku bol na jeseň 1917 povýšený na dôstojníckeho čakateľa.⁴⁶

⁴³ In *Zemplén*. Roč. 48, č. 9 (31. 1. 1917), s. 2-3.

⁴⁴ In *Zemplén*. Roč. 48, č. 17 (28. 2. 1917) s. 2.

⁴⁵ In *Zemplén*. Roč. 48, č. 34 (28. 4. 1917), s. 3.

⁴⁶ In *Zemplén*. Roč. 48, č. 84 (20. 10. 1917), s. 3.

Cirkevní hodnostári

Príslušníci cirkevnej správy sa takisto zapájali do diania vojny, či už ako preláti duchovnou formou svojimi verejnými prejavmi cirkevnej osvety, alebo ako radoví farári slúžiaci na fronte ako duchovní pastieri vojakov v bojových podmienkach vojny prinášajúcej smrť a početné obete z radov vojakov ako aj civilného obyvateľstva.

Augustín Fischer-Colbrie, ThDr. (16. 10. 1863 Želiezovce – 17. 5. 1925 Košice). V lete 1915 získal vyznamenanie za postoje vo vojne.⁴⁷ V januári 1917 ho panovník menoval vnútorným tajným radcom, za svoju dobročinnosť už bol počas vojny vyznamenaný radom železného kríža 1. triedy s klenotmi.⁴⁸ V januári 1918 od cisára obdržal vyznamenanie občiansky vojenský záslužný kríž 1. triedy.⁴⁹

Štefan Novák, ThDr. (4. 12. 1879 Ublá – 2. 9. 1932 Budapešť, Maďarsko).⁵⁰ Gréckokatolícky farár. Bol rodákom z obce Dúbravka v okrese Michalovce. V čase prvej svetovej vojny zastával post biskupa v Prešove. Na jeseň 1915 obdržal od panovníka vyznamenanie veľkokríž radu Františka Jozefa.⁵¹ Neskôr sa v roku 1916 zúčastnil audiencia u cisára, kde okrem iného predstavil opatrenia nutné vykonať medzi uhorskými rusínskymi veriacimi, v snahe ubrániť ich pred vplyvmi ruského pravoslávia následkom vojnových udalostí.⁵²

Irenej Mychajlovyč Kondratovyč. (Iréneus Kontratovics). (1881 Dubryčyn – 1957 Užhorod).⁵³ Gréckokatolícky farár. Pôsobil v Sátoraljaújhely a v rokoch 1904-1922 v obci Kolonica. Už v roku 1915 bol vyznamenaný odznakom rakúsko-uhorského Červeného kríža a koncom roka 1917 za vynikajúce služby a chrabrosť preukázanú v boji s nepriateľom získal vyznamenanie zlatý záslužný kríž krajiny uhorskej na stuhe od medaily chrabrosti s mečmi.⁵⁴

Najvyššie vyznamenania

V priebehu vojny sa len neveľkému počtu vojakov podarilo získať najvyššie vyznamenania a pocty za prejavené vojnové hrdinstvá. Rodáci zo Zemplína, ktorým sa to podarilo boli oslavovaní v novinách ako národní hrdinovia a v radoch vojakov, ale aj miestneho civilného obyvateľstva boli vysoko vážení pre svoje morálne prednosti a odvážne správanie v boji s nepriateľom.

⁴⁷ In *Felsőmagyarország*. Roč. 31, č. 156 (17. 6. 1915), s. 4; Roč. 34, č. 212 (6. 9. 1918), s. 4.

⁴⁸ In *Zemplén*. Roč. 48, č. 7 (24. 1. 1917), s. 1; č. 41 (1917), s. 1.

⁴⁹ In *Kassai Katholikus Egyházi Tudósító*. Roč. 5, č. 2 (1918), s. 2; In *Felvidéki Hírlap*. Roč. 12, č. 4 (1918), s. 3.

⁵⁰ Viac o ňom pozri In *Lexikón katolíckych osobností Slovenska*. (zost. Paštek, Július a kol.). Bratislava : Lúč, 2000. Stl. 995-996.

⁵¹ In *Felsőmagyarország*. Roč. 31, č. 282 (7. 11. 1915), s. 3.

⁵² Kizák, Joann: *Podkarpatskij Kalendar 1916*. Eperjes : Knihopecsatnya OBSCS Szv. Nikolaja, 1915. S. 120- 121.

⁵³ Pozri tiež online na <https://portal.dnb.de/opac.htm?method=simpleSearch&cqlMode=true&query=idn%3D143433725>

⁵⁴ In *Felvidéki Hírlap*. Roč. 11, č. 22 (1917), s. 3.

Sándor Steinhöffer, (asi st.). Za prácu na poli vojenskej dopravy bol hlavný inšpektor a náčelník železničnej stanice v Sátoraljaújhely cisárom v septembri 1915 vyznamenaný zlatým záslužným krížom s korunou na stuhe od medaily chrabrosti.⁵⁵

Ján Dely. Syn obvodného notára Ondreja Delyho zo Sniny, hospodársky úradník - cestný komisár v Humennom, čatár 66. pešieho pluku. Hneď na začiatku vojny narukoval k vojsku, získal najprv miesto vo vojenskej kancelárii, no zakrátko ho poslali na severný front, odkiaľ sa vrátil zranený až koncom roka 1914. Krvácajúci z ôsmich rán sa dostal do vojenskej nemocnice v Prahe a neskôr do mesta Mezökövesd, kde ho už čakal pochvalný list od veliteľstva 4. armády ešte za boje pri mestečku Rudnik nad Sanom v Haliči, kedy útočiac granátmi a ekrazitom s nasadením vlastného života spôsobil nepriateľovi veľké škody, čo mu vynieslo ocenenia veľkou zlatou aj striebornou medailou, ako aj povýšenie do hodnosti strážmajstra.⁵⁶

Článok z februára 1916 „*Egy igazi hős. A hadügyminiszterium egy zempléni fiu vitézségéről.*“ (Skutočný hrdina. Ministerstvo obrany o hrdinstve jedného zemplínskeho chlapca.) opisuje ďalšie osudy hrdinu od roku 1914. Ján Dely bol pred vojnou ako slobodník pridelený za pisára ku vojenskému doplňovaciemu veliteľstvu v Užhorode. Po vypuknutí vojny sa dobrovoľne prihlásil a bol zadelený k 16. rote 66. pešieho pluku. Hneď pri prvej ako aj druhej ofenzíve sa vyznamenal, za čo bol ocenený bronzovou medailou za chrabrosť. Pri útoku na jednu kótu, ktorú zanovito bránili Rusi sa dostali pod silnú paľbu a pri pomalom postupe bol slobodník medzi prvými, ktorí skočili do nepriateľských zákopov, kde zabil viacero nepriateľov a s niekoľkými spolubojovníkmi 34 rusov dostal do zajatia. Pritom utrpel strelné poranenie hlavy, čo ho však nezastavilo v ďalšom boji na línii. V bitke pri Magierówe s dvoma vojakmi svojou presnou bočnou paľbou odstabil dva nepriateľské guľomety. Vtedy bol vyznamenaný bronzovou medailou za chrabrosť. Neskôr, medzi 23. októbrom a 3. novembrom 1914 sa na oboch brehoch rieky San odohrávali ťažké boje. Užhorodský pluk bojoval vtedy pri meste Rudnik, kde okolo tamojšieho kaštieľa prebiehali urputné boje. Na západnom brehu rieky boli ako ruský, tak aj užhorodský 66. peší pluk, takže kaštieľ bol presne uprostred bojových línii, v ktorého blízkosti však bola aj jedna hospodárska budova, kde ako si to slobodník Dely všimol, sa začali zhromažďovať ruskí vojaci a pripravovať sa odtiaľ na protiútok. Dely sa pod rúškom tmy sám rozhodol preskúmať situáciu, vyliezol na rozstrieľanú strechu budovy, kde spozoroval vo vnútri sa zhromažďujúcich vojakov ako aj dvoch príslušníkov 25. pešieho pluku ležiacich v komore. Po tom, ako zachránil týchto dvoch sa vrátil do zákopov a vypýtal si povolenie vyhodiť budovu do povetria. Nasledujúcu noc sa mu podarilo umiestniť v jednej z komôr domu ekrazit so zápalnou šnúrou, ktorú zapálil, zoskočil zo strechy a ukryl sa v blízkej brázde. Po obrovskom výbuchu mu únikovú cestu, ktorú si deň vopred vyznačil, paľbou zabezpečovali vlastní vojaci. Slobodníka Delyho po tomto trúfalom skutku povýšili na čatára a vyznamenali striebornou medailou za chrabrosť 1. triedy. Zvyšok osádky budovy sa ukryl za jej ruiny a pripravoval sa na útok. Dely spozoroval, že Rusi kopú k budove smerujúci zákop. S pomocou niekoľkých dobrovoľníkov,

⁵⁵ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 80 (29. 9. 1915), s. 3.

⁵⁶ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 18 (24. 2. 1915), s. 2.

ozbrojený bombami sa v noci znovu prikradol k ruinám budovy, kde už boli pripravení Rusi vyzbrojení granátmi, ktoré chceli hodiť na zákopy. Delyho skupinka sa na nich po vrhnutí bômb vrhla a strhol sa boj muža proti mužovi. V boji utrpel čatár Dely viacero poranení od bajonetov aj striel. Na ruke sa zranil tak vážne, že mu museli jeden prst amputovať. Po tomto hrdinskom čine bol vyznamenaný zlatou medailou za chrabrosť. Medzitým ho povýšili na strážmajstra. Po tom, čo sa vystrábil zo zranení, sa ihneď hlásil pri prvom prápore pripravenom na pochod a šiel na bojisko, kde opäť preukázal svoju odvahu. Uprostred marca na brehu Dnestra pri Harasymive viedol úspešne dve čaty svojej roty do útoku, počas ktorého ho však jedna dum-dum strela zranila na nose a oku tak nešťastne, že na ňom prišiel o zrak. Za to bol vyznamenaný striebornou medailou za chrabrosť 2. triedy, resp. ho neskôr vymenovali za zástupcu dôstojníka.⁵⁷

János Kába (? - 23. 3. 1917). Desiatnik 10. honvédskeho pešieho pluku bol na základe plukovného rozkazu z 23. apríla 1917 vyznamenaný veliteľom armádnej skupiny, generálplukovníkom arcivojvodom Jozefom zlatou medailou za chrabrosť za obzvlášť hrdinský a obetavý postoj v boji s nepriateľom, keď 8. marca 1917 ako veliteľ jednej útočnej hliadky zaútočil na Litzmanov vrch (*Magyaros*), zanechajúc hlboko za sebou ostatných členov hliadky dosiahol drôtené prekážky a sám pod ťažkou guľometnou paľbou prekonal ostnatý drôt, vnikol do nepriateľského postavenia a pomocou granátov napadol a zneškodnil ešte vždy strieľajúci guľomet a jeho osádku, ktorej 8 členov zabil. Sám sa potom urputne bránil útočiacim ruským vojakom až do príchodu ostatných členov jeho hliadky, ktorí ho vyslobodili z nebezpečnej situácie. Aj vďaka jeho odvážnemu správaniu a zneškodneniu guľometa sa Litzmanov vrch skoro dostal do rúk uhorských vojakov a útočná rota 1. prápora pri prielome nepriateľských postavení neutrpela väčšie straty. Avšak najväčšieho vyznamenania sa už desiatnik Kába (v novinách Klaba) nedožil, pretože sa dobrovoľne prihlásil do ďalšej akcie 23. marca 1917, kedy mu život ukončila guľka ruských vojakov. Jeho hrob spočíva v uhorskom pohraničí.⁵⁸

Kálmán L. Nagy. Príslušník 10. honvédskeho pešieho pluku. Desiatnik bol vyznamenaný arcivojvodom Jozefom zlatou medailou za chrabrosť za obzvlášť hrdinský a obetavý postoj v boji s nepriateľom, keď 8. marca 1917 po obsadení vrchu Magyaros sa ako dobrovoľník prihlásil spolu so štyrmi vojakmi do predsunutej hliadky prenasledujúcej nepriateľa v údolí Csobányos (Ciobănuș, Rumunsko). Ďaleko od vlastných postavení, úplne izolovaní bez nádeje na posily nadabíli na zoraďujúcu sa rotu asi 200 ruských vojakov, ktorí sa chystali na protiútok. L. Nagy Kálmán, ktorý bol vtedy ešte iba honvédom (vojacom) sa bez zaváhania a rozmyšľania so svojimi mužmi vrhol ručnými granátmi do útoku proti 40-násobnej presile. Ich útok ruských vojakov prekvapil a granáty spôsobili v ich hustých radoch nesmierne skazu, ktoré ich totálne rozprášili. Mŕtvi a ranení čoskoro pokrývali bojisko. Časť nepriateľov odhodiac svoje zbrane z boja zutekala, iná časť sa vzdala. Malá hliadka do zajatia priviedla 1 dôstojníka a 58 vojakov.⁵⁹

⁵⁷ In *Zemplén*. Roč. 47, č. 17 (26. 2. 1916), s. 2. Pozri tiež *Magyar Hősök 1914-1916*. (Zost.) Kornel Tábori. Budapest : A Pesti Napló Kiadása. 1916. S. 77-78.

⁵⁸ In *Zemplén*. Roč. 48, č. 36 (5. 5. 1917), s. 3. Online pozri na <http://www.hungarianarmedforces.com/1vh/OA/>

⁵⁹ Tamtiež. Viac pozri *A Felvidék És Kárpátalja Hadtörténete 1914-1918*. Zost. DE SGARDELLI, Caesar. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1940. S. 248.

Vojnoví zajatci

Vojna a jej prudký a premenlivý priebeh bojov v oblasti Karpát v rokoch 1914 a 1915 si však vyžiadala nielen veľa obetí, ale aj množstvo vojnových zajatcov na oboch znepriatelených stranách. Zajatí vojaci, ktorí sa neraz dostali do ruského zajatia boli najčastejšie transportovaní vlakom do najvzdialenejších kútov cárskej monarchie na sibír, alebo jej ostatných pohraničných oblastí na ďalekom východe, a tak ich rodiny, príbuzní a ich samotné príslušné vojenské jednotky o nich veľa-krát dlhú dobu nemali žiadne správy. Mnohých z nich pokladali za mŕtvych, alebo nezvestných a tí sa zo zajatia snažili buď utiecť, alebo aspoň podať o sebe nejakú správu formou telegramu, pohľadnice alebo listu. Noviny tieto listy uverejňovali na svojich stránkach s cieľom informovať jednak verejnosť o stave našich zajatcov v zahraničí, ako aj pomôcť rodinám s lokalizáciou ich príbuzného a opísaním jeho osudov.

Alexander Garamszeghy-Géczy. (9. 3. 1879 Mezőkövesd - 8. 8. 1964 Budapešť, Maďarsko). Herec, ktorý bol v roku 1907 aj členom Národného divadla (Nemzeti Színház). V roku 1914 narukoval do prvej svetovej vojny a padol do ruského zajatia, z ktorého sa vrátil až v roku 1917, opäť nastúpil v Národnom divadle v Budapešti.⁶⁰

Ján Legeza, JUDr. (30. 6. 1875 Užhorod, Ukrajina – 10. 2. 1915 Sátoraljaújhely, Maďarsko). Advokát. Kráľovský koncipient, kráľovský titulárny sudca v Sátoraljaújhely. Nadporučík v zálohe, ktorý bol pre chorobu prepustený z výkonu služby v zajateckom tábore a vlakom sa vracal späť domov do Sátoraljaújhely a z vlakovkej stanice sa kočom viezol so slávnym vojnovým spisovateľom Agem Madelungom, umrel 10. februára 1915 pred svojím domom na srdcovú porážku vo veku 39 rokov.⁶¹

Ernest Glattstein, MUDr. (aj Glaattstein). Obvodný lekár z Medzilaboriec, ktorý po mobilizácii narukoval ako hlavný lekár k vojsku, sa dostal do ruského zajatia, mesiace o ňom nemali žiadne správy, až napokon 7. februára 1915 prišiel od neho list z ďalekého Chabarovska, písaný rodine v Sátoraljaújhely, v ktorom píše, že do zajatia padol 28. augusta 1914 pri Rava-Ruske. Najprv ho previezli do mesta Ťumen, kde bol do októbra a potom sa po 6-týždňovej ceste dostal do Chabarovska, ležiaceho pri hraniciach s Mandžuskom na ďalekom východe. List, ktorý aj hneď napísal, sa dostal do Sátoraljaújhely po 50 dňoch. V druhom liste zo švédskeho Hasparanda 22. januára 1918 oznamuje svojmu otcovi, že sa cez Švédsko vracia zo zajatia domov.⁶²

Károly Kudlicska. Učiteľ telocviku zo Sátoraljaújhely, nadporučík písal v apríli 1915 svojej manželke list z ruského zajatia, do ktorého sa dostal po bitke o pevnosť Przemysl. V liste oznamuje, že je v poriadku a Rusi s nimi zaobchádzajú dobre.⁶³

⁶⁰ Keresztény Magyar Közéleti Almanach. 1.kötet. A-L. Budapest : Pátria, 1940. S. 301. Magyar életrajzi lexikon. I. A-K. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1967. S. 571. Magyar Színházművészeti Lexikon. [heslo Garamszeghy-Géczy, István] / red. Gy. Székely. Budapest, [s.n.], 1994. Online pozri na <http://vmek.oszk.hu/02100/02139/html/sz08/63.html>

⁶¹ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 15 (13. 2. 1915), s. 2.

⁶² In *Zemplén*. Roč. 46, č. 15 (13. 2. 1915), s. 3; In *Felvidéki Hirlap*. Roč. 12, č. 4 (31. 1. 1918), s. 3.

⁶³ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 35 (24. 4. 1915), s. 2.

József Gyurocsik. V liste z apríla 1915 istému pánovi Bélovi Stefanovitsovi z Košíc oznamuje, že je v zajatí už skoro pol roka, má sa dobre a po meste slobodne podniká, zároveň ho žiada informovať jeho rodinu a udať jej jeho adresu: „*Novo Nikolajei Russia „Hajmovits“, fotografia Tomska Guberna*“, čo dnes predstavuje mesto Novosibirsk (do 1926 Novonikolajevsk).⁶⁴

József Fekete. V liste z mája 1915 oznamuje svoje ruské zajatie mladší brat zámočníka Karola Feketeho zo Sátoraljaújhely, ktorého noviny mylne považovali za zajatého.⁶⁵

Marek Mandel (?- 6. 8. 1915) Poručík 9. honvédskeho pešieho pluku z Košíc v zálohe, ktorý bol v civile účtovníkom jednej sečovskej banky spáchal v auguste 1915 samovraždu v Sátoraljaújhely, kde na Zápoľského ulici skočil do studne a zabil sa. Patrila k frontovým hrdinom, ktorí sa zúčastnili viacerých bitiek, potom sa s vážnym poranením dostal do ruského zajatia. Po oslobodení mesta Lvov sa vrátil späť ku svojej armáde, kedy naňho Rusi asi zabudli. V zajatí trpel neurasténiou, s ktorou ho ešte vo vážnom stave previezli do Sátoraljaújhely, kde ho liečili v nemocenskom ústave. Odtiaľ ušiel, a tak pravdepodobne v nepríčetnom stave spáchal svoj čin.⁶⁶

István Genetay. Bývalý dlhoročný strojmajster tlačiarne *Zemplén* v Sátoraljaújhely poslal do redakcie list z ruského zajatia v meste Krasnovodsk v Turkestane (Turkménsko), v ktorom oznamuje, že 12. marca 1915 padol do ruského zajatia, je zdravý a má sa dobre.⁶⁷

Béla Kormány. Článok pod názvom *Egy ujhelyi hivatalnok kalandos menekülése az orosz hadifogságból* (Dobrodružný útek z ruského zajatia jedného úradníka z Nového mesta pod Šiatrom) od rodáka zo Stropkova, bývalého dlhoročného úradníka továrenského komplexu Uhorských štátnych železníc v Sátoraljaújhely dostali do redakcie novín reportáž o jeho úteku z ruského zajatia: podľa výpovede Vojtecha Kormányana Rusi vo viacnásobnej presile v júni 1915 prelomili frontovú líniu, ale napriek tomu sa im tam rýchlym protiútokom podarilo usadiť. Jeho rota sa ušiel mimoriadne zlý úsek terénu, takže časť roty bola úplne obkolesená nepriateľskou presilou a museli statočne bojovať, aby sa nemuseli vzdať. „Ja so svojím pobočníkom som bol čosi vyše osem krokov za mojou čatou v jednom krytom prístrešku. Pri útoku som sa však náhlil k čate. Vtom na našom pravoboku Rusi prelomili líniu a vo vysokom pšeničnom oseve sa k nám zozadu priblížili na desať krokov. Kým sa toto stalo, bežal som po svoj revolver, ktorý som nechal v úkryte. Avšak sotva čo som k nemu dorazil sa objavili dvaja Rusi. V tom momente som schmatol karabínu môjho pobočníka s tromi nábojmi a zložil som oboch Rusov. No vtom sa objavili ďalší traja nepriatelia. Na moje šťastie si v úkryte všimli len môjho pobočníka, ktorého varovnými výstrelmi zdvorilo vypoklonkovali z úkrytu. Ten so sebou vzal všetky moje veci, vrátane fotoaparátu. Ja som si však zaumienil, že nech sa stane čokoľvek, nevzdám sa. Prikryjúc sa slamou som čakal na svoj osud. Bolo okolo mňa ticho a zrazu som dostal dobrý nápad. Na boku môjho úkry-

⁶⁴ Tamtiež.

⁶⁵ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 60 (20. 7. 1915), s. 2.

⁶⁶ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 65 (7. 8. 1915), s. 3.

⁶⁷ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 84 (13. 10. 1915), s. 4.

tu som lopatkou vyhlbil jamu. Nakoľko bola zem piesčitá, šlo mi to rýchlo. Lahol som si do nej a prikryl sa slamou. Práve so dokončil prácu, kedy sa v mojej blízkosti objavili ďalší traja Rusi, ktorí sa pre silnú delostreleckú paľbu utiahli v mojom úkryte. Zahniezdiac sa v úkryte jeden z nich sa asi trištvrt' hodinu laktom opieral na mojej hlave. Ruské delostrelectvo omylom spustilo sprážku granátov na svoju skupinu, ktorá sa nachádzala pri nás vo vedľajších zákopoch. Po zastavení paľby sa však mohli hostia začať hniezdiť a jeden z nich zbadal moju čiapku. Ihneď ma vytiahli, vzali mi revolver a hlásili moje dolapenie dôstojníkovi. Ten vzápätí aj vydal rozkaz, nech ma odvedú na veliteľstvo. Jeden z Rusov, ktorého ma nechali strážiť sa potom so mnou vydal na cestu. Vtedy som sa rozhodol, že buď on alebo ja, ale jeden z nás musí zahynúť. Najprv som si vytiahol tabatierku. Rus po nej chňapol a zobral mi ju. Nato som rukou vkĺzol do vrecka akoby som tam hľadal zápalky, no namiesto toho som si však otvoril môj vreckový nôž s pekne dlhou čepeľou a prudkým pohybom som ho doň pichol. Nešťastník sa zvalil bez jediného slova. Bleskovo som vyskočil z úkrytu a plaziac sa po bruchu cez pšeničný osev som sa dostal mimo ruskej línie. Akáže bola moja radosť, keď som zazrel, že asi 150 krokov vzdialená 2. rota jedného bojujúceho pluku spoločne s nami sa práve chystá do útoku. Toto zbadali Rusi, ktorí spustili tým smerom šrapnelovú paľbu. Vôkol mňa dymilo množstvo dopadajúcich šrapnelov. Vyčerpanie a vzrušenie na mňa značne doľahli. Životný inštinkt mi však ešte dodal toľko síl, aby som sa odplazil do jedného krytu. Tam som potom stratil vedomie. Tam potom dorazili naše spoločné jednotky a prebral ma jeden čatár. Medzitým útočili aj naše roty a zakrátko sa predom mnou objavil jeden náš domobranecký poručík, ktorý sa nestačil čudovať tomu, ako sa mi podarilo vyhnúť ruskému zajatiu. Veliteľ práporu ma odmenil troma dňami oddychu.⁶⁸

List z ruského zajatia. Redakcia novín dostala list od zajatcov z Ruska, písaný 11. júna 1916, v ktorom jednorochní dobrovoľníci Ervín Waller z Humenného, Aladár Deutsch, Štefan Sütő a Žigmund Wachtel zo Sátoraljaújhely, Ľudovít Hagler z Trebišova informujú svojich blízkych a známych, že 8. júna 1916 padli do ruského zajatia, no majú sa dobre.⁶⁹

György Mattisz (1891 Végardó, Maďarsko - ?). Rozsiahlejší článok prináša informácie o osudoch 26-ročného príslušníka 10. honvéd. pluku, ktorý po vypuknutí vojny vstúpil do vojenskej služby, bojoval vo viacerých bitkách na severovýchodnom fronte proti Rusom a v roku 1917 slúžil teda tretím rokom. Rozhovor s ním o jeho štyroch pokusoch o útek zo zajatia uverejnili noviny Zemplén:

26. decembra 1914 ho pri Limanovej poslali s troma ďalšími na hliadku. Jedného z nich zastrelili Rusi, jednému sa podarilo dostať späť ku pluku a on s Albertom Suhajdom padli do zajatia. Juraj Mattisz si tak prešiel a vytrpel útrapy zajatia, kedy sa po dvoch rokoch dostal späť do vlasti. Statočný vojak takto opisoval svoje zajatie a úteky:

„Do zajatia som sa dostal 26. decembra 1914 v okolí Limanovej. Môj spolubojovník bol ešte chvíľu so mnou, potom som už o ňom nevedel. Po 14-dňovom pešom pochode sme dorazili do Ľvova, kde už bolo viac zajatcov. Z Ľvova ma železnicou odviezli do Kyjeva, potom do *Lizramu*. Tu sme pracovali v poľnohospodárstve. Ale

⁶⁸ In *Zemplén*. Roč. 46, č. 92 (10. 11. 1915), s. 2-3.

⁶⁹ In *Zemplén*. Roč. 47, č. 88 (1. 11. 1916), s. 3.

o dva mesiace nás už odviezli ďalej na Sibír, kde odnášali nemeckých a tureckých zajatcov. V okolí jednej dediny tu bolo vo viacerých táboroch sústredených zhruba 11 tisíc zajatcov.

Prvý útek. V novembri 1915 sme sa s jedným vojakom dohodli, že ujdeme smerom na Čínu. O tri dni nás však uprostred veľkých pohorí chytili. Na mesiac nás zavreli do väzenia. Boli sme na samotkách a dostávali len chlieb a vodu. Potom sme sa znova dostali do zajateckého tábora. Tam sme aj ostali do mája 1916. V zajateckom tábore bolo aj veľa maďarských dôstojníkov, jeden z nich, delostrelecký kapitán aj utiekol. V tomto kraji je veľa zajateckých táborov. V máji 1916 prišlo nariadenie, že zajatcov opäť presunú na práce do európskej časti Ruska. Do jedného z týchto transportov zaradili aj nás. Po mesiaci neustáleho cestovania železnicou sme prišli do *Penza(-y)* odkiaľ nás odviezli do uhoľnej bane *Varvarapoj* (Varvara, ťumenská oblasť, Rusko).

Druhý útek. Tri dni som robil v bani. V hĺbke 800 metrov trebalo každý deň robiť 12 hodín bez toho, aby vás pustili na čerstvý vzduch. Vtedy som sa rozhodol pre útek. Pomyslel som si, že radšej zomriem na úteku akoby som mal zahynúť tu. Dobře hovorím po rusky a podarilo sa mi získať jednu dobrú mapu. Ušiel som počas štvrtej noci. Mal som aj jedného spoločníka, poľského vojaka, ale ten sa nedostavil na vytýčené miesto. Za čiernej noci som po polnoci vyrazil sám. Mal som banícky mundúr a prichytil som sa o vlaky prevážajúce uhlie a muníciu. Z jedného na druhý. Rozprával som po rusky, a tak si mysleli, že patrím k obsluhu vlaku. Vlakom a pešo som šiel k *Znamenke*. Došiel som tam vlakom, no zaspal som na streche vozňa a vlak ma doviezol až do stanice. Tam ma objavili a zatkli. Bol som tam päť dní. Za silného lejaku nás držali pod holým nebom. Ledva nám dali najesť. V tábore sme sa tam dohodli s jedným rakúskym chlapcom, že spoločne ujdeme.

Tretí útek. V noci sa nám podarilo ujsť. Pešo sme šli štyri dni. Počas štvrtej noci sme naskočili na jeden vlak. Avšak zbadali nás a zvolali na nás, že nás zastrelia. Rakúsky chlapec zastal, ja som utiekol. Musel som ísť späť tou cestou, ktorou ma priviezli. Peši som šiel niekoľko dní. Stretol som jedného rusa a spolu sme šli pešo. Raz sme sa unavene uložili na ceste na spánok. Zobudili sme sa na to, že nad nami stoja dvaja ruskí vojaci. Odviedli nás na nejaký obecný úrad. Musel som priznať, že som zajatecký utečenec. Zavreli ma do cely. Tam sa mi podarilo utiecť jednému starému ruskému sedliakovi. Pustil som sa cez les – kde za mnou Rus zaostal – som po 8 dňoch pochodu a veľkého strádania dorazil do Kišiňova. Ešte zo zajateckého tábora som mal pri sebe 31 rubľov. Z čínskeho Trenisin-u sme dostali peniaze od jednej nemeckej grófkky, ktorá v rámci dobročinnosti posielala peniaze tým, ktorí sa na ňu zo zajatia obrátili. Jej meno už s istotou neviem, v zajateckom tábore som ho začul prvý raz. Počas môjho úteku som žil z týchto 31 rubľov. V ruských dedinách bolo všade dosť chleba a slaniny, za peniaze mi predali všetko, pretože majú všetkého okrem peňazí.

Cez Rumunsko. V Kišiňove som si kúpil štyri libry chleba a kilo slaniny. Vyrážal som jedného večera. Cez deň som sa ukrýval v blízkosti lesov, večer som vyrážal na cestu. Oslovil ma jeden rumunský civil, no podarilo sa mi ujsť. Myslel si, že som Rus a ani ma neprenasledoval. Sledujúc pohyb slnka a hviezdy som šiel pešo štyri dni a noci – o hlade a smäde, žijúc na surových zemiakoch – kým som dorazil k rieke Prut. K rieke som dorazil poobede a zvinúc si svoje šaty som ju preplával. Voda mi však odniesla šaty a ja som sa na druhý breh dostal len v spodnej bielizni. Tam

som našiel bulharských internantov pochádzajúcich z Dobrudže, ktorých považovali za podozrivých. Títo mi dali šaty aj jedlo. Oni mi poradili, aby som vo vtedy ešte neutrálnom Rumunsku nehovoril, že som vojak, ale civil, lebo tak ma pustia ďalej. Peši som šiel do 18 km vzdialeného mesta Jasy (Rumunsko). V meste ma chytili a odviekli do mesta Craiova, kde som bol 10 dní vo väzení. Tam som stretol 170 maďarských husárov a ešte osem maďarských chlapcov, ktorí utiekli z ruského zajatia. Držali nás tam až do vypovedania vojny a aj potom do 20. septembra. Dovtedy nás bolo už zhruba 2000 zajatcov. So zajatými zaobchádzali zle. Vzali im kabáty a vojaci vraveli, že aj prebodli dôstojníkov. Dávali jesť závadnú polievku aj chlieb. Z mesta Craiova nás 20. septembra odviekli do Galati, kde nás zadržovali tri mesiace. Na železnici pracovalo asi 1200 zajatcov. Nás 600 stavalo baraky.

Posledný útek. Večer 11. decembra som ušiel z baraku. Vydal som sa smerom k rieke Siret (ľavobrežný prítok Dunaja), cez ktorú som prešiel na opustenom člne. Ráno som sa vo veľkej hmle dostal až k jednej veľkej záložnej rojnici. Na noc som došiel do blízkosti frontovej línie. V noci na 15. decembra som v hlbokej noci prekročil popri ruskej línii. Stretol som bulharských vojakov, ktorí ma odviekli k ich poručíkovi. Odniesli ma k divízii (do 12. bulharskej divízie), kde ma držali do 9. januára. Vtedy ma vypočul jeden nemecký dôstojník. Za ten čas mi dali robiť ľahkú robotu. Vydali mi preukaz a cez Bukurešť a Sibiu som sa dostal do Miškolca, kde som sa hlásil na veliteľstve. Teraz sa mi už dovolenka pomínula a opäť vykonávam službu,

Doma. V novembri 1915 som utiekol prvýkrát zo Sibíre. Vtedy ma chytili. 9. júna 1916 som ušiel znova a po 7 mesiacoch blúdenia a útrap som sa opäť vrátil do vlasti. Po prihlásení som zašiel do mojej dediny Végardó. Mám matku vdovu a šesť súrodencov. Jeden z nich je aj tohto času ako vojak na fronte. Nemali o mne žiadne správy, mysleli si, že som dávno zahynul. Štrnásť dní som strávil s nimi a dnes som už opäť vo vojenskej službe. Nedbám, ak ma zasa odvelia na front, aj tak mám s Rusom nevysporiadané účty. Vravia, že dostanem dostanem akúsi odmenu za to, že som sa takto vrátil domov.⁷⁰

Samuel Fried, MUDr. (? - 1933). Plukovník a obvodný Lekár. V mierových rokoch pôsobil v spoločnom 34. c. k. pluku v Košiciach, potom u 10. domobraneckého pluku z Miškolca v Sátoraljaújhely, neskôr v Mikóháza (Maďarsko). V auguste 1914 šiel na ruský front. Slúžil pri 10. domobraneckom pluku, po 2 rokoch v zajatí sa koncom marca 1917 vrátil z ruského zajateckého tábora v Przemysli. Vo svojom telegrame z marca 1917 manželke uvádza: «Bin Heute abgereist.», čiže «Dnes ma prepustili.»⁷¹

Jozef Galamb. Vojak 5. honvédskeho delostreleckého pluku bol od septembra 1914 nezvestný, ale v liste z 18. 3. 1917 adresovanom matke do obce Tolcsva píše, že je v ruskom zajatí v Samarkande (dnes Uzbekistan) a má sa dobre.⁷²

Herman(n) Filip(p)ovics. Rodák z Borše, pracovník v Sátoraljaújhely. Čatár bol v lete 1917 za hrdinský postoj v boji s nepriateľom vyznamenaný veliteľstvom 39. honvédskej divízie striebornou medailou 1. triedy za chrabrosť. Druhá správa pri-

⁷⁰ In *Zemplén*. Roč. 48, č. 12 (10. 2. 1917), s. 2.

⁷¹ In *Zemplén*. Roč. 48, č. 32 (21. 4. 1917), s. 3. Viac pozri in *A volt M. Kir. Miskolci 10. Honvéd Gyalogezred Világháborús Emlékalbuma*. Zost. Sassy, Csaba. Miskolc : Nyomtatta Ludvig István Könyvnyomdájja, 1939. S. 255.

⁷² In *Zemplén*. Roč. 48, č. 62 (4. 8. 1917), s. 3.

náša viac informácií o okolnostiach vyznamenania: „čatár 10. honvéd. p. pluku v ťažkých bojoch pri obci Bobulynci na Ukrajine po zranení dôstojníkov roty prevzal velenie jej polovice s tým rozkazom, aby zabránil rozmetaniu roty po prielome nepriateľského vojska do príchodu záloh. Svoju stenčenú polovičku roty viedol osobne trikrát do protiútok, čím de facto zastavil ďalší rýchly postup nepriateľa. On sám zranený od strely a bodáku nepriateľa padol do ruského zajatia, no prišlé zálohy ho vyslobodili. Tak on, ako aj veliteľ roty zanechali bojisko zranení. Preto ho kráľ vyznamenal veľkou medailou za chrabrosť.“⁷³

Ladislav Chira. Pedagóg. Učiteľ, riaditeľ ľudovej školy v Michalovciach. Poručík 66. pešieho pluku v zálohe, ktorý už viackrát preukázal svoju odvahu, sa 8. júla 1917 dostal do zajatia, keď Rusi zaútočili od mesta Stanislau (dnes Ivano-Frankivsk, Ukrajina). Veľká časť jednotiek brániacich svoje pozície sa vtedy dostala do ruského zajatia. Zajatcov v štvorradoch smerovali cez Stanislau a Kolomyju do mesta Černivcy. V dvanásty deň pochodu, kedy sa zajatí vojaci od smädu rozbehli ku studni vo dvore rumunského farára, využil Chira príležitosť a vkĺzol do jeho príbytku, kde ho požiadal o prichýlenie, ktoré aj dostal. Ukrýval sa tam 6 dní, kedy za nemalú finančnú odmenu sa mu podarilo získať aj s odobrením ruského vojenského gubernátora preukaz na meno jedného agenta, pomocou ktorého sa mu bez prekážok podarilo dostať do Černivcy, kedy ho počas cesty aj legitimovali. Po príchode ho tam spoznal jeden jeho poddôstojník, ktorý minulý rok takisto padol do zajatia a utiekol a ten ho ukryl u príbuzných, kde strávil viacero dní. Neskôr 7. augusta, kedy spriateléné vojská obsadili mesto, sa prihlásil na veliteľstve. Mesto v ďalších dňoch navštívil aj samotný kráľ, pred ktorého predviedli aj 80 utečencov z radov vojakov a 8 dôstojníkov, medzi nimi aj Chiru. Kráľ pochválil vojakov a prejavil radosť, že ich môže znova vidieť späť v radoch armády. Poručík Chira sa pochvalne vyjadril o rumunskom kňazovi, ktorý s rizikom vlastného života pre neho zariadil aj civilné oblečenie a správal sa k nemu láskavo. Redakcii novín vojaci povedali, že Rusi sa k zajatým správali neľudsky, hnali ich ako stádo, vzali im peniaze a ubližovali aj dôstojníkom. Aj poručíkovi 66. p. pluku Dr. Pavlovi Simonovitsovi vzali jeho hotovosť, načo ho po jeho proteste aj skorbáčovali.⁷⁴

Antal Szentgáli (Baja, 1868 – Budapešť, 26. 8. 1945). Hlavný inžinier, ktorý dlhé roky pôsobil na ďalekom východe na Sibíri a v Mandžusku, staval prístav vo Vladivostoku a riešil obchodné záležitosti.⁷⁵ Koncom roka 1917 vtedajší nadporučík armády vlastibrany vydal vo vydavateľstve *Keleti Kulturközpont* (Východné kultúrne centrum) knihu s názvom *Szibéria s az ottani viszonyok* (Sibír a tamojšie pomery) o ruských zajateckých táboroch na Sibíri, kde okrem toho opisuje aj svoje dlhoročné skúsenosti a zážitky zo sibíre. Autor v nej približuje prírodné pomery, mestá, život, zvyky a tradície na ruskej sibíri, obývanej jednak ruským obyvateľstvom, ale aj miestnymi národnosťami. Kniha obsahuje aj dve mapy a početné fotografie. Informovala o tom aj dobová tlač.⁷⁶

⁷³ In *Zemplén*. Roč. 48, č. 62 (4. 8. 1917), s. 3, č. 65 (15. 8. 1917), s. 3.

⁷⁴ In *Zemplén*. Roč. 48, č. 67 - 68 (25. 8. 1917), s. 2

⁷⁵ Magyar életrajzi lexikon. II. L-Z. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1969. S. 751.

⁷⁶ In *Felvidéki Hírlap*. Roč. 11, č. 22 (15. 12. 1917), s. 3. Viac pozri SZENTGÁLI, Antal. *Szibéria s az ottani viszonyok*. Budapest : Hornyánszky Viktor Császári És Királyi Udvari Könyvnyomdája, 1917. 76 s.

Resume

This paper describes inhabitants of region Zemplin with the emphasis on the bourgeoisie as well as on the personalities of administration of state, officers of public and municipal administration, doctors and lawyers, based on the analysis of the newspapers articles originated from the era of the Great War in the years 1914 – 1918; it also deals with the role of people not only in the front area, but also in its background. Besides these aspects it also points at the fate of the soldiers from Zemplin region, heroes and their experiences and ordeals from the battles; it also lists their honours. This paper also describes the life and escape attempts of the war prisoners that were held mainly in Siberia in Russia

Összefoglaló

A tanulmány a Nagy Háború idején, tehát az 1914-1918 között megjelent zempléni regionális újságok cikkeinek elemzése alapján közelíti meg a zempléni lakosság, főképp a polgárság, az állami szervek igazgatásában szolgáló személyiségek, a megyei és városi önkormányzatok tisztjeinek, valamint az orvosok, jogászok s nem utolsósorban az emberek szerepét nemcsak a fronton, hanem a hátszágban is. Ezenkívül bemutatja a zempléni katonák, hősök sorsát, harci tapasztalatait és élményeit, továbbá felsorolja főbb kitüntetéseiket. Leírja a külföldön, főleg az oroszországi Szibériában fogvatartott hadifoglyok életét és szökési kísérleteit.

Ošetrovanie zranených a chorých vojakov v Košiciach počas Veľkej vojny

Vojenské operácie na východnom fronte sa odohrávali relatívne blízko od Košíc. Z toho dôvodu bolo pravdepodobné, že velenie armády si vyberie mesto ako jedno z centier v zázemí, kde budú transportovaní zranení vojaci. Správne sa predpokladalo, že v prípade hromadného príchodu zranených, jediná miestna vojenská nemocnica (20. cis. a kráľ. posádková nemocnica) nebude stačiť na ošetrovanie vojakov.¹ Béla Blanár, mešťanosta Košíc, preto už v prvých dňoch vojnového stavu prostredníctvom výzvy žiadal košickú verejnosť, aby každý, v rámci svojich možností, ponúkol svoju pomoc zraneným vojakom.² Celoštátnou organizáciou v oblasti opatrovania zranených a chorých vojakov bol od začiatku vojny Červený kríž (ďalej ČK). Košická filiálka uhorského ČK svoju vojnovú činnosť začala 1. augusta, kedy sa na schôdzi rozhodli prebrať verejnú nemocnicu a pretvoriť ju na vojnovú nemocnicu. Rozhodli sa ešte zriadiť kurz pre ošetrovatelky, vytvoriť v novo vystavanej budove Administratívneho kurzu rezervnú nemocnicu,³ zriadiť na železničnej stanici jednu stanicu na oddych (Betegnyugvó állomás) a na Peštianskej ulici (dnešná Južná trieda) na dvore delostreleckej kasárne stanicu pre 15 vozov na dopravu zranených.⁴

V priebehu augusta boli miestnym výborom ČK naplánované prípravné práce na privítanie zranených vojakov zrealizované.⁵ Avšak vojenské operácie na východnom fronte sa začali až 23. augusta (zrážkami prvej rakúsko-uhorskej armády so štvrtou ruskou armádou),⁶ tým pádom obyvateľstvo mesta mohlo dožívať posledný letný mesiac relatívne v pokojnom prostredí. Transporty zranených vojakov z frontovej oblasti do Košíc ani po prvých zrážkach neprichádzali, respektíve Košice vtedy ešte neboli konečnou stanicou pre podobné transporty. Správy košických denníkov informovali mešťanov iba o prechádzajúcich vlakoch, ktoré postupovali ďalej do vnútrozemia. Až koncom mesiaca, 30. augusta, prišla do mesta prvá skupinka zranených (traja honvédske poručíci),⁷ následne 31. augusta dorazil prvý vlak so zranenými vojakmi.⁸ Od posledného augustového dňa už prichádzali vo väčšom počte transporty zranených z východného frontu, onedlho spolu

¹ KISS, Gábor (Ed.). *A Hadtörténelmi Levéltár katona-egészségügyi iratainak repertórium 1740 – 1980*. 1. vyd. Budapest: Signifer, 2003, s. 16. V Košiciach sídlila jedna z 27-ich posádkových nemocníc z celého územia monarchie. Poradové čísla dostali podľa dátumu zriadenia.

² *Városi közlöny*, roč. 4, č. 15, 30. júl 1914.

³ Budovu vlastnilo mesto, ktoré to prepustilo aj so zariadením na účely nemocnice. Minister vnútra vo svojom liste s dátumom 8. októbra 1914 ale ubezpečil mestskú radu Košíc, že pri používaní budovy vyskytnuté prípadné poškodenia budú dodatočne hradené z finančných zdrojov ministerstva vnútra. Štátny archív v Košiciach (ďalej ŠAKe), Fond (ďalej f.) Hlavný župan mesta Košice (ďalej HŽ MK), krabica (ďalej kr.) 18, č. 136/K.

⁴ *Felsőmagyarország*, 4. august 1914.

⁵ *Felsőmagyarország*, 23. august 1914. Článok oboznamuje košickú verejnosť o tom, že prípravy sa dokončili, úplne zariadené nemocnice (Stanica na oddych chorých na železničnej stanici, rezervná nemocnica a vojenská nemocnica) sú pripravené na prijímanie zranených vojakov. Spolok Červeného kríža žiadal miestnych vlastníkov koní a vozov, aby v prípade núdze ponúkli svoje vozy na prepravu zranených.

⁶ JULIER, Ferenc. *1914 – 1918 A világháború magyar szemmel*. 1. vyd. Budapest: Magyar Szemle Társaság, 1933, s. 22.

⁷ *Felsőmagyarország*, 30. august 1914.

⁸ *Felsőmagyarország*, 1. september 1914. Podľa tohto článku do Košíc priviezli 120 zranených.

s epidémiou nakazenými (úplavica, týfus, neskôr aj cholera) vojakmi. Košické denníky v nasledujúcich dňoch informovali obyvateľov o príchode každého takého transportu z frontovej oblasti. Ešte 31. augusta večer dorazil vlak s 800 zranenými a ráno 1. septembra ďalší.⁹ V nasledujúcom období, podľa hlásenia mešťanostu z polovice novembra 1914 boli aj také dni, kedy v Košiciach umiestnili až 14 tisíc zranených a chorých vojakov.¹⁰ Prichádzali v prvom rade vojaci spoločnej rakúsko-uhorskej armády, postupom času v miernejšom počte vojaci nemeckej armády a ruskí zajatci. Pre nemeckých vojakov v budove dievčenskej hospodárskej školy Uršulíniek zriadilo nemecké vojenské velenie pomocou miestneho výboru ČK vojenskú nemocnicu pod názvom „Deutches Etappen Lazarett“.¹¹ Zranených a chorých ruských zajatcov umiestnili prevažne do vojenských nemocníc pod prísny vojenským dozorom.

Počet v Košiciach umiestnených podstatne presiahol očakávania vedúcich činiteľov mesta a miestneho výboru ČK. Dovtedy pripravené rezervné nemocnice so skromným počtom lôžok pre zranených nepostačovali.¹² Počas nasledujúcich týždňov pod dozorom miestneho velenia armády, Červeného kríža a mestskej rady vznikali v meste nové rezervné nemocnice (tartalékkórház), ktoré vojenské velenie vytváralo okrem frontovej oblasti aj v blízkosti vojenských operácii. Mali rovnaké postavenie v systéme vojenského zdravotníctva ako posádkové nemocnice a boli v prevádzke armády.¹³ Takisto výpomocné nemocnice (kisegítő kórház), onedlho aj nemocnice pre infekčné choroby. Vojenské veliteľstvo začiatkom septembra obsadilo okrem budov právnickej akadémie a jednej základnej školy (základná škola na ulici Martinovicha) všetky školské budovy na území mesta, zároveň zriadilo v štátnej polepšovni nemocnicu pre 1200 zranených.¹⁴ Mesto v septembri samo zriadilo päť výpomocných nemocníc¹⁵ a prostredníctvom výzvy mešťanosta žiadal obyvateľstvo, aby aj vo svojich domácnostiach umiestnili zranených vojakov.¹⁶ Za opateru každého vojaka armáda uhradila na jeden deň 2 koruny. Uvedenú sumu dostal tiež každý prevádzkovateľ nemocníc. V skutočnosti ale 2 koruny na stravu a obsluhu jedného vojaka len ťažko mohli uhradiť náklady prevádzkovateľa. Hlavne vtedy, keď uhorský minister obrany v januári 1915 vo svojom nariadení (26. nariadenie) určil minimálnu dennú dávku pre ošetrovaného vojaka (napríklad dávka mäsa v surovom stave musela mať minimálnu hmotnosť 300 gramov). Pritom ale minister vnútra 31. januára 1915 v liste adresovanom župným aj mestským muncipiám konštatoval, že kvôli absencii finančných prostriedkov dennú sadzbu nemocníc za ošetrovanie „v dnešných pomeroch krajiny nie je možné zvýšiť“.¹⁷

⁹ *Kassai ujság*, 1. september 1914. *Felvidéki ujság*, 1. september 1914. Informujú o príchode 1000 zranených.

¹⁰ *Városi közlöny*, roč. 4, č. 21, 15. november 1914.

¹¹ Archív mesta Košice (ďalej AMK), Fond (ďalej f. MMK), krabica (ďalej kr.) 2299, č. 11 190/1915.

¹² *Kassai ujság*, 10. september 1914. 10. septembra bolo v Košiciach už okolo 2500 zranených.

¹³ KISS, Gábor, *A Hadtörténelmi levéltár...* s. 17.

¹⁴ *Kassai ujság*, 3. september 1914. Takéto kroky samozrejme mali za následok obmedzenie výučby v košických školách. Podľa článku toho istého denníka zo 16. septembra bola nemocnica v štátnej polepšovni v tom čase najväčšou vojenskou nemocnicou v štáte (v Uhorsku). Pričom vtedy spomína už iba 1100 lôžok.

¹⁵ Vojenské veliteľstvo podľa predpisov o službách pre vojenské účely (hadiszolgálatás) žiadalo od mesta umiestniť a postarať sa o 800 až 1000 zranených vojakov. Výpomocné nemocnice v prevádzke mesta fungovali pri odbornom dozore a administrácii Červeného kríža, spolu mali kapacitu 780 miest. Tieto nemocnice boli v budovách kráľovského konviktu, obchodnej školy, odbornej školy vodoinštalácie (vímesteriskola), priemyselnej školy a základnej školy na námestí Františka Jozefa. *Kassai ujság*, 18. september 1914.

¹⁶ *Kassai ujság*, 20. september 1914.

¹⁷ ŠAKe, f. HŽ MK, kr. 18, č. 30/K.

Počet dočasných nemocníc sa v Košiciach behom niekoľkých týždňov podstatne zvýšil. Červený kríž a armáda 22. septembra už kontrolovali činnosť 18-ich košických nemocníc, ktoré disponovali 4094 lôžkami pre vojakov. Zdravotnícka opatera o zranených vojakov v Košiciach mala v tom období 2 základné piliere. Miestna filiálka ČK disponovala 12-mi zariadeniami [na železničnej stanici stanica na osvieženie (12 lôžok) a stanica na oddych (212 lôžok)¹⁸; 2 rezervné nemocnice v budovách administratívneho kurzu (208) a hospodárskej akadémie (91); 8 výpomocných nemocníc v budovách obvodnej pokladne robotníckej poisťovne (50), kráľovskej polepšovne (1000), dievčenskej hospodárskej školy Uršulínskej rehole (20)¹⁹, odbornej škole vodoinštalácie (170), kráľovského konviktú (246), obchodnej školy (100), priemyselnej školy (120) a základnej školy na námestí Františka Jozefa (140)]. Armáda prevádzkovala 6 stálych a dočasných nemocníc [20. posádková nemocnica (382 lôžok), mestská verejná nemocnica (44), budova vojenskej kadetskej školy (603), budova základnej školy na ulici Hunyadyho (206), budova vyššej dievčenskej školy (454) a budova štátnej pôrodnice (51)].²⁰ Nemocnice pod správou Červeného kríža mali väčšinou v prevádzke Červený kríž a mesto, ale aj dovtedajší prevádzkovatelia školských budov, ako ministerstvo poľnohospodárstva (hospodárska akadémia), ministerstvo spravodlivosti (polepšovňa),²¹ Uršulínska rehoľa (dievčenská hospodárska škola). Postupne sa zriaďovali aj ďalšie nemocnice z iniciatívy jednotlivých cirkví, spolkov a súkromných osôb. V priebehu októbra sa zriadili nemocnice v prevádzke katolíckeho mužského spolku (Katholikus legényegyesület), ako 9. výpomocnej nemocnice, protestantského patronátneho spolku (protestáns patronage egyesület) pod názvom prvého vojenského rekreačného domu, spolku živnostníkov (Iparoskör) pod názvom druhého vojenského rekreačného domu²² a v prevádzke košickej židovskej spoločnosti ako 10. výpomocnej nemocnice ČK.²³ Ďalšia provizórna nemocnica sa zriadila v budove základnej školy na Kováčskej ulici.²⁴ Nemocnice v meste pod dozorom ČK sa zriaďovali aj počas novembra. Tretia rezervná nemocnica v budove vyššej reálnej školy, v ktorej pôsobil do mesta pridelený zdravotnícky personál segedínskeho Červeného kríža,²⁵ nemocnica pani Boroevičovej (manželky Svetozára Boroeviča, veliteľa košického 6. armádneho zboru, neskôr veliteľa 3. spoločnej armády) v budove dôstojníckeho kasína²⁶ a nemocnica v budove Dessewffyho paláca.²⁷ Spomenuté provizórne nemocnice mali rôznu životnosť. Z budov základných škôl koncom roka 1914 boli obsadené na nemocničné účely už iba dve (základné školy

¹⁸ Stanice na oddych pre zranených zriadili na železničných staniach, cez ktoré prechádzali transporty so zranenými. Slúžili na oddych a ošetrovanie vojakov z iba prechádzajúcich transportov, ktoré mali konečnú stanicu v iných mestách Uhorska. KISS, Gábor, A Hadtörténelmi levéltár... s.18.

¹⁹ *Felvidéki ujság*, 31. október 1914. Podľa článku Uršulínky v budove a parku dievčenskej hospodárskej školy od posledných augustových dní ošetrovali zranených, ktorých počet sa pohyboval denne medzi 250 až 260 osôb. Zároveň od 4. októbra 1914 zriadili menšiu nemocnicu v budove rehole na Mäsiarskej ulici pre 25 až 30 chorých.

²⁰ *Kassai ujság*, 22. september 1914.

²¹ Ministerstvo spravodlivosti prevádzkovalo nemocnicu v štátnej polepšovni iba dva mesiace. Potom sa nemocnica dostala do prevádzky armády pod administráciou Červeného kríža. *Felsőmagyarország*, 8. september 1915.

²² *Felvidéki ujság*, 16. október 1914.

²³ AMK, f. MMK, kr. 2284, č. 19 584/1914. Nemocnicu zriadili v budove základnej školy na ulici Martinovicha.

²⁴ *Felsőmagyarország*, 21. október 1914.

²⁵ *Felvidéki ujság*, 10. november 1914.

²⁶ *Felsőmagyarország*, 1. november 1914.

²⁷ *Felvidéki ujság*, 15. november 1914. Stala sa 11. výpomocnou nemocnicou. Prevádzku financovali majitelia Dessewffyovci.

na ulici Hunyadyho a na ulici Martinovicha),²⁸ čo umožnilo Kuratóriu štátnych základných škôl (Állami elemi iskolák gondnoksága) v Košiciach, v januári 1915 znovu otvoriť zostávajúce tri školy (na námestí Františka Jozefa a na uliciach Kinizsiho a Kováčskej).²⁹ V júli 1915 kvôli priaznivým podmienkam (vzdialeniu frontových udalostí od Košíc) košický ČK likvidoval stanicu na osvieženie. Na konci roku 1915 tento dobročinný spolok v Košiciach disponoval dvoma rezervnými nemocnicami a deviatimi výpomocnými nemocnicami, pričom ústavy pôvodne určené na rekreáciu, dovedy buď zastavili svoju činnosť, alebo sa stali takisto výpomocnými nemocnicami. Koncom roka 1915 v zozname provizórnych nemocníc už nefigurovala budova Uršulíniek a štyri nemocnice v prevádzke mesta (budovy obchodnej školy, konviktu, priemyselnej školy a základnej školy na námestí Františka Jozefa).³⁰ Činnosť nemocnice v priestoroch štátnej polepšovne bola definitívne zastavená 6. marca 1916, kedy priestory ústavu obsadila škola pre vojenských invalidov.³¹ Armáda do septembra 1916 vrátila do pôvodnej funkcie aj budovu školy na ulici Martinovicha, pričom výdavky spojené s renováciou, boli hrazené organizáciou ČK.³²

Aj po vrátení budov mestu, Košice ostávali naďalej s prevádzkovanými nemocnicami jedným z centier uhorského systému ošetrovania vojakov. V septembri 1918 ešte boli také budovy školských inštitúcií, ktoré boli obsadené ošetrovanými vojakmi (základné školy na ulici Hunyadyho a na ulici Kinizsiho, škôlka v záhrade Fröbel).³³ Je však nutné pripomenúť jednu krátku epizódu bez zranených a chorých vojakov v čase ruského vpádu do severovýchodných častí krajiny. Koncom novembra a v prvých dňoch decembra 1914 sa v meste nenachádzali miestne vojská, pretože košické vojenské veliteľstvo (Kassai katonai parancsnokság) bolo preložené do Székesfehérváru, košické obvodné veliteľstvo domobrany (Kassai honvédkerületi parancsnokság) do Pécsu a doplňujúce veliteľstvo (Kiegészítő parancsnokság) do Szekszárdu.³⁴ Zároveň vojenské velenie dalo vyprázdniť aj nemocnice umiestnené na území VI. armádneho zboru.³⁵ Mesto ostalo iba krátku dobu bez zranených a chorých vojakov. Okolo 19. decembra vlakové transporty už znova prinášali do Košíc vojakov na ošetrovanie.³⁶

Opatrenia košických orgánov proti infekčným chorobám

Osobitne boli vedené nemocnice pre infekčné choroby, o ktoré sa staralo v prvom rade vojsko, ale aktívne sa zapojilo do organizovania a prevádzkovania prostredníctvom mestskej rady a mestských úradov aj mesto. Zlé pomery na východnom fronte (v prvom rade hygiena na veľmi slabej úrovni) spôsobili skorý výskyt nákazlivých chorôb (úplavica, týfus, cholera) medzi vojakmi obidvoch

²⁸ *Felvidéki ujság*, 19. decembra 1914.

²⁹ *Felsőmagyarország*, 23. január 1915.

³⁰ *Felsőmagyarország*, 17. jún 1916.

³¹ *Felsőmagyarország*, 7. marec 1916.

³² AMK, f. MMK, kr. 2314, č. 234/1917.

³³ *Felsőmagyarország*, 20. september 1918.

³⁴ *Városi közlöny*, roč. 4, č. 23, 15. december 1914. Úradné noviny obsahujú pravidelné mesačné hlásenie mešťanostu pre hlavného župana košickej municípie na mesiac december 1914.

³⁵ *Kassai ujság*, 2. december 1914.

³⁶ *Kassai ujság*, 19. decembra 1914.

bojujúcich strán. Keďže zranených a epidémiou nakazených vojakov vo vlakových transportoch prichádzajúcich z frontovej oblasti vôbec neoddelili, Košičania mohli predvídať príchod aj vážne chorých vojakov, nakazených určitým druhom infekčnej choroby. Prípravy mesta a armády na príchod infikovaných vojakov sa rozbehli už začiatkom septembra 1914 a počas mesiacov september a október sa už vybudovali nemocnice, v ktorých umiestnili tisíce vážne chorých vojakov - pacientov. Práve mesiace september a október v roku 1914 boli najkritickejšími z celého obdobia vojny, kedy kvôli veľkému počtu nakazených vojakov v meste, reálne hrozilo vypuknutie niektorého druhu epidémie. Civilné obyvateľstvo, zásluhou razantných krokov armády a zložkami civilnej verejnej správy, sa podarilo ochrániť pred rozšírením epidémií.³⁷ Po príchode chorých vojakov vedenie mesta muselo preskúpiť značné finančné prostriedky a ľudské zdroje na otvorenie mestskej nemocnice pre infekčné choroby, respektíve na činnosti súvisiace s potláčaním nákazlivých chorôb. Po nariadeniach mestskej rady sa na železničnej stanici zriadila pozorovacia miestnosť pre prichádzajúcich, odkiaľ vojakov odnášali do určených nemocníc.³⁸

Mestský hlavný policajný kapitán, ako zdravotnícka vrchnosť prvého stupňa, sa stal zodpovedným (po nariadení mešťanostu) za prepravu chorých vojakov zo železničnej stanice do určených mestských nemocníc pre infekčné choroby.³⁹ Vydával výzvy s detailne vymenovanými pokynmi pre udržiavanie čistoty a hygieny v domácnostiach, zároveň zriadil Úradnú zdravotnú kontrolnú komisiu (Egészségügyi hatósági ellenőrző bizottság) so zdravotnými komisármi v službe na kontrolu realizácie svojich nariadení.⁴⁰ Zdravotní komisári naverbovaní z miestnych učiteľov, okrem pravidelného dohľadu nad dodržiavaním hygieny u domáceho obyvateľstva, kontrolovali aj novo prisťahované rodiny. Hlásenia komisárov z mesiacov október a november 1914 uvádzali nízku úroveň hygienických návykov medzi utečencami z Haliče. Kým v mierových pomeroch takýto nedostatok nemusel zaujímať úrady, vo vojnovnej situácii, kedy sa v meste medzi ošetrovanými vojakmi objavili epidémie, mestské úrady nemohli ostať nečinnými. V niektorých košických domoch žili totiž utečenci v preplnených izbách, nedodržiavali základné hygienické normy, čím zvyšovali riziko výskytu epidémií medzi civilným obyvateľstvom.⁴¹

³⁷ *Városi közlöny*, roč. 4, č. 22, 30. november 1914. Úradné noviny mesta obsahujú hlásenie mestského hlavného lekára Gézu Nagya pre municipálny výbor o zdravotnom stave Košíc v mesiaci november. Informuje o zlepšení situácie (o ústupe epidémie) medzi vojakmi a podáva údaje o v novembri zistených nákazlivých chorobách medzi civilným obyvateľstvom: cholera sa u Košičanov vôbec nevyskytla (iba u jedného obyvateľa z Krásnej nad Hornádom a jedného utečenca z Haliče) a týfus iba v štyroch prípadoch

³⁸ *Kassai újság*, 25. september 1914.

³⁹ AMK, f. MMK, kr. 2297, č. 3197/1915. Policajný kapitán nedisponoval dostatočným počtom vozov na tento účel, preto na začiatku októbra 1914 podľa zákona 1914 článok 50 (1914. évi L. törvényikk; a háború esetére szőló kivételes intézkedésekről alkotott 1912: LXIII. törvényikknek és a hadiszolgáltatásokról szőló 1912: LXVIII. törvényikknek kiegészítéséről) skonfiškovoal 5 omnibusov od miestnych majiteľov (jeden od hotela Schalkház) a odovzdal pre vojenskú jednotku (Transport Überwachung) na železničnej stanici. Cenu omnibusov určila 12. októbra 1914 Komisia na odhad cien.

⁴⁰ *Felsőmagyarország*, 16. október 1914.

⁴¹ AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, kr. 176, č. 280/1914. Hlásenie zdravotného komisára Károlya Vishányóa z 30. novembra 1914: „Domovník na adrese ulica Luzsénszky Pál č. 30. sa mi už viackrát sťažoval, že je nemožné udržiavať dvor v čistote, lebo podnájomníci sú takí neporiadni ... O tom som sa už aj ja viackrát presvedčil a pod vplyvom toho som upozornil tam bývajúcich 7 - 8 poľských židovských rodín, aby na čistotu a poriadok dávali pozor ...“ AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, kr. 176, č. 278/914. Hlásenia zdravotného komisára Károlya Vishányóa z 27. novembra 1914: „V dome na adrese Námestie Vörösmarthyho č. 7. v dvoch bytoch sú utečenci a tí bývajú tak preplnene ... v špine a smrade, že tento dom môže byť skutočným hniezdom chorôb ...“.

Tiež bolo nutné dezinfikovať verejné budovy a verejné priestranstvá. Práce vykonávalo mestské Riaditeľstvo verejných podnikov.⁴²

Aktivizovala sa aj municipálna zdravotná komisia na čele s mešťanostom a mestským hlavným lekárom, ktorá sa 25. septembra premenila na Epidemickú komisiu (járványügyi bizottság). Dozor nad touto komisiou minister vnútra zaistil vyslaním Eleka Neuwirtha, ako inšpektora verejného zdravotníctva.⁴³ Komisia pre epidémiu preventívne nariadila zatvoriť fungujúce školy a niektoré verejné budovy.

Obsah vyhlášok policajného kapitána alebo mešťanostu z prvých týždňov septembra sa zmenil po tom, keď minister vnútra, budapeštiansky primátor a každé municípiium konštatovali v posledných dňoch septembra vypuknutie epidémie.⁴⁴ Razantné kroky zo strany ministra vnútra na adresu mesta prišli v prvých dňoch októbra, kedy najprv zakázal hromadné opustenie mesta obyvateľstvom,⁴⁵ následne vymenoval inšpektora pre verejné zdravotníctvo Bélu Hajósa do funkcie ministerského komisára (közegészségügyi felügyelő miniszteri biztosi minőségben) na územie košického vojenského veliteľstva (šiesteho armádneho zboru) a na riadenie protiepidemických činností.⁴⁶

Armáda v Košiciach brala na vlastné plecia najväčšie bremeno. Pre tento účel zriadila nemocnice, v ktorých umiestnili vysoký počet chorých a starala sa o veľkú väčšinu vojakov nakazených choleroou.⁴⁷ S mestskou pomocou zriadila vojenskú nemocnicu pre infekčné choroby vo vojenských skladoch na ulici Raktár⁴⁸ pre 5000 nakazených vojakov a v severnej časti mesta v bývalej továrni na magnezit pre 250 nakazených vojakov.⁴⁹ Štatistiky o počte liečených vojakov v nemocnici na ulici Raktár sa zachovali z obdobia najväčšej výmeny pacientov (február – jún 1915). Aladár Henszlmann, v spomínanom období ošetrojúci lekár v inštitúcii, zaznamenal údaje ošetrovaných vojakov v jednotlivých mesiacoch: február – 3196, marec – 4730, apríl – 5107, máj – 3858, jún 2065.⁵⁰ Okrem nemocníc na ulici Raktár a v továrni na magnezit, bola zriadená koncom septembra v budove vyššej dievčenskej školy ďalšia nemocnica pre infekčné choroby.⁵¹ Armáda vyprázdnila aj

⁴² AMK, f. MMK, kr. 2290, č. 153/1915. Spis obsahuje vyúčtovanie verejných podnikov z 2. januára 1915 za nákupné prostriedky ako lysoform, fenol, sudy atď. a na ďalšie výdavky týkajúce sa dezinfikácie, čo predstavovalo 2500 korún.

⁴³ *Kassai ujság*, 26. september 1914. Elek Neuwirth bol Košičanom, zároveň členom municipálneho výboru mesta Košice. (poznámka autora)

⁴⁴ *Kassai ujság*, 29. september 1914.

⁴⁵ *Kassai ujság*, 2. október 1914.

⁴⁶ AMK, f. MMK, kr. 2287, č. 23 450/1914.

⁴⁷ Podľa štatistík získaných z údajov neskorších pozorovacích staníc medzi nakazenými vojakmi s infekčnými chorobami mal najväčší podiel brušný týfus (50 %), avšak pomer úmrtnosti bol najväčší pri cholere, pri ktorej každý druhý nakazený vojak zomrel. V prípade brušného týfusu zomrel iba každý desiaty nakazený (10,5 %). KISS, László. A hátorság járvány elleni védelme az I. világháború idején. A betegmegfigyelő állomások (barakk-kórházak). In: Orvosi Hetilap, 2004, roč. 145, s. 1865 – 1868.

⁴⁸ V súčasnosti ulica Skladná.

⁴⁹ *Városi közlöny*, roč. 4, č. 21, 15. november 1914. Úradné noviny mesta obsahujú hlásenie mestského hlavného lekára Gézu Nagya pre municipálny výbor o zdravotnom stave Košíc v mesiaci október. Hlásenie informuje o žalostných podmienkach v nemocnici na ulici Raktár, kde sa o 5000 pacientov staralo iba 12 lekárov. Na druhej strane pochvaľuje pomery v továrni na magnezit, kde sa podľa neho podarilo vybudovať vzorovú nemocnicu. Keďže táto bývalá továreň sa nachádzala na severnej strane mesta, vedľa koľajníc, chorých vojakov mohli vylodiť z vlakov ešte pred centrom mesta. Z hľadiska ochrany obyvateľstva pred rozšírením epidémie (do tejto nemocnice prinášali výlučne cholerové prípady) to bolo výhodné pre mesto.

⁵⁰ HENSZLMANN, Aladár. Ót hónap a kassai Raktár-utcai cs. és kir. járványkórház typhusforgalmáról (1915 február – július); intravénás vakcina oltások. In *Orvosi Hetilap*, 1918, roč. 62.

⁵¹ ŠAKE, f. HŽ MK, kr. 18, č. 136/K. Nadradenosť armády nad miestnymi činiteľmi verejnej správy v čase vojny dobre ilustruje odpoveď hlavného župana mesta Košíc na adresu uhorského ministra kultu 2. októbra

vojenský barakový tábor ako pozorovaciu stanicu na východnej strane Hornádu, kde umiestnili ruských zajatcov.⁵²

Mesto na armádny rozkaz z 20. septembra 1914 bolo nútené venovať sa ošetrovaniu epidémiou nakazených vojakov.⁵³ Muselo na tento účel z mestského rozpočtu nájsť potrebné finančné prostriedky, ktoré ale podľa nariadenia spoločného ministra obrany z 29. septembra 1914 boli dodatočne uhradené z vojenského rozpočtu. Podľa tohto nariadenia mali byť mestu uhradené za každého vojaka a za každý deň 2 koruny.⁵⁴

Košice už aj pred vojnou disponovali nemocnicou pre infekčné choroby na ulici Kálvária,⁵⁵ ale v čase vypuknutia vojny ešte nebolo potrebné prevádzkovanie tejto inštitúcie. Otvorili ju iba po príchode 28 úplavicom nakazených vojakov (okolo 11. a 12. septembra), kedy mešťanosta nariadil hlavnému mestskému lekárovi (Gézovi Nagyovi) vybaviť nemocnicu potrebnou výstrojou a vyriešiť v nej zásobovanie.⁵⁶ Nemocnica bola sprevádzkovaná s tým, že už 26. septembra Géza Nagy informoval mestskú radu o umiestnení 164 chorých vojakov.⁵⁷ Keďže z nemocnice boli úplavicom nakazení vojaci 24. septembra premiestnení do nemocnice na ulici Raktár, hlavný lekár 26. septembra už informoval o ošetrovaných vojakoch, nakazených cholerou alebo s náznakmi cholery. Ich počet v nemocnici k 30. septembru stúpil na 185. Mesto od 21. septembra v budove škôlky na ulici Tüzér⁵⁸ prevádzkovalo ďalšiu nemocnicu pre infekčné choroby (mala 80 lôžok), ktorá mala slúžiť civilnému obyvateľstvu.⁵⁹ Mešťanosta Blanár 22. septembra v súlade so zákonom z roku 1876 (*1876. évi XIV. törvénycikk, A közegészségügy rendezéséről*) vyžiadal všetky miestnosti tejto inštitúcie.⁶⁰ Armáda, podľa vyúčtovania hlavného lekára zo začiatku roka 1915 za výdavky v týchto dvoch inštitúciách za obdobie september 1914 - január 1915 neostala dlžná. Mestská účtáreň, ktorá kontrolovala vyúčtovanie hlavného lekára, vo svojom vyhodnotení z 1. júna 1915 konštatovala, že „koniec koncov pokladňu mesta Košice ... výdavky nezaťažujú“. Je zrejme, že armáda uhradila výdavky mesta v tomto prípade za obidve nemocnice.⁶¹

1914. Minister ho 31. septembra žiadal, aby zabránil armáde použiť spomenutú budovu školy na nemocnicu pre infekčné choroby. V odpovedi Ede Sziklay iba konštatuje, že budova už slúži ako nemocnica pre infekčné choroby, pritom sa obhajuje skutočnosťou, že on, ako prvý hodnostár na čele municípie o prevzatí budovy bol informovaný až dodatočne a armáda v tomto prípade konala jednostranne.

⁵² V barakovom tábore ošetrovali pacientov kňazi z premonštrátskeho rádu. V nemocniciach Červeného kríža ošetrovali aj dobrovoľníci (väčšinou ženy) z mesta, ale do nemocníc pre infekčné choroby na tento účel armáda nemohla žiadať civilov. (poznámka autora).

⁵³ AMK, f. MMK, kr. 2287, č. 18 044/1914.

⁵⁴ AMK, f. MMK, kr. 2287, č. 22 004/1914.

⁵⁵ v súčasnosti ulica Československej armády.

⁵⁶ AMK, f. MMK, kr. 2287, č. 17 434/914.

⁵⁷ AMK, f. MMK, kr. 2300, č. 740/916.

⁵⁸ V súčasnosti Žižkova ulica.

⁵⁹ *Városi közlöny*, roč. 4, č. 19-20, 15. november 1914. Hlásenie mestského hlavného lekára o zdravotnom stave obyvateľstva mesta Košíc v septembri 1914.

⁶⁰ Archív mesta Košice (ďalej AMK), Fond (ďalej f.) Úradný mestský hlavný lekár mesta Košice, krabica (ďalej kr.) spisy z roku 1914 – 1915 (nespracovaný fond).

⁶¹ AMK, f. MMK, kr. 2300, č. 740/1916. Výdavky mesta za dve nemocnice predstavovali v spomenutom období 18 225,35 korún, armáda uhradila 18 498 korún.

Košická pozorovacia stanica

Kompetentní ministri uhorskej vlády a spoločný minister vojny (dobová terminológia) vydávali v snahe zabrániť rozšíreniu nákazlivých chorôb v krajine nariadenia od septembra 1914. Nariadením z 27. septembra uhorský minister obrany zakázal zraneným a chorým vojakom vracajúcim sa z frontu, využiť možnosť súkromnej opatery.⁶² Pre vedúcich činiteľov Uhorska bolo čoskoro zrejmé, že ak chcú ochrániť zázemie pred šírením epidémií, musia vytvoriť v severovýchodných častiach krajiny akúsi ochrannú sieť. Z toho dôvodu vznikli na konci roka 1914 a na začiatku roka 1915 v blízkosti východného frontu, ale predsa v uspokojivej vzdialenosti od neho, pozorovacie stanice, ktoré boli v Uhorsku pridelené pod spoločné riadenie ministra vnútra a ministra obrany (podľa dohody ministrov zriadenie a zariadenie inštitúcie kontroloval minister vnútra, minister obrany dohliadal na činnosť tu pôsobiacich vojenských štábov). Úlohou zariadení bola dezinfekcia, lekárske ošetrovanie a pozorovanie chorých vojakov. Slúžili ako dočasné miesto pobytu pre prichádzajúcich chorých a zranených vojakov z frontovej oblasti, ktorí sa spravidla po určenej dobe pozorovania umiestnili v jednej nemocnici blízko svojich bydlísk. Každý zranený a chorý vojak bol povinný za účelom jeho pozorovania po príchode 5 dní sa zdržiavať na stanici.⁶³ V Uhorsku sa v krátkom čase vybuďovalo 14 takých pozorovacích staníc: Košice, Banská Bystrica, Debrecen, Lučenec, Miskolc, Mukačevo, Nyíregyháza, Nitra, Ružomberok, Sátoraljaújhely, Satu Mare, Trenčín, Užhorod a Žilina.⁶⁴ Až polovica pozorovacích staníc sa vybuďovala v mestách, nachádzajúcich sa v súčasnosti na území Slovenskej republiky. Príkaz ministra vnútra o zriadení pozorovacej stanice v Košiciach, tunajšia mestská rada obdržala už koncom októbra 1914.⁶⁵ Minister vymenoval hlavného župana Edeho Sziklayho do čela tejto stanice a to vo funkcii ministerského komisára (miniszteri biztos).⁶⁶ Do 1. februára 1915 sa v blízkosti Franckovej továrne na Peštianskej ceste (v súčasnosti Južná trieda) vybuďovala baraková pozorovacia stanica pre 4000 chorých vojakov.⁶⁷ Investícia bola hradebná výlučne zo štátnych zdrojov, ale pretože stanicu umiestnili v tej dobe ešte na periférii, mestu pripadli značné výdavky spojené s vybudovaním infraštruktúry k uvedenej stanici.⁶⁸

Najväčšia pozorovacia stanica (s najväčším počtom ošetrovaných) bola v meste Debrecen, kde počas existencie pozorovacích staníc bolo evidovaných z celkového počtu 715 tisíc až 136 tisíc vojakov.⁶⁹ V košickej pozorovacej stanici, ktorá bola v prevádzke od

⁶² KISS, G. Megfigyelőállomások... s. 70.

⁶³ KISS, G. Megfigyelőállomások...s. 71.

⁶⁴ KISS, G. Megfigyelőállomások...s. 72.

⁶⁵ Správa z Budapešti je datovaná 22. októbrom 1914. (poznámka autora).

⁶⁶ AMK, f. MMK, kr. 2287, č. 23 451/1914. Do väčšiny ostatných pozorovacích staníc vymenovali taktiež hlavného župana danej municipalite.

⁶⁷ O postupe výstavby pozorovacej stanice priebežne informovali verejnosť Košíc miestne denníky. Vid' Felvidéki ujság, 27. október 1914; 3. november 1914; Felsőmagyarország, 1. november 1914; Felsőmagyarország, 27. január 1915; Kassai ujság, 8. november 1914; 5. december 1914.

⁶⁸ AMK, f. MMK, kr. 2290, č. 658/1915. Spis obsahuje žiadosť ministerského komisára (hlavného župana) na adresu mestskej rady zo dňa 16. januára 1915, v predmete predĺženia osvetlenia Peštianskej cesty od Franckovej továrne. Mesto z dôvodu bezpečnosti a dopravy súhlasilo so žiadosťou.

⁶⁹ MAJLÁTH, József. Élményeim és tapasztalataim a háború alatt. Első kötet. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1928, s. 108.

1. februára 1915 do 17. marca 1916,⁷⁰ ošetrovali najviac nakazených vojakov (14 000), z celkového počtu nakazených (67 000).⁷¹ Počet ošetrovaných na pozorovacích stanicích úzko súvisel s udalosťami na fronte, čo jednoznačne odzrkadľujú údaje ošetrovaných v jednotlivých mesiacoch. Transporty vojakov vo veľkom počte prichádzali práve od zimnej ofenzívy centrálnych mocností v jarných mesiacoch 1915 a vyvrcholili v júni toho istého roku. V čase najtvrdších bojov po prelome frontu pri Gorliciach, ošetrovali celkovo na pozorovacích stanicích až 100 tisíc vojakov. V nasledujúcom období po redukovani vojenských aktivít sa znížili aj počty ošetrovaných. Výnimku tvorí iba mesiac september 1915, kedy vojenské velenie dalo vyprázdniť poľné nemocnice v Haliči a priviesť tam ošetrovaných do pozorovacích staníc v Uhorsku.⁷² Tento krok armády mal pravdepodobne vplyv aj na to, že v košickej pozorovacej stanici práve v septembri 1915 ošetrovali najviac pacientov v počte 7601.⁷³

Kedže od leta 1915 sa frontová línia vzdialila od severovýchodných hraníc štátu, prevádzka uvedených inštitúcií stratila opodstatnenie a tak od augusta 1915 do júna 1916 (s výnimkou stanice v Mukačeve, ktorá zanikla až v roku 1918) pozorovacie stanice postupne zanikli.⁷⁴ Košická pozorovacia stanica tak zatvorila svoje brány 17. marca 1916.⁷⁵

Pochovávanie vojakov

Košická pozorovacia stanica, ktorá bola jednou z najväčších v Uhorsku, rzným spôsobom zvýšila v meste aj dovedy vysoký počet vojenských pohrebov. Pochovávanie vojakov na mestských cintorínoch⁷⁶ vykonávalo prostredníctvom svojich zložiek mesto, ale armáda tieto výdavky bola povinná uhradiť.⁷⁷ Kálmán Varga, ako mestský radca zodpovedný za cintoríny, sa musel okamžite venovať pochovaniu vojakov, aby sa predišlo rozšíreniu epidémií medzi civilmi. Tento problém sa čiastočne podarilo vyriešiť kúpou pozemku mimo mesta, na ľavej strane Hornádu (pod lesom Furcsa).⁷⁸ Cintorín slúžil výlučne na pochovanie vojakov, ktorých príčinou úmrtia bol niektorý druh infekcie z nemocníc barakového tábora, kadetskej školy, polepšovne, hospodárskej akadémie, dievčenskej hospodárskej školy, vyššej priemyselnej školy, základnej školy na ulici Františka Jozefa, mestskej infekčnej nemocnice a infekčnej nemocnice na ulici Raktár.⁷⁹ Vojakov však pochovávali pravdepodobne aj na cintoríne na Kalvárii (z blízkej mestskej nemocnice

⁷⁰ *Felsőmagyarország*, 17. marec 1916. Článok informuje o odovzdávaní pozorovacej stanice pre armádu. (poznámka autora).

⁷¹ KISS, L. *A hátország járvány...* s. 1865-1868. Po košickej pozorovacej stanici nasledovali Debrecen (11 tisíc), Sátoraljaújhely (10 tisíc), Miskolc (10 tisíc), Užhorod (8 tisíc). Údaje o ošetrovaných sú zaokrúhlené.

⁷² MAJLÁTH, J. *Élményeim és tapasztalataim...* s. 108. Počet ošetrovaných na pozorovacích stanicích podľa mesiacov: 1915 január – 28 000, február – 74 000, marec – 88 000, apríl – 79 000, máj – 91 000, jún – 100 000, júl – 87 000, august – 48 000, september – 90 000, október – 33 000, november – 32 000, december – 31 000. 1916 január – 25 000, február – 21 000, marec – 39 000, apríl – 12 000.

⁷³ MAJLÁTH, J. *Élményeim és tapasztalataim...* s. 111-112.

⁷⁴ KISS, G. *Megfigyelőállomások...* s. 74.

⁷⁵ *Felsőmagyarország*, 17. marec 1916. Článok informuje o odovzdávaní pozorovacej stanice pre armádu.

⁷⁶ V Košiciach pochovávali vojakov iba na mestských cintorínoch. (poznámka autora).

⁷⁷ AMK, f. MMK, kr. 2282, č. 23 617/1914.

⁷⁸ AMK, f. MMK, kr. 2278, č. 21 375/1914. Cintorín dostal prezývku „choleroový“ (koleratemető).

⁷⁹ AMK, f. MMK, Oddelenie Policajný kapitanát, kr. 175, č. 182/1914. Spis obsahuje rozhodnutie Rady mesta z 9. októbra 1914 o zriadení spomínaného cintorína, podľa čoho cintorín sa mal otvoriť 12. októbra. Okrem vymenovania nemocníc, z ktorých sa mali prinášať zosnulí, nachádza sa v nej aj nariadená trasa z nemocníc do cintorína, ktorá mala byť čo možno najkratšia. Určením trasy Rada sledovala zmenšiť riziko nakazenia civilistov.

pre infekčné choroby)⁸⁰ a hlavne na verejnom cintoríne na južnej strane mesta. Dozorca verejného cintorína Jenő Reitzner viedol evidenciu o vojakoch z troch vojenských nemocníc (Kadetská škola, Nemocnica pre infekčné choroby na ulici Raktár a 20. cis. a kráľ. posádková nemocnica) a z pozorovacej stanice pochovaných na tomto cintoríne. Iba od 1. septembra 1914 do konca októbra 1915 bolo spolu pochovaných 4545 vojakov. Údaje o pochovaných vojakoch na verejnom cintoríne, podobne ako o ošetrovaných vojakoch na pozorovacej stanici, istým spôsobom odzrkadľujú aj pomery v meste, respektíve frontové udalosti v začiatočnom krízovom období vojny. Na základe údajov z verejného cintorína, v meste bola najhoršia situácia v októbri 1914, kedy pochovali najviac vojakov (1468). V nasledujúcich mesiacoch do januára 1915 sa situácia zlepšila, ale od februára po apríl 1915 sa opätovne zvyšoval počet vojenských pohrebov. Údaje od júna 1915 treba sledovať s uvedením ofenzívy centrálnych mocností. Ústup východného frontu od uhorských hraníc, jednoznačne prispel k postupnému ubúdaniu vojenských pohrebov v Košiciach.⁸¹ Treba však ešte pripomenúť, že počet 4545 nie je konečným číslom mŕtvych vojakov pochovaných v Košiciach, pretože aj v ostatných nemocniciach zomierali vojaci.

Armáda za výdavky spojené s pohrebom (za vykopanie jamy) hradila mestu 10 korún prostredníctvom 20. cis. a kráľ. posádkovej nemocnice.⁸² Existovali však aj ďalšie výdavky, na ktoré si mesto muselo nájsť finančné prostriedky z vlastných zdrojov. Počas prvého necelého roka sa počet pochovaných vojakov natoľko zvýšil, že municipálny výbor mesta sa rozhodol na svojom zasadnutí 30. júna 1915 prikúpiť prífahlú ornú pôdu od košickej evanjelickej cirkvi.⁸³ Na zasadnutí 31. januára 1917 ale zástupcovia košického obyvateľstva konštatovali, že ani nakúpené pozemky od evanjelickej cirkvi už nestačili a bolo nutné nakúpiť ďalšie prífahlé pozemky.⁸⁴

V Košiciach počas trvania prvej svetovej vojny neustále ošetrovali pacientov. Epidémie ako cholera a týfus v prvom období vojny, neboli poslednými hrozbami pre Košičanov. Pred koncom prvej svetovej vojny sa totiž objavila ďalšia epidémia, nazývaná španielskou chrípkou. Tá sa v meste objavila v polovici septembra 1918. Do dvadsiateho septembra už musel mestský hlavný lekár, z dôvodu vysokej miery šírenia epidémie, nariadiť zatvorenie niektorých škôl, (gymnázium premonštrátov malo 76 žiakov a 4-och učiteľov chorých, v škole uršulíniek ochorelo 40 žiačiek a 6 učiteľiek).⁸⁵ Keďže epidémia sa v nasledujúcom období nestiahla, od 1. októbra sa obnovilo pôsobenie Epidemickej komisie, ktorá medzi svojimi prvými opatreniami dala zatvoriť školy, divadlo a kiná.⁸⁶ Aj v tomto prípade epidémia brala najviac obe-

⁸⁰ AMK, f. MMK, kr. 2287, č. 18 144/1914. Mestský hlavný lekár 22. septembra 1914 žiadal mestskú radu, aby sa mŕtvol z tejto nemocnice pochovali na cintoríne na Kalvárii. Argumentoval tým, že preprava zosnulých cez mesto do verejného cintorína by bola nebezpečná pre verejné zdravie. Spis neobsahuje odpoveď od mestskej rady, pričom o pochovávaní vojakov na tomto cintoríne v doterajšom štádiu spracovania údajov nedisponujem ďalšími informáciami. (poznámka autora).

⁸¹ AMK, f. MMK, kr. 2302, č. 461/1916. Počet pochovaných vojakov zo spomenutých nemocníc, pochovaných na verejnom cintoríne: 1914 september – 257, október – 1468, november – 331, december – 162, 1915 január – 118, február – 285, marec – 546, apríl – 556, máj – 264, jún – 182, júl – 117, august – 93, september – 84, október – 82.

⁸² AMK, f. MMK, kr. 2302, č. 461/1916.

⁸³ AMK, f. MMK, kr. 2289, č. 9/1915. Územie malo veľkosť 7236 štvorcovej siahy (1 štvorcová siaha = 3,303 003m²) a na kúpu si zobrali pôžičku v sume 15 557, 40 korún z miestnej banky (Kassai takarékpénztár).

⁸⁴ AMK, f. MMK, kr. 2312, č. 898/1917.

⁸⁵ *Felsőmagyarország*, 21. september 1918.

⁸⁶ *Felsőmagyarország*, 1. október 1918.

tí zpočiatku vojakov, ale takisto bolo početné aj ochorenie medzi civilným obyvateľstvom. Podľa hlásenia mestského hlavného lekára z konca mesiaca október, od prvého výskytu epidémie, v meste ochorelo až 1429 civilov, v 42-och prípadoch aj s následkami smrti.⁸⁷

Resume

The First World War had interrupted the life of the modern human of the 20th Century with the couple of novelties in the most incredible way. The ordinary life of the recruited soldiers, as well as of the civilians remaining at their homes, had been changed practically overnight. The care for the wounded had represented the common activity connected to this war. The beginning of the war accompanied with the bloody fights of the armies of Monarchy, conducted simultaneously on the two fronts against the armies of Russia and Serbia, was visible in the background regions mainly by the high number of returning wounded soldiers.

The towns had represented important role in this providing of the medical treatment. It was more effective and reasonable to heal the wounded soldiers in the bigger towns of the country. Mainly the towns with the easy train access and buildings suitable for this purpose were appropriate for this sort medical care.

At the beginning of the war the army as well as the offices of the public administration had been very busy. In the first couple of months of war a lot of public buildings and schools had been transformed into the temporary hospitals that had been receiving a high number of incoming wounded soldiers. The big barracks' hospital that had contained the observatory station with the aim to prevent the spreading of the epidemics had been also built; it had been working for two years. The relatively proximity of the eastern front line, connected with the care for the wounded and ill soldiers, had changed the everyday life of citizens of Košice in the most significant way during the first period of this war. This situation was temporarily improved with the moving off of the front line; the autumn of the year 1918 with the onset of the Spanish flu epidemic returned this situation back to its previous status.

These strange circumstances, caused by the war, had assigned to Košice exceptional role in the area of the treatment for the wounded soldiers even on the whole-country level. This situation requested the sacrifices from the city government as well as from its inhabitants.

⁸⁷ Felsőmagyarország, 29. október 1918.

Összefoglaló

Az első világháború rengeteg újdonsággal, addig nem tapasztalt mértékben dűlta fel a modern 20. századi ember életét. Nemcsak a bevonult és a frontra özőnlő katonák élete változott meg egyik napról a másikra, hanem az otthonukban maradt civileké is. A háború egyik természetes velejárója volt a harcok sebesültjeinek ápolása is. Azt, hogy a háború elkezdődött, és a monarchia hadserege két fronton is véres csatákat vívott a szerb és az orosz seregekkel - a háttországban maradt lakosság leginkább az óriási számban visszaözönlő sebesültek által tapasztalta.

Fontos szerep jutott itt a városoknak. Mindenképp előnyösebb és észszerűbb volt a katonákat az ország nagyobb településein ápolni. Olyan városokban, amelyek vasúton könnyen megközelíthetőek voltak, és a célnak megfelelő épületekkel rendelkeztek.

Kassán a hadseregnek és a polgári közigazgatás szerveinek rengeteg tennivalója volt a háború kezdetén. Az első hetekben, hónapokban a középületeket és az iskolákat ideiglenes kórházakká alakították át, amelyekbe sebesültek ezreit helyezték el. Megépült egy hatalmas barakkórház is, amelyben bő 2 évig megfigyelő állomás működött a járványok terjedésének meggátolása céljából. A keleti front viszonylagos közelsége a háború első szakaszában alaposan megváltoztatta a kassaiak életét, amihez nagyban hozzájárult a sebesült és beteg katonák ápolása. A háború következő szakaszában, a front távolodásával a helyzet konszolidálódott, majd az 1918 őszén bekövetkezett spanyolnátha-járvány miatt ismét rosszabbodott.

A háború okozta különleges viszonyok Kassát a sebesültgondozás terén országos szinten is kiemelkedő szerephez juttatták. Ez a helyzet áldozatokat követelt a városvezetéstől és a lakoságtól is egyaránt.

Po stopách Dr. Jenő Aratóa (Neusiedlera) vo Veľkej Poľane ¹

Ako člen výskumnej skupiny nadácie Nagyháború v spoločnosti Tamása Pintéra a Jánosa Rózsafiho skúmame stopy bojov, ktoré sa odohrali od novembra 1914 do jari 1915 a s nimi sa spájajúce niekdajšie vojnové cintoríny v Karpatoch. Počas týchto prác sme prišli do styku s denníkom rytiera Dr. Jenő Aratóa (Neusiedlera),² poručikom v zálohe cisárskeho a kráľovského 69. pešieho pluku, ktorého jedna časť sa dotýka nami skúmaného územia. Preto sa nám videlo rukolapné, aby sme vyhľadali a identifikovali časť tých lokalít, kde chodil aj autor so svojou jednotkou a zvečnil ich vo svojom denníku. V tejto práci zverejňujem čiastkové výsledky doterajšieho výskumu, keďže celý výskum sa ešte neskončil, k tomu je potrebné ďalšie zmapovanie terénu, kde zadefinujeme zákopové línie niekdajšieho bojiska a získané údaje vyhodnotíme.

Denník, spomienky

V prvej časti bádania, ktorá predchádzala mapovaniu terénu, sme sa zamerali na analýzu denníka, spomienok, respektíve s tým spojeného štúdia vojenskej jednotky Jenő Aratóa a jej vojnovej cesty. Autor pre nasledujúce obdobie bezpochyby zanechal monumentálne dielo. Svoj dobrodružný životný príbeh spísal pod názvom „Môj život“ v troch zväzkoch v mimoriadne čítavej forme. V prvej časti po podrobnom úvode histórie rodiny sa môžeme dočítať o udalostiach od jeho narodenia po jeho padnutie do vojnového zajatia. V spisbe sa popri životných udalostiach autora môžeme ponoriť aj do dobového života miest Nagykanizsa a Pécs, čo môže poslúžiť ako dodatok k miestnej histórii oboch sídiel.³ V druhej časti sa rozpomína na udalosti z rokov 1916 – 1938, kým v tretej na obdobie prežitie v rokoch 1938 až 1977.⁴

Nášmu súčasnému výskumu pomohla iná publikácia autora pod názvom „*Dr. Arató Jenő a „Hindenburg“ nevét viselő cs. és kir. 69. gyalogezredbeli tartalékos hadnagy Háborús naplója 1914. június 28 – 1916. augusztus 5.*“ (Vojnový denník c. a k. 69. pešieho pluku menom Hindenburg poručíka v zálohe Dr. Jenő Aratóa).⁵ V tejto časti zo dňa na deň uvádza udalosti Veľkej vojny, ktorých bol priamym účastníkom od sarajevského atentátu až po jeho padnutie do zajatia. Toto dielo

¹ Štúdia je písanou, rozšírenou verziou rovnomennej prednášky z konferencie usporiadanej v Košiciach v dňoch 5.- 6. júna 2014 pod názvom „Prvá svetová vojna a východné Slovensko“.

² Autor si meno pomadařčil na Arató pri získaní rytierskeho titulu v roku 1926.

³ Denník rytiera Dr. Eugena Aratóa *Életem I. (1891-1916)*. Dostupné na internete: www.csongor6.fw.hu/Neus12/index2.htm - 2014. [cit. 8.4.2014]. Zostavil: Csongor Arató. Ďalej viď Arató I.

⁴ Tamtiež.

⁵ Kompletná verzia denníka sa dá nájsť v spisovom materiále prvej svetovej vojny fondu II. 507, 1. škatuľa Ústavu vojenskej histórie a Archívu vojenskej histórie múzea maďarského Ministerstva obrany Na internete: www.csongor6.fw.hu/Neus12/index2.htm - 2014. apríl 08. Zostavil: Csongor Arató. Táto verzia však nie je kompletná. Ďalej viď *Arató Háborús napló*.

bolo písané formou denníka, kde jeho autor zvečnil pre neho dôležité udalosti, ktoré sa mu prihodili. Z hľadiska výskumu však nie je zanedbateľnou ani prvá časť diela „Môj život“, keďže poskytuje také údaje o vojenskej kariére autora, ktoré sa vo „Vojnovom denníku“ nájsť nedajú. Úplný obraz o vojenskej kariére Jenő Aratóa tak môžeme dostať len na základe syntézy oboch diel. Celkovo možno o dielach povedať, že mnou používané strojom písané verzie, sú mimoriadne pútavé príspevky, písané jedinečným štýlom, ktoré podfarbujú fotografie a mapové náčrty.⁶

Životná dráha Jenő Neusiedlera (Aratóa) do apríla 1915

„... som potomkom pomaďarčených remeselníkov nemeckého pôvodu“⁷- písal autor o svojich predkoch v prvom zväzku svojich spomienok. V otcovej línii ide o rodinu pôsobiacu v mäsiarskom, neskôr v hostinskom podnikaní, ktorá mala veľký vplyv v meste. Jeho otec, Antal Neusiedler však skoncoval s rodinnými tradíciami: ukončil štúdium práva a po krátku dobu viedol advokátsku prax a potom pracoval pri súdnej stolici v meste Nagykanizsa, neskôr ako sudca pri súdnej tabuli v Pécsi. Jeho matka, Emília Rosenblüh pochádza z remeselníckej rodiny, ale po základnej škole absolvuje meštiansku dievčenskú školu, naučí sa šiť, veľa číta a hrá na klavír. Skoro osireje a možno aj toto zohrá rolu v tom, že svoje neskôr narodené deti vychováva s veľkou láskou.

Z manželstva Emílie Rozgonyi (Rosenblüh) a Dr. Antala Neusiedlera prichádza na svet sedem detí, najstarší, Eugen Neusiedler (Arató) 26. júna 1891.⁸ Základnú školu začal navštevovať v septembri roku 1897 v meste Nagykanizsa a počas štyroch rokov študoval bez vlastného zavinenia v troch ústavoch základnej výchovy.⁹

Stredoškolské štúdiá zavŕšil v piaristickom gymnáziu v Nagykanizsi, napriek tomu, že sa medzitým hlava rodiny z dôvodu zmeny pracoviska presťahovala do mesta Pécs. Na jar 1909 úspešne vykonal maturitné skúšky, a tak mal možnosť na ďalšie štúdium.¹⁰

Sledujúc otcov vzor si vybral dráhu právnicka a v rokoch 1909 až 1913 sa stal poslucháčom právnickej akadémie v Pécsi. Po získaní diplomu museli poslucháči na základe dobového učebného poriadku zložiť ešte tri skúšky, aby sa mohli stať vyštudovanými právnikmi. Kvôli tomu museli mladíci z Pécsu na skúšky odcestovať do mesta Kluž.¹¹ Eugen Neusiedler musel do vypuknutia vojny absolvovať dve skúšky, na tretiu sa rad dostal až po skončení vojny.¹²

Už počas štúdií nastúpil do práce pri súdnej stolici v Pécsi, ale ako na každého občana rakúsko-uhorskej monarchie sa aj na neho vzťahovala všeobecná branná

⁶ Originálnu verziu „Vojnového denníka“ autor daroval Múzeu najnovších dejín. Múzeum založili v roku 1957, od roku 1966 nieslo meno Múzeum maďarského robotníckeho hnutia (Magyar Munkásmozgalmi Múzeum), neskôr bolo v roku 1991 začlenené do Maďarského národného múzea (Magyar Nemzeti Múzeum). Kópiu dostalo aj múzeum Janus Pannonius v Pécsi.

⁷ In: Arató I. s. 8.

⁸ Jenő (Eugen) sa narodil 26. júna 1891, jeho súrodencami boli: Erzsébet nar. 1894, Pál nar. 1895, Imre nar. 1898, Ilonka nar. 1904, László nar. 1906, Antal nar. 1909.

⁹ Arató I. s. 3-25.

¹⁰ Tamtiež. s. 32-73.

¹¹ Dnes Cluj-Napoca, Rumunsko.

¹² Tamtiež. s. 84-117.

povinnosť, a tak keď dosiahol zákonom stanovenú vekovú hranicu, musel sa zúčastniť vojenského odvodu, no nevyhovel ani v oboch prípadoch.¹³ Na tretí odvod prišlo 29. augusta 1914, kde ho už zrejme kvôli vypuknutiu vojny uznali schopným. Keďže bol rodákom z Nagykanizse, mal sa hlásiť u 48. cisárskeho a kráľovského pešieho pluku. On to aj urobil, no požiadal o preloženie ku 69. pešiemu pluku do Székesfehérváru, keďže v mierových časoch boli I. aj II. prápor pluku vysunuté v Pécsi, kde slúžilo mnoho jeho známych.¹⁴

Vybraný pluk bol založený v Gorici roku 1860¹⁵, no čoskoro ho preložili do Székesfehérváru. Pri jeho zakladaní bolo mužstvo vytvárané hlavne odvedencami z talianskeho územia, no to sa však zakrátko zmenilo, a kým veľká časť dôstojníckeho zboru mala rakúsky pôvod, tak vojakmi boli v čoraz väčšom počte Maďari. V mierových časoch mal I. a II. prápor stanovište v Pécsi, III. v Castelonuovo a IV. v Székesfehérvári. Avšak v zmysle mobilizácie pred odchodom na front aj I. a II. prápor premiestnili do sídla fejérskej župy. Vlastníkom pluku bol zbormajster barón Ernest Leithner¹⁶, od ktorého po jeho smrti v júli 1914 tento hrdý titul prevzal poľný maršál Hindenburg.¹⁷ Dopĺňovanie jednotiek prebiehalo v župe Fejér a vo vojne začínal pluk v zložkách 61. pešej brigády 31. pešej divízie.

I., II. a IV. prápor pluku sa zúčastnili bojov v okolí mesta Šabac na srbskom bojisku, potom ich 1. septembra prevelili na ruský front. Tu si svoje miesto zastali vo viacerých bojoch a bitkách až po ich prevelenie na rumunské bojisko. III. prápor prebojoval celú vojnu odlúčený od svojho útvaru. Oni ako osamostatnený prápor prešli krstom ohňom taktiež na srbskom bojisku, potom sa dostali na taliansky front, kde si zastali miesto na viacerých bojiskách. Pluk dobojoval vojnu na talianskom fronte.¹⁸

Eugen Neusiedler dorazil ku svojmu útvaru v Székesfehérvári 2. septembra 1914, kde ho odvelili do dôstojníckej školy. Počas štúdií dostal 21. decembra hodnosť slobodníka a po úspešnom vykonaní skúšky potom hodnosť kaprála. V januári 1915 sa stal šikovateľom, ale jeho služba trvala krátko, keďže po necelom mesiaci ho zaradili do 2. roty VIII. pochodového práporu.¹⁹

Pochodový prápor odišiel na ruský front 17. marca 1915. Po príchode ho zadelili do 7. roty II. práporu 69. c. k. pešieho pluku.²⁰ Zúčastnil sa bojov prebiehajúcich

¹³ V prvých dvoch prípadoch odvodová komisia uznala Eugena neusiedlera neschopným kvôli problémom s očami. V zmysle v tom čase platných právnych noriem tých, ktorých uznala odvodová komisia za menej schopných (Zurückstellen – umiestnených späť), povolala na nový odvod. Neschopných vojenskej služby rozdelili na neschopných nosiť zbraň (Waffenunfähig) a neschopných akejkolvek vojenskej služby, oslobodených (Löschen). Viac pozri: Ravasz, István a Szijj, Jolán (eds.) *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A-Zs-ig*. Petit Real Kiadó, Budapest 2000. 711 s.

¹⁴ Arató I. s. 122. Toto mohol urobiť pravdepodobne preto, lebo vzhľadom na typ ukončenej školy sa prihlásil ako jednoročný dobrovoľník a ako taký si mohol sám vybrať útvar, kde chcel slúžiť.

¹⁵ Dnes Gorizia, Taliansko, resp. Nova Gorica, Slovinsko.

¹⁶ Barón zbormajster Ernest Leithner, armádny pozorovateľ. (Levoča, 7. jún 1852 – Viedeň, 2. júl 1914). Od 8. februára 1913 až do smrti vlastníkom 69. cisárskeho a kráľovského pešieho pluku.

¹⁷ Poľný maršál Paul von Hindenburg. (Poznaň, 2. október 1847 – Ogradzieniec, 2. august 1934, Poľsko). Od 27. novembra 1914 vlastníkom 69. cisárskeho a kráľovského pešieho pluku.

¹⁸ Viac pozri Crettier Ferenc (zost.) *A volt császári és királyi 69. „Hindenburg” vezértábornagy nevéti viselő gyalogezred története és világháborús emlékalbuma*. Cegléd 1937. Ďalej pozri Crettier 1937. s. 26-30.

¹⁹ Arató I. s. 126.

²⁰ Tamtiež. s. 129.

v Karpatoch pri odrazení útokov na Hluboky vrch a Parilov vrch.²¹ Medzitým sa 9. apríla 1915 stal kadetom-ašpirantom a veliteľom čaty.²²

V tomto zaradení prišiel so svojim útvarom 29. apríla 1915 do Veľkej Poľany, ktorá vtedy žila životom osídlení na frontovej línii. Civilní obyvatelia sa odsťahovali a delostrelectvo dalo do domov a budov umiestniť veľké koly, o ktorých autor v svojej práci referuje nasledovne:

„...Samotná Veľká Poľana je úplne prázdna, je skôr rumoviskom ako dedinou, neporušene stojí už iba jej úžasný kostol na kraji dediny na malom stúpaní.”²³

69-nici vo Veľkej Poľane 29. apríla – 8. mája 1915

Na poludnie 29. apríla 1915 dorazil ku pluku rozkaz, že opúšťajú tábor pri obci Starina nad Cirochou a idú do postavení v blízkosti obce Veľká Poľana. Po dôstojníckej obhliadke sa o štvrtej popoludní pohli na striedanie. V zmysle rozkazu mali prevziať miesto útvarov landwehru 20. a 36. respektíve jedného práporu c. k. 4. pešieho pluku počúc na hrebeni 1500 krokov západne od kóty 922 a medzi obranným úsekom vedúcim skrz kostol obce Veľká Poľana po kótu 603. Vtedy bol veliteľom pluku major Mladan Pomezansky, veliteľom II. práporu bol nadporučík Karol Neubauer.

Striedanie neprebíhalo bez ťažkostí: *O pol deviatej sa pohýname ďalej, a to jednotlivé prápory oddelene. Náš prápor dorazí zhruba o deviatej k nie príliš vysokému kopcu, v tom momente, akonáhle sme dosiahli jeho vrchol, nás zastihuje zbesilá guľometná a pušková paľba. Naraz sa celý prápor rozoskočí; ja sám skočím do jedného vodou napoly plného zákopu, v nasledujúcej chvíli mi ďalší skáču na krk – vo veľkej paľbe hľadáme útočisko v zákope. Snažím sa zorientovať, ale je tma ako uhol, nič nevidieť odkiaľ strieľajú, guľky zbesilo svišťa v tme a narážajú do okolia zákopov [...] Až tak okolo desiatej stíchne delostrelecká paľba a strelba, z času na čas ešte vzplanie nejaká svetlica, ale inak bude ticho.”²⁴* Aj keď za cenu strát, no prevzali obranu pre nich vytýčených zákopov z rozkazu.

Vlastné a nepriateľské postavenia boli od seba vzdialené na 20-30 krokov. V dôsledku prudkosti zimných bojov sa povalovalo medzi frontovými čiarami nespočetné množstvo nepochovaných mŕtvov. Na odstránenie tohto neblahého stavu Rusi 30. apríla 1915 požiadali o dočasné zastavenie paľby, aby mohli pochovať svojich mŕtvych. K tomu však vlastné príslušné veliteľstvo neprispelo, a tak prímerie trvalo len počas rokovanií.²⁵ Počas dní strávených na postaveniach v okolí Veľkej Poľany boli typické vzájomné delostrelecké útoky, väčší pechotný útok sa na tejto časti frontovej línii neodohral. 8. mája 1915 prišiel rozkaz, že útvar začne prenasledovanie ruských oddielov ustupujúcich po gorlickom prielome uskutočnenom 2. mája 1915.²⁶

²¹ Crettier 1937. S. 399. Viac pozri: Crettier. s. 137-141.

²² Arató I. s. 129.

²³ In: Arató *Háborús napló.* s. 73.

²⁴ In: Tamtiež. s. 70.

²⁵ Crettier 1937. s. 142.

²⁶ Arató. *Háborús napló.* S. 69-81. a Crettier 1937. s. 142.

Identifikovanie niekdajšej lokality

Identifikácii niekdajšej lokality predchádzalo knižničné a archívne bádanie. Na základe toho nám pamätný album útvaru, vydaný v medzivojnovom období, pomohol pri prehľade a popise bojov pluku. Môžeme sa tak dočítať nielen o dňoch útvaru strávených v službe, ktorého časti podporujú popis denníka, ale nájdeme tu aj jeden mapový náčrt. To nám poskytlo pomoc pri orientácii počas prieskumu terénu.

V priebehu archívneho výskumu spisový materiál pluku obsahovala 1. škatuľa fondu II. 507 spisového materiálu prvej svetovej vojny Ústavu vojenskej histórie a Archívu vojenskej histórie múzea maďarského Ministerstva obrany. Avšak tu sa dá nájsť iba denník.

Pri identifikácii lokality nám pomohlo aj to, že autor denníka sa v roku 1939 vrátil do Veľkej Poľany a vyhľadal niekdajšie strelecké zákopy, odkiaľ na ilustrovanie zhotovil fotografie, ktoré tak máme k dispozícii.

Prieskum terénu a identifikáciu lokalít niekdajších bojov sme uskutočnili 13. apríla 2014, a to s tým cieľom, aby sme identifikovali miesto pozícií bránených 7. rotou, v ktorej v tom čase slúžil Jenő Arató.²⁷ Za východiskový bod sme považovali ruiny kostola nachádzajúce sa pri obnovenom vojnovom cintoríne. Na jednej strane je vidieť aj podľa fotografických záberov Jenő Aratóa zhotovených po vojne, a podľa k nim pripojeného popisu, že niekdajšie postavenia sa tiahli na výšine nachádzajúcej sa východne-juhovýchodne od budovy. Na druhej strane tento predpoklad podporil aj náčrt zhotovený autorom, na ktorom je vidieť sídlo, respektíve rozmiestnenie okolitých vyvýšenín. To dobre zobrazuje, kde niekdajšie postavenia rozdeľovali dedinu. A tak treba hľadať niekdajšie strelecké zákopy na hrebeni pahorka ležiacom východne-juhovýchodne od obnoveného vojenského cintorína Veľká Poľana - Rotunda I.

Vyjdúc z cintorína východným-juhovýchodným smerom sme prešli s výskumným spolupracovníkom Jánosom Rózsafim cez strmý vodný jarok a potom sa na stráni pahorku vybrali smerom k Ruskému. Pomocou mapového náčrtu sme čoskoro našli stopy niekdajších zákopov pochované pôdnou eróziou, sledujúc ktoré sme sa dostali po charakteristickú zákrutu znázornenú na náčrte, kde sa zákopy obracajú smerom ku Koziolate.

Na stráni kopca sa tiahli predsunuté postavenia, potom sme identifikovali aj pozostatky hlavnej obrannej línie. „*Naše postavenia sú veľmi silné; zákopy sú vysekané do skál priľahlého svahu kopca, na 30-40 krokov pred nimi sa tiahnu na ploche každej pol stotiny radové drôtené zábrany, po jednej míne a k nim je svah kopca ešte odrezaný kmeňmi stromov.*”²⁸ - písal autor o postaveniach vysekaných do skál, čo bolo na tomto úseku frontu zriedkavé. V priebehu obchôdzky terénu sa nám podarilo identifikovať aj takú lokalitu, kde je aj napriek pôdnej erózii dobre viditeľné, že šlo o skutočne dobre vybudované, do skál vytesané postavenia.

V priebehu čítania denníka sa vynorila jedna otázka, ktorá zamestnávala už aj autora. Ako bolo možné, že pri preberaní postavení mohlo ruské delostrelectvo

²⁷ Tu by som chcel vyjadriť poďakovanie pánovi Martinovi Drobňákovi, predsedovi Klubu vojenskej histórie Beskydy. Keďže skúmané územie je možné navštíviť len s povolením, on nám pomohol so získaním povolení, a tak nám poskytol príležitosť na to, aby sme danú lokalitu pochodili a popritom nášmu výskumu pomohol aj svojimi poznatkami.

²⁸ In: Arató *Háborús napló.* s. 70.

ostreľovať II. prápor 69-nikov od chrbta, ktorí sa sprvu domnievali, že ich nepriateľ obkľúčil. „*Noc trávime veľmi nervózne; je tmavá noc bez mesačného svitu, nepoznáme situáciu a neustále dostávame výstrely zozadu a z boku – ja som celú noc na nohách, obávam sa toho, že sa nám Rusi v noci voľajako dostali poza chrbát a úzkosť ma podnecuje k zvýšenej ostražitosťi.*”²⁹

Autor neskôr aj sám podal odpoveď na túto otázku, ale posilnila ju aj obchôdzka terénu. Už aj z náčrtu bolo viditeľné, že jedna časť prebraného obranného úseku, presne tá, ktorú bránila dotknutá 7. rota, sa tiahla kolmo na ruské postavenia. Toto dáva odpoveď na otázku, ako bolo možné, že nepriateľ držal pod paľbou obranné línie z boku a zozadu, a tak si vojaci prichádzajúci na obranu zákopov mysleli, že sa im nepriateľ dostal poza chrbát a obkľúčil ich. Dokázala to aj obchôdzka terénu, keďže bolo viditeľným, že pomery georeliéfu umožnili útok ruského delostrelectva. Totiž ruské postavenia na okolitých vyvýšeninách boli rozostavené tak, že mohli bez prekážok ostreľovať časť zákopov bránených jednotkami monarchie. Toto bol prechodný stav, keďže pri jednom skoršom úspešnom ruskom útoku vytlačili brániace sa jednotky do Veľkej Poľany, a tak vznikla na frontovej línii vrecovitá priehlbina.

Cieľom obchôdzky terénu bolo identifikovať ten úsek obrany, kde slúžil Jenő Arató. To, že sme chodili na správnom mieste nám dokazovali aj fotografické zábery zhotovené autorom, keďže sa nám naskytna tá istá panoráma, aká Jenő Aratóovi pri jeho povojnovej návšteve. I keď dnešný výhľad sťažovala odvtedy značne odrastená bohatá vegetácia.

Prvá časť nášho bádania sa týmto uzavrela. Podarilo sa nám identifikovať a pochodiť to územie, ktoré bránil II. prápor 69. c. k. pešieho pluku a v rámci neho aj jeho 7. rota medzi 30. aprílom a 8. májom 1915. Obchôdzka terénu nám potvrdila zápisky z denníka a podporila tvrdenie, ako bolo možné to, že nepriateľ držal pod paľbou obranné línie z boku aj zozadu.

Bádanie sa však ešte neskončilo. Počas čítania denníka sa vynorilo viacero ďalších zaujímavých záležitostí. „*Každé družstvo má priestranný úkryt vysekaný do skaly, ktorý slúži výlučne ako príbytok – ľudia teda majú miesto, kde sa môžu utiahnuť pred nocou alebo dažďom. A dôstojnícke úkryty sú skutočné paláce; Poručík Csípő býva spolu s veliteľom susednej rotы nadporučikom Mattesom. „Ich kaštieľ je zabudovaný do svahu jedného kopca za zákopmi, steny má zadoskované, má riadne dvere a okná a stoja v ňom stôl, stoličky, posteľe, ktoré sem priniesli z Veľkej Poľany.*”³⁰ Cieľom ďalšej obchôdzky terénu bude pokiaľ možno identifikovať miesta týchto úkrytov, respektíve ich obnoviť s našimi slovenskými výskumnými spolupracovníkmi.

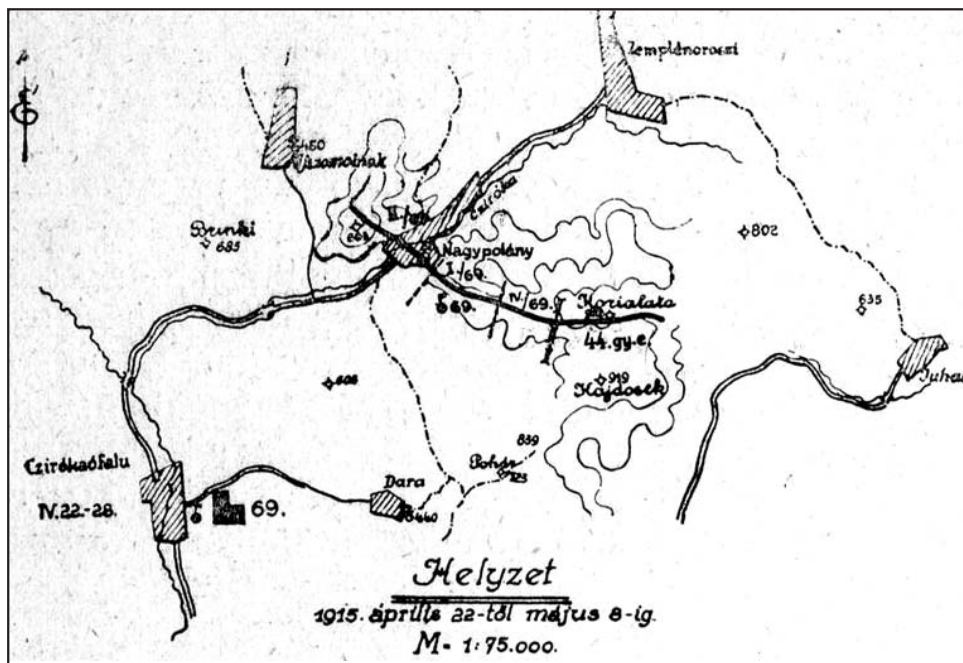
V našich plánoch je nielen identifikovať úsek bránený 7. rotou, ale aj obranné postavenia celého prápora, postaviac tým pamätník rytierovi Jenő Aratóovi a jeho bezmenným druhom, ktorí bránili tieto zákopy.

²⁹ In: Tamtiež. s. 73.

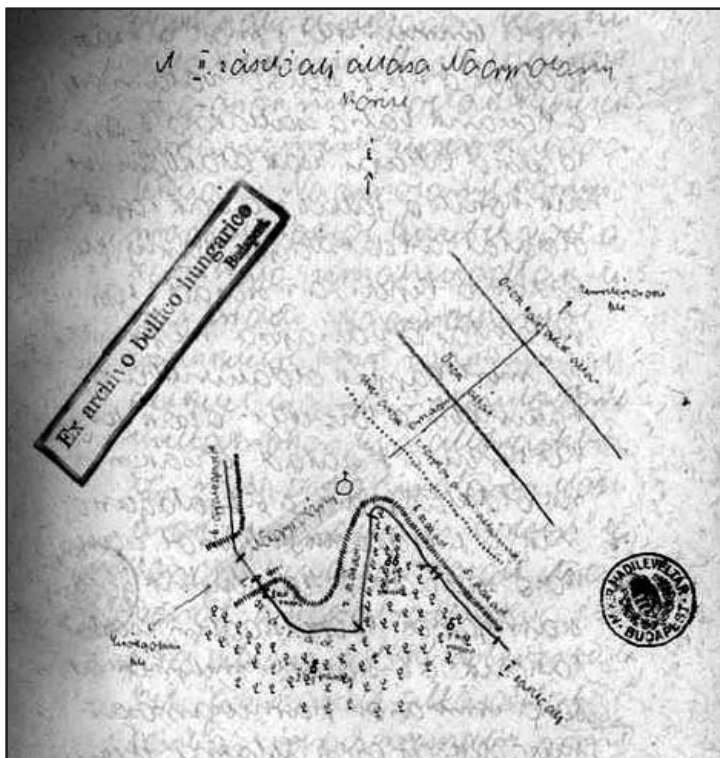
³⁰ In: Arató *Háborús napló*. s. 73.

Dr. Jenő Arató

Situácia v okolí obce Veľká Poľana na prelome apríla a mája 1915

Náčrt J. Aratóa - postavenie II. prápóra pri Veľkej Poľane

Použitá literatúra:

vitéz Dr. Arató Jenő. Életem I. (1891-1916)

www.csongor6.fw.hu/Neus12/index2.htm - 2014. április 08.

vitéz Dr. Arató Jenő Háborús naplója 1914. június 28 - 1916. augusztus 5.

In: Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Levéltár I. világháborús iratanyaga II. 507 fond 1. doboza

Crettier Ferenc (szerk.). A volt császári és királyi 69. „Hindenburg” vezértábornagy nevét viselő gyalogezred története és világháborús emlékalbuma. Cegléd 1937.

Ravasz István és Szijj Jolán (szerk.). Magyarország az első világháborúban. Lexikon A-Zs-ig. Petit Real Kiadó, Budapest 2000.

Resume

As a member of the research group of foundation Nagyháború, we are examining, with cooperation with Tamás Pintér and János Rózsafi, the traces of battles that took a place from November of 1914 to spring of 1915 as well as the former war cemeteries in Carpathians, which were linked to these fights. During our research, we have found the diary of the knight Dr. Eugen Arató (Neusiedler), who served as a lieutenant in the reserve of Imperial and Royal 69th Infantry Regiment; the part of this document describes the territory, which represents the object of our research. For this reason, we consider identification and location of these areas, which were seen and visited by the author and his unit and described in his diary, as very important. This paper summarizes obtained conclusions of conducted research; it is necessary to continue this research by the further mapping of the terrain, the definition of a trench lines of former battlefields and finally by the evaluation of acquired data.

Összefoglaló

A Nagyháború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány kutatócsoportjának tagjaként Pintér Tamás és Rózsafi János társaságában kutatjuk az 1914 novemberében és 1915 tavaszán lezajlott harcok nyomait, és a harcokhoz kapcsolódó egykori katonatemetőket a Kárpátokban. E munka során kerültünk kapcsolatba vitéz Arató (Neusiedler) Jenő, a császári és királyi 69. gyalogezredben szolgáló tartalékos hadnagy naplójával, mely egy része az általunk kutatott területhez kötődik. Így kézenfekvőnek tűnt, hogy felkeressük és azonosítsuk azoknak a helyeknek egy részét, ahol a szerző is járt alakulatával és ezt megörökítette naplójában. Jelen munkámban a kutatás eddigi részeredményét ismertetem, mivel a teljes kutatás még nem fejeződött be, ahhoz ugyanis további terepbejárásokra van szükség, ahol az egykori harctéren levő lövészárokszakaszokat felmérjük és a kapott adatokat kiértékeljük.

Barón Sándor Szurmay, rytier z Uzsoku pri obrane Karpát

Sándor Szurmay sa narodil 19. decembra 1860 v sedmohradskom mestečku Boksánbánya (Bocşa Montana) dnes ležiaceho v Rumunsku, do maďarsko-nemeckej meštianskej rodiny. Svoje vojenské štúdiá začal na vyššej reálke v Szegede. Kráčajúc po stupienkoch vojenského rebríčka sa v roku 1901 stal plukovníkom. V rokoch 1905-1907 bol veliteľom 20. honvédskeho pešieho pluku v meste Nagykanizsa. V rokoch 1907-1914 bol vedúcim II. neskôr I. skupiny oddelení ministerstva obrany. V roku 1914 už bol generálporučikom. Jeho nadriadení o ňom vždy hovorili s uznaním, *«ku svojim nadriadeným je poslušný, o podriadených sa stará.»*¹ Nie náhodou ho minister obrany, barón Samu Hazai 17. augusta 1914 vymenoval za svojho štátneho tajomníka. Jeho vojensko-politickú kariéru však prešla vojna.

Barón Sándor Szurmay (Zdroj: <http://thomas-sz.com/>)

Na jeseň 1914 vtrhlo pravé krídlo cárskej armády do Karpát a tlačilo sa až k Humennému. Hlavné ruské sily medzitým vo veľkom počte tiahli obsadiť Krakov. Pred cárskym vojenským vedením sa už vznášal obraz úplnej porážky rakúsko-uhorskej monarchie. Na obranu pred zrútením sa vojska vláda vyslala do Karpát 70-tisícové posily a Szurmayho. Sándora Szurmayho, prichádzajúceho 23. novembra do Košíc, vítal vrchný veliteľ 3. armády Svetozár Borojevič s tým, že sa stane nielen veliteľom 38. pešej divízie, ale tiež veliteľom na pravom krídle armády vytvorenej tzv. "Szurmayho armádnej skupiny".

Po usmernení Borojevičom dorazil 25. novembra 1914 o pol tretej v noci ku svojej armádnej skupine vo Veľkom Bereznom. Po krátkom spánku zhladal stav svojich jednotiek, ktorý podľa jeho slov *"nebol povzbudivý."*² Najhodnotnejšiu časť armádnej skupiny tvorili *"sedmohradské hrdinské mužstvo"* 38. honvédska pešia divízia a tzv. Wallnerov oddiel (dva prápory 33. c. k. pešieho pluku s jednou horskou delostreleckou batériou). Do boja sa dali ešte nasadiť aj dva dragúnske a jeden hulánsky pluk 8. jazdeckej divízie, ale ostatné podriadené jednotky existovali buď *"len na papieri"*, alebo nepredstavovali významnú bojovú silu. Medzi nimi bola aj 56. pešia divízia, ktorá však bola skôr len poldivíziou so šiestimi prápormi. 1. a 2. viedenskú domobranecú brigádu Szur-

¹ Szurmay Sándor: Magyar katona a Kárpátokban. Budapest, 2005. s. 281.

² Szurmay 2005. s. 64.

may charakterizoval ako zhromaždenie „živiálnych občanov“³ štyridsiatnikov. 102. domobranecký peší pluk bol zas pozostatkom pešej brigády «ctihodných otcov z okolia Szegedu». Ich oblečením bola stará uniforma čiernej farby, dobre slúžiaca za cieľ. Ich výzbroj pozostávala zo štyroch druhov pušiek aj streliva. U mnohých z nich bola systematizovaná ešte puška Werndl 1867M. Bolo málo delostrelcov aj guľometov. A čo je podstatné, že sotva mali húfnic, potrebných k horskému boju. Najväčšiu starosť završujúcu všetky nedostatky spôsobovala absencia telefónu, ktorý však pre spojenie vojsk rozložených v paralele sa tiahnucich dolinách predstavoval nutnú potrebu. Sándor Szurmay však skúšky z riešenia problémov vždy vykonával na výbornú. Najprv dal do poriadku domobranecké jednotky bezcieľne sa prechádzajúce po horách. Potom skrze svoje kontakty získal o tri dni telefón.

Už v Košiciach predostrel Boroievičovi svoj plán, podľa ktorého napadne Rusov stojacich v oblasti Humenného z boku smerom od Stariny-Pčoliného. Tento plán veliteľstvo armády, poznajúc stav jeho armádnej skupiny, považovalo za neuskutočniteľný. Szurmay to však nevzdal, hoci boli Rusi v údolí rieky Uh v rozhodujúcej presile.⁴

Pripravujúc útok, ešte v ten deň odišiel do Kolonice ku skupine Attems (76. brigáda). Vtedy prešiel vojnovým «krstom ohňom», keďže 56. pešia divízia si vybrala takú výšinu, z ktorej kvôli zacláňajúcemu lesu nevideli von, Rusi ich však mohli dobre ostreľovať. Szurmayho auto smerujúce ku 76. brigáde bolo tak v tejto situácii dobre viditeľným cieľom. Po tom, ako šťastne prežil nepriateľskú delostreleckú paľbu, presmeroval svoje jednotky podľa útočného plánu. Poobedie šiel ku skupine Lehmann (2. viedenská domobranecká brigáda), kde ho vzhľadom ku danému stavu takisto čakalo rozčarovanie. Szurmay však aj tu rýchlo vykonal opatrenia a svoje jednotky pripravil k útoku.

Akcia započatá 26. novembra sa začala zle. Lehmannova skupina síce prerazila smerom ku Starinej a Veľkej Poľane, ale skupina Attems zaujímajúca Stakčín narazila na značný ruský odpor a nedostala posily od síl generálporučíka Krautwalda ležiacich pod Humenným. 76. brigádu zasa z Užockého priesmyku vytlačili späť do jej pôvodných pozícií pri obci Malomrét (dnes Žornava, Ukrajina). Szurmay sa vtedy náhlil na najkritickejšie miesto: k Užoku. Práve počas ruskej delostreleckej paľby prifrčal do priesmyku svojím pancierovým vlakom k obci Stavne a sám viedol vojsko do útoku. Medzitým poslal aj posily skupine Attems. Útok sa pomaly, vďaka Szurmaymu, pohol dopredu.

Na druhý deň sa skupina Attems hrnula smerom k Osadnému a skupina Lehmann k Ruskému. Rusi, vidiac to a obávajúc sa obklúčenia, začali s vyprázdňovaním okolia Humenného. Zanechali za sebou svojich nepochovaných mŕtvych a zhruba 40 vojenských vozidiel. Szurmayho bočný útok sa skončil jasným víťazstvom. Avšak značné ruské sily stojace v Užockom priesmyku sa mu podarilo zahnať za Karpaty až vtedy, keď sa proti nim obrátil skoro s celou svojou armádnou skupinou. Jedinú negatívnu udalosť dňa spôsobilo zajatie veliteľa 2. viedenskej domobraneckej brigády generála Raffta, keďže povzbudzujúc svoje jednotky s revolverom v ruke vyrazil dopredu a jeho brigáda zľaknúc sa paľby šrapnelov ho nenasledovala. Ba

³ Losonczi Szakáll Kálmán: Uzsok hósei 1914. in: A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914-1918. Zost. De Scardelli Caesar. Budapest, 1941. s. 63. Predslov napísal Sándor Szurmay. Kálmán Szakáll Losonczi bol náčelníkom generálneho štábu Szurmayho armádnej skupiny.

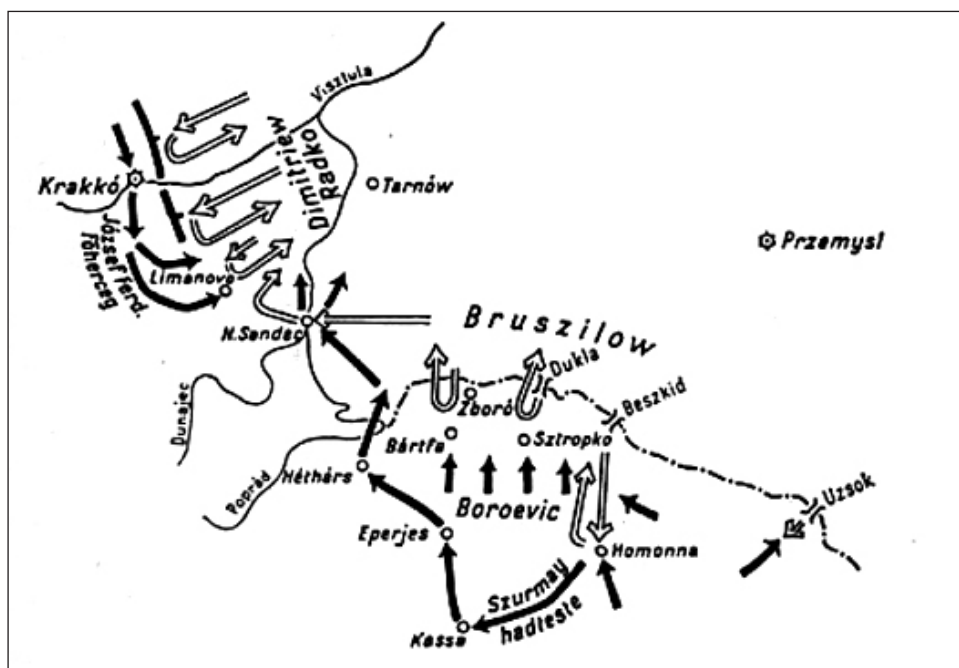
⁴ Szurmay 2005. S. 63.

čo viac, «živiálni viedenský občania» ušli, nechajúc svojho veliteľa osamoteného. Rafft tak zranený padol sám do ruského zajatia.⁵

Dňa 28. novembra sa hlavné sily Szurmayho armádnej skupiny v koordinácii so susedným armádnym zborom už s väčšími silami tlačili dopredu v údolí rieky Uh. 75. brigáda začala na sever od Uhu s okliešťovacím mánevrom, kým 23. peší pluk na pravom krídle cez vrch Starostyna (1229) postupoval na východ. Do 4. decembra Rusov aj tu za cenu veľkých bojov vytlačili za Karpaty. Szurmay za deväť dní zožal úplné víťazstvo.

Medzitým sa však 3. armáda dostala do vrcholného nebezpečenstva. Rusi 1. decembra 1914 vtiahli do Bardejova, čím sa zrútilo ľavé krídlo 3. armády. Medzi 4. a 3. armádou útočiacimi smerom na Przemysl totiž vznikla asi 100 km široká trhlina, kam sa natlačili Rusi. Borojevič v krízovej situácii zvažoval úplný ústup a len Szurmayho jasné víťazstvá v oblasti Humenného a Užoku ho od toho odradili. Veľkú časť víťaznej Szurmayho skupiny naložili do vagónov a prevelili na toto kritické miesto. V pancierovom vlaku ochorel Szurmay a s horúčkou pár dní ostal vo Veľkom Bereznom. Počas jeho uzdravovania zaujala jeho armádna skupina bojové postavenie medzi 4. jazdeckou divíziou stojacou pri Starej Ľubovni a IX. zborom stojacim oproti Bardejovu. 51. pešia divízia generálporučíka Adolfa Kornhabera sa zhromažďovala v oblasti Plavča a 38. pešia divízia generálporučíka Pála Nagya zasa v oblasti Orlova.

Útok začal 7. decembra. Kornhaberova skupina sa tlačila smerom k Muszynej, Nagyova skupina zas k Bardejovu. 8. decembra prišiel už aj Szurmay, síce bez

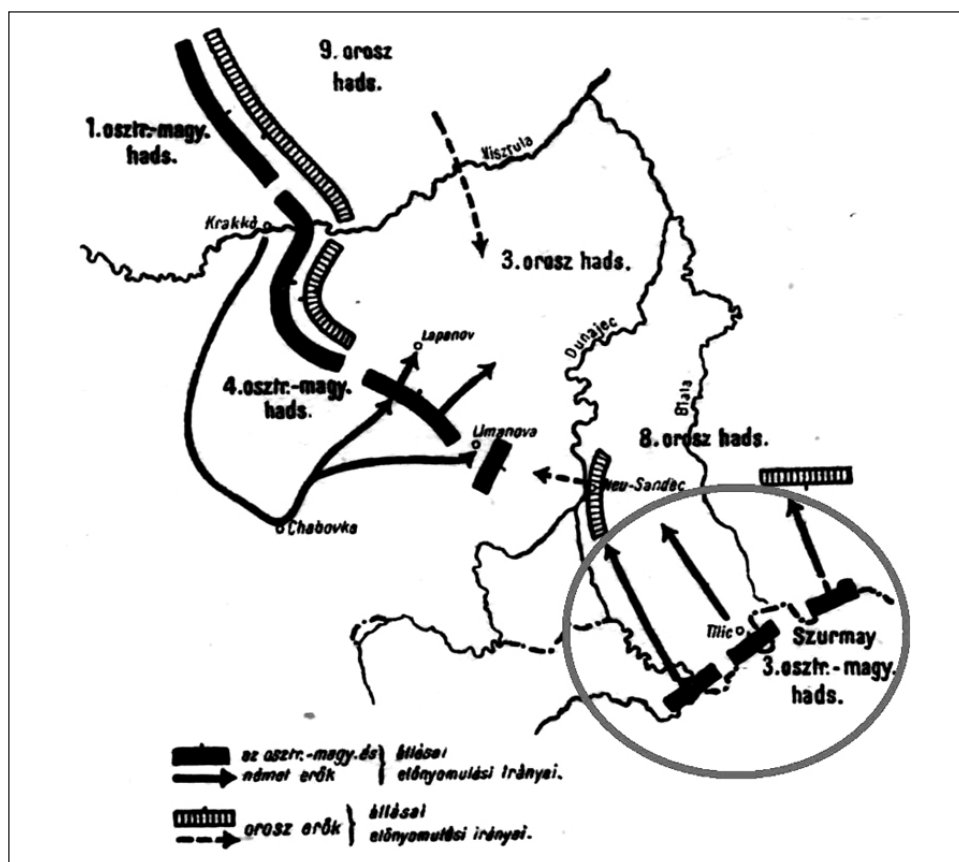

Útok pri Limanovej (Zdroj: Julier Ferenc: 1914-1918. A világháború magyar szemmel. Budapest, 1933)

⁵ Losonczy Szakáll 1941. s. 64.

horúčky, avšak ešte v rekonvalescencii a prevzal velenie. Toho dňa si postupujúce jednotky práve otvárali konzervy chystajúc sa k obedu, kedy im prudká delostrelecká paľba signalizovala, že sa dostali do boka hlavných síl nepriateľa. Szurmay spoznajúc priaznivú situáciu okamžite poslal svoje jednotky do útoku. V noci 9. decembra sa už tlačili dopredu smerom ku Zborovu, kedy prišiel rozkaz, aby sa Szurmay s celou silou obrátil radšej na sever. Na jednej strane Rusi zbadajúc nebezpečenstvo obklúčenia prudkými postobrannými bojmi začali vyprázdňovať Bardejov. Tým v tomto priestore bolo nebezpečenstvo zažehnané. Na druhej strane sa však hlavné ruské sily voči 4. armáde ešte stále dynamicky posúvali dopredu smerom na Krakov.

Preto bol útok armádnej skupiny už potrebný skôr severným smerom. Szurmay podriadiac sa rozkazu uviedol do pohybu skupinu Pála Nagya po novosandeckej ceste, kým Kornhaberovu skupinu po línii Piorunka-Polany-Florinka-Kunów. Sily Pála Nagya si prebojovávali cestu skrz značné ruské sily zosadnuté z koňov, kým Kornhaber postupoval cez doliny bez ciest plné potokov s ľadovou vodou. Pre úspech akcie si Szurmay požičal aj susednú 6. pešiu divíziu, ale vo svojich plánoch sa musel sklamať. Od svojich jednotiek pozostávajúcich prevažne z Bosniakov

Postup jednotiek rakúsko-uhorskej 3. armády od 7. do 12. decembra 1914
(Zdroj: Nagy Haboru blog)

a Štajerákov totiž očakával, aby za 3-4 hodiny prekonali 8 km cesty s prevýšením 400-500 metrov. Nestalo sa tak! Szurmay totižto vychádzal z pochodového výkonu jeho vlastných jednotiek. Pál Nagy v prvý deň urazil 24-28 km, potom v silnom boji 16 km, kým Kornhaberova skupina urazila bojujúc denne tiež 20-30 km! Napriek ťažkostiam Nagyova skupina dosiahla 12. decembra most v Nowom Sączy, kde si už mohla podať ruky s jednotkami prichádzajúcimi smerom zo západu. A Rusi vo veľkom zhone utekali. Tak sa stalo, že Szurmay, ktorý predtým nedisponoval žiadnymi skúsenosťami z bojísk, zožal svojou armádnou skupinou medzi 26. novembrom a 12. decembrom víťazstvo až na dvoch miestach.⁶ Sándor Szurmay tak mal značné zásluhy na víťazstve v bitke o Limanowu, zastavujúcej ruský "parný valec".

V protiklade ku domobraneckým brigádam "viedenských žoviálnych občanov" predstavujúcich slabú vojenskú silu, alebo k pomalým bosnianským a štajerským jednotkám bol Szurmay so slovenskými vojakmi vždy úplne spokojný. Vo svojich memoároch stále vyzdvihoval spoločný hrdinský boj maďarských, nemeckých a slovenských vojakov.⁷ O týchto jeho odvážnych vojakoch písal vždy s najväčšou úctou, láskou a uznaním! Rusi však preskupiac svoje sily na konci decembra smerovali voči línii Karpát čoraz silnejšie útoky. Tzv. "karpatská zimná bitka" a potom tzv. "Veľkonočná bitka" zastihla Szurmayho armádnou skupinu už znova v Užockom priesmyku. V priebehu bojov nespôsobili najväčšie straty Rusi, ale metrový sneh a teploty pod -20 °C. Ľudské straty boli kvôli drsnému počasiu na oboch stranách obrovské.

Napriek týmto podmienkam Szurmayho armáda 23.-26. januára znova odrazila Rusov pri Užoku a potom si držala svoje postavenia. Szurmayho armádna skupina vtedy už predstavovala ľavé krídlo medzičasom vzniknutej južnej armády „Süd-Armee“ pod velením generála Linsingena. Jeho jednotky sa zakopali severne od priesmyku a húževnato sa bránili voči presile. V týchto dňoch všetky rakúsko-uhorské jednotky ustupovali, jedine Szurmayho skupina neoblomne vytrvala. Arthur Arz vo svojej knihe o tomto boji napísal, že "nikdy nemôže vyblednúť tá sláva, ktorú si získali hrdinskí obrancovia Karpát svojou výdržou, húževnatosťou a chabrosťou tak, ako uhorskí honvédi pod Szurmayho velením pri Užoku."⁸

Veľký tlak neustal hneď ani po "Gorlickom prielome". Rusi 9. mája 1915 ešte s veľkými silami napádali Szurmayho sily, stojace už na sever od Užoku, pri Turke, ale utrpeli porážku. Jeho armádný zbor sa po tomto prebojoval veľkými bitkami východného frontu. No počas Brusilovovej ofenzívy aj ich postihli značné straty.

Sándor Szurmay bol 19. februára 1917 nútený sa s frontom rozlúčiť, keďže ho vymenovali za ministra obrany. Následne nato bol až do zrušenia monarchie (31. októbra 1918) uhorským ministrom obrany. Korunovaním jeho vojenskej činnosti, popri všetkých ostatných význameniach získal 17. augusta 1917 Vojenský rytiersky kríž radu Márie Terézie, najväčšiu vojenskú poctu v monarchii. Nielen ako vojak a veliteľ, ale aj ako vojenský odborný spisovateľ vytvoril trvalé hodnoty. O bojoch v Karpatoch a Haliči napísal viacero kníh. Dnes jeho meno v Maďarsku nesú ulice, jeho pamiatku zachovávajú sochy a mramorové tabule. No a od roku 2012 nesie jeho meno aj brigáda miestnej stráže v Budapešti.

⁶ Losonczí Szakáll 1941. S. 71.

⁷ Szurmay 2005. S. 53.

⁸ Báró Arz Arthur vezérezredes. 1914-1918. A központi monarchiák harca és összeomlása. Budapest, 1942. fordította: Kisfaludy Péter Elemér. S. 35.

Použitá literatúra:

- A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914-1918.* Zost.: De Scardelli Caesar. Budapest, 1941.
- A nagy háború írásban és képbén. Északon és Délen.* Zost.: Lándor Tivadar I. rész. Első és második kötet. Budapest, 1916.
- Aggházy Kamil – Stefán Valér. *A világháború 1914-1918.* Budapest, 1934.
- Báró Arz Arthur vezérezredes. *1914-1918. A központi monarchiák harca és összeomlása.* Budapest, 1942.
- József főherceg. *A világháború, amilyenek én láttam.* I. kötet. Mellékletek I. Budapest, 1926.
- Julier Ferenc. *1914-1918. A világháború magyar szemmel.* Budapest, 1933.
- Losonczy Szakáll Kálmán. *Uzsok hősei 1914.* in: *A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914-1918.* szerkesztette: De Scardelli Caesar. Budapest, 1941.
- Magyarország az első világháborúban. Lexikon A-Zs. Hl.* Zost.: Szíjj Jolán. Budapest, 2000.
- Szurmay Sándor. *Magyar katona a Kárpátokban.* Budapest, 2005.

Resume

In the autumn of 1914 had invaded the right wing of Imperial Russian Army to the area of Carpathian and was pushing forward defending forces up to Humenné. Meanwhile the main Russian forces were invading in large quantities to conquer Cracow. The Austro-Hungarian Military leadership was afraid of total failure of the monarchy. To prevent this horrible picture, headquarter decided to send 70 000 soldiers led by Szurmay to the territory of Carpathians. Sándor Szurmay arrived to Košice on 23th November and was welcomed by the commander –in-chief of the 3th Army Svetozár Borojevič; he was planned to become the commander not only of the 38th Infantry Division but also the commander of so called „The Szurmay Group of Armies“ created on the right wing of Army. Sándor Szurmay was forced to leave the front line in 19th February of 1917, because of his appointment as the Minister of Defence. He remained in this position till the collapse of Monarchy (31th October of 1918). The most important point of his military career was the gain of the Military Knights Cross of the Order of Mary Theresa on 17th August of 1917, the biggest military tribute in the Monarchy. He created the long-lasting values not only as the soldier and commander, but also as the military expert writer. He wrote the couple of books about the fights in the Carpathians and Galicia.

Összefoglaló

A cári csapatok jobbszárnya 1914 őszén betört a Kárpátokon és Homonnáig nyomult előre. Az orosz főerő közben nagy erővel Krakkó elfoglalására vonult. A cári hadvezetés előtt már az Osztrák-Magyar Monarchia teljes legyőzésének képe lebegett. Az összeomlás kivédésére a kormányzat 70 ezer főnyi erősítést és Szurmayt küldi a Kárpátokba. A november 23-án Kassára érkező Szurmay Sándortt Boroevic Szvetozár, a 3. hadsereg főparancsnoka azzal fogadta, hogy nemcsak a 38. gyaloghadosztály parancsnoka lesz, hanem a hadsereg jobbszárnyán létrehozott ún. „Szurmay hadseregcsoporté”. 1917. február 19-én Szurmay Sándor búcsúzni kényszerült a fronttól, mivel honvédelmi miniszternek nevezték ki. Ezt követően a Monarchia összeomlásáig (1918. október 31.) magyar honvédelmi miniszter. Katonai tevékenységének megkoronázásaként, a sok kitüntetése mellett 1917. augusztus 17-én megkapta a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét, a Monarchia legnagyobb katonai elismerését is. Nemcsak, mint katona és parancsnok, de mint katonai szakíró is maradandót alkotott. A Kárpátok és Galícia harcairól több könyvet is írt.

Vojnové cintoríny z I. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku – zabudnutá historická pamiatka

Prvá svetová vojna predstavuje veľmi slabo zmapované miesto vojenskej histórie Slovenska. Toto konštatovanie platí nielen v otázke frontového nasadenia vojakov, ktorí pochádzali z územia súčasnej Slovenskej republiky, ale aj samotných bojov, ktoré zasiahli severovýchodné Slovensko v rokoch 1914 – 1915. Šesť okresov súčasného Prešovského samosprávneho kraja predstavuje jediné miesto na Slovensku, kde počas prvej svetovej vojny prebiehala bojová činnosť. Lína frontu prechádzala dnešnými okresmi Bardejov – Svidník – Stropkov – Medzilaborce – Humenné – Sniina. V jeseni 1914 bol tento úsek Karpatského frontu iba vedľajším bojiskom, ale od začiatku roku 1915 jeho strategický význam dramaticky stúpol. Ruské velenie v tomto priestore uskutočnilo dve generálne ofenzívy (január/február a marec/apríl 1915), ktorých cieľom bol prienik cez Karpaty do vnútrozemia Rakúsko – Uhorska a jeho vyradenie z vojny. Najmä, v poradí druhá z ofenzív, z prelomu marca a apríla 1915, sa radí medzi najvýznamnejšie operácie prvej svetovej vojny. Do európskej vojenskej histórie vstúpili tieto boje ako „Veľkonočná bitka v Karpatoch“ a ruská vojenská historiografia ich označuje za „Tretiu karpatskú bitku“. V tomto období nadobudlo severovýchodné Slovensko veľký strategický význam a karpatský úsek Východného frontu sa stal miestom intenzívnych bojových operácií, ktoré rozhodovali o ďalšom priebehu prvej svetovej vojny. Do dnešných dní viditeľným pozostatkom udalostí prvej svetovej vojny na našom území je komplex vojensko-historických pamiatok na východnom Slovensku. Najobsiahlejšiu časť tohto komplexu tvoria vojnové cintoríny, ktoré sa nachádzajú na území súčasných šiestich okresov.

Pramenná báza k problematike vojnových cintorínov na severovýchodnom Slovensku

Základným zdrojom informácii o vojnových cintorínoch na severovýchodnom Slovensku je fond Vojnové hroby a cintoríny ktorý sa nachádza vo Vojenskom historickom archíve Bratislava. Výskum tohto fondu je náročný, lebo zahŕňa štúdium desiatok tisíc dokumentov. Fond obsahuje zoznamy padlých, voľne uložené exhumáčne protokoly, väčšina dokumentov je však členená po zložkách k jednotlivým vojnovým cintorínom. Obal zložky predstavuje tzv. Katastrálny list, v ktorom sú uvedené základné údaje o vojnovom cintoríne. Katastrálny list uvádza presný názov vojnového cintorína, dedinu – mesto kde sa cintorín nachádza, okres, ale aj stranu katastra. Ďalšími údajmi, ktoré je možné z katastrálneho listu zistiť je rozloha vojnového cintorína a počty jednotlivých hrobových polí.¹ Vo vnútri katastrál-

¹ V praxi žandárske stanice delili hrobové polia na štyri, základné kategórie, a to jednotlivé hroby, hroby s dvoma pochovanými, hroby s tromi až piatimi pochovanými a šachty po viac ako 5 padlých. Samostatnou kategóriou boli hrobové polia, ale nie je celkom jasné, aký je rozdiel medzi masovou šachtou a hrobovým poľom, takže záležalo na zväžení žandára ktorý spracúval zložku o vojnovom cintoríne či označil hrob ako masovú šachtu, alebo hrobové pole.

neho listu je takmer vždy vložený nákras vojnového cintorína a evidenčné listy k jednotlivým hrobovým poliam. Nákrasy vojnových cintorínov sú rôznej kvality. Evidenčné listy, ktoré zložky obsahujú, sú vystavované buď na meno padlého, alebo na hrobové pole. Údaje do týchto evidenčných listov boli častokrát dodatočne doplňované, a tak pri kritike a následnom interpretovaní údajov z týchto materiálov treba byť nadmieru obozretný. Súčasťou zložiek o vojnových cintorínoch sú často aj exhumačné protokoly, zoznamy padlých, vypracované na základe údajov z evidenčných protokolov. Občas je súčasťou zložky korešpondencia. Časť dokumentov vyprodukovala administratíva rakúsko-uhorskej monarchie, väčšia časť vznikla až v 20-tych rokoch 20. storočia.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že už údaje získané z dokumentov konkrétnych zložiek sú mnohokrát protirečivé.² Zostaviť profil vojnového cintorína je veľmi náročné a mnohé nezrovnalosti v údajoch vysvetľujú až informácie získané výskumom iných archívnych fondov. Mnoho nezrovnalostí vysvetľuje materiál z fondu Zemské vojenské veliteľstvo, ktorý sa taktiež nachádza vo Vojenskom historickom archíve Bratislava. Tento fond obsahuje najmä pravidelnú korešpondenciu medzi Zemským vojenským veliteľstvom a žandárskymi stanicami, ktoré zabezpečovali evidenciu a praktickú starostlivosť o vojnové cintoríny. Na základe štúdia týchto dokumentov vieme z veľkej časti zmapovať starostlivosť o vojnové cintoríny v medzivojnovom Československu.³

Veľkou úlohou pre bádateľov bude spracovanie archívnych fondov nachádzajúcich sa v Kriegsarchive vo Viedni. Pre pochopenie systému budovania vojnových cintorínov je potrebné spracovať materiály fondu dokumentov 9. Odbor vojnových hrobov pri Ministerstve vojny (KM HR Abteilung 9-Kriegsgräber). Len dôkladná analýza tohto materiálu ozrejní spôsob evidencie a budovania vojnových cintorínov rakúsko-uhorskou armádou. Žiaľ do dnešných dní nevieme lokalizovať umiestnenie fondov Zborového veliteľstva Košice z obdobia rokov 1914-1918, a tak nemáme ani prístup k dobovým materiálom Inšpekcie vojnových hrobov pri Zborovom veliteľstve Košice z časov vojny. Umiestnenie detailnej dokumentácie rakúsko-uhorskej armády k vybudovaným vojnovým cintorínom za ktoré tento úrad zodpovedal (teda vojnových cintorínov na severovýchodnom Slovensku) tak ostáva neznáme.

Pre bližšiu identifikáciu pochovaných vojakov je dôležité aj množstvo dokumentov roztrúsených v mnohých archívoch (Bratislava, Viedeň, Praha, Budapešť a pod.) Mnohokrát využívame poznatky získané štúdiom vojenských kroník, listov strát, miestnych kroník a matrík a pod.

Budovanie vojnových cintorínov na severovýchodnom Slovensku

Rozsah bojovej činnosti a strát v prvých mesiacoch prvej svetovej vojny bol obrovský. V otázke evidencie a pochovávaní padlých vojakov nebolo možné spoliehať sa na zavedené postupy z mierových časov. Množstvo obetí na fronte v Haliči

² Údaje zo zoznamov nekorešponujú s údajmi z katastrálneho listu, prípadne listov evidenčných.

³ Otázke dokumentov k problematike vojnových cintorínov z prvej svetovej vojny vo Vojenskom historickom archíve Bratislava sa venoval Jozef Bystrický v štúdií: Dokumenty o vojnových hroboch z 1. svetovej vojny vo fondoch vojenského historického archívu. BYSTRICKÝ, Jozef: Dokumenty o vojnových hroboch z 1. svetovej vojny vo fondoch vojenského historického archívu. In: *Prvá svetová vojna –Boje v Karpatoch*. Zost. V. Fedič, Humenné: Redos, 2007, s. 29-40. ISBN: 978-80-969233-5-9.

a Karpatoch nútilo velenie rakúsko-uhorskej armády systematicky sa zaoberať organizáciou celého procesu vojenského pohrebníctva a budovania vojnových cintorínov.

V čase prebiehajúcej bojovej činnosti nebolo dostatok času venovať sa dôkladnému pochovaniu padlých vojakov. Bývalé bojisko bolo posiate tisíckami provizórnych hrobov. Vojaci boli pochovávaní v plytkých hroboch obvykle na mieste, kde padli. Často vznikol provizórny cintorín len pár metrov od bývalej frontovej línie. Pozostatky mnohých vojakov ani neboli pochované a nachádzali sa roztrúsené v krajine. V čase prebiehajúcej bojovej činnosti, resp. tesne po jej skončení, práce spojené s budovaním provizórnych vojnových cintorínov zabezpečovali Oddiely čistenia a sanácie bojiska, ktoré spadali pod jednotlivé tylové veliteľstvá. Ich úlohou bolo vyčistiť bojisko od voľne ležiacich padlých vojakov a v prvom rade vybudovať provizórne vojnové cintoríny.⁴ Pri tejto činnosti úzko spolupracovali s veliteľstvami nasadených jednotiek, ale aj napríklad poľným žandárstvom, ktoré pomáhalo pri evidencii padlých vojakov.

Po definitívnom vzdialení sa frontu musela byť vyriešená otázka budovania stálych vojnových cintorínov. Nepochované ľudské telá a provizórne plytké hroby predstavovali hygienické riziko. Aj keď cynické, ale nezanedbateľné, bolo aj ekonomické hľadisko. Počas budovania provizórnych pohrebísk sa vojaci nezaoberali, na akom pozemku sa nachádzajú, kto je vlastníkom pozemku a pod. Po skončení bojov sa vrátili majitelia jednotlivých pozemkov a zistili, že na mnohých lúkach, poliach, záhradách, ale aj v blízkosti ich domov sa nachádzajú čerstvé hroby. Obyvateľstvo tak nemohlo využívať svoje pozemky pre vlastnú obživu. Okrem vymenovaných dôvodov hygienických, ekonomických a humanitárnych, existovali aj dôvody etické a politické. Proces budovania vojnových cintorínov bol postavený na idej, že s každým vojakom, ktorý padol, má byť naložené ako s hrdinom. Táto myšlienka ovplyvňovala celý proces budovania vojnových cintorínov. Každé telo padlého vojaka malo byť dôstojne pochované a pokiaľ to bolo možné, aj identifikované. Rovnako malo byť naložené s telami vojakov rakúsko-uhorskej armády a jej spojencov (nemecká armáda), ako aj s telami vojakov nepriateľskej – ruskej armády. Jediným diskriminačným prvkom, ktorý je možné postrehnúť je umiestnenie hrobov. Padlí rakúsko-uhorskí a nemeckí vojaci boli umiestnení bližšie k centrálnemu monumentu, teda na čestné miesto.⁵ Pochovávanie vojakov na spoločné vojnové cintoríny fungovalo aj v praxi. Celý proces výstavby vojnových cintorínov v rakúsko-uhorskej monarchii tak môžeme považovať za v histórii málo vídaný hlboký prejav humanizmu v otázke pochovávania padlých vojakov.

Za účelom realizácie výstavby komplexu vojnových cintorínov podľa spomenutých zásad bol v roku 1915 Ministerstvom vojny zriadený Odbor vojnových hrobov (Kriegsgräber-abteilung – KGA).⁶ Prácu v teréne vykonávali Inšpekcie vojnových

⁴ SCHUBERT, Jan: Organizacja grobownictwa wojennego w Monarchii Austro-Węgierskiej 9. Wydział Grobów Wojennych (Kriegsgräber-Abteilung) przy Ministerstwie Wojny - powstanie i działalność w latach 1915-1918. In: *Czasopismo Techniczne - Architektura*, roč. 13, 2009, č. 106, s. 170.

⁵ FRODYMA, R.: Budowanie wojskowych cmentarzy w jużovýchodnom Poľsku v rokoch 1915-18. In: *Prvá svetová vojna –Boje v Karpatoch*. Zost. Vasil' Fedič, Humenné : Redos, 2007, s. 62. ISBN: 978-80-969233-5-9.

⁶ Bližšie k zriadeniu a fungovaniu tohto úradu pozri: SCHUBERT, Jan: Organizacja grobownictwa wojennego w Monarchii Austro-Węgierskiej 9. Wydział Grobów Wojennych (Kriegsgräber-Abteilung) przy Ministerstwie Wojny - powstanie i działalność w latach 1915-1918. In: *Czasopismo Techniczne - Architektura*, roč. 13, 2009, č. 106, s.169 - 200.

Vojnový cintorín v obci Veľká Poľana po vybudovaní

hrobov⁷, ktoré pôsobili pri veliteľstvách armádných zborov – hlavne tých, na území ktorých prebiehali bojové operácie. Pre oblasť Karpatského frontu túto úlohu zabezpečovala Inšpekcia vojnových hrobov pri Zborovom veliteľstve Košice. V roku 1917 bol 9. Odbor vojnových hrobov pri Ministerstve vojny. (9./K.Gr.A.) premenovaný na 10. Odbor strát pri Ministerstve vojny (10/V.L.A.) Tento úrad fungoval až do konca prvej svetovej vojny. Okrem výstavby vojnových cintorínov pod jeho právomoci tiež patrila evidencia strát a to vo frontovom pásme, ako aj v zázemí frontu.⁸

Samotnú výstavbu vojnových cintorínov realizovali zruční remeselníci, najmä tesári, stolári, murári či kamenári. Pracovali pod vedením talentovaných architektov v uniformách. Architekti vytvárali jedinečné projekty cintorínov a vojnových pamätníkov, z ktorých mnohé mali obrovskú umeleckú a kultúrnu hodnotu. Cintoríny v krajine boli umiestňované tak, aby boli dominantou okolitej krajiny, no zároveň aby vhodne zapadli do prostredia, v ktorom sa nachádzajú. Vychádzalo sa z už spomenutého predpokladu, že vojnový cintorín má byť hlavne pietnym miestom pre padlých hrdinov.⁹ Špinavú prácu, ktorá súvisela so zbieraním rozkladajúcich sa tiel, robili vojnoví zajatci. Takáto pracovná povinnosť bola veľmi nepríjemná. Telesné pozostatky vojakov sa nachádzali v pokročilom štádiu rozkladu. S pozostatkami sa manipulovalo pomocou bežných pracovných nástrojov. Pracovalo sa s primitívnymi ochrannými prostriedkami, čo nevyhnutne viedlo k ochoreniu mnohých príslušníkov exhumačných skupín. Tieto ochorenia sa nezriedka končili smrťou.¹⁰

⁷ Kriegsgräberinspektion.

⁸ SCHUBERT, Jan: Organizacja grobownictwa wojennego w Monarchii Austro-Węgierskiej 9. Wydział Grobów Wojennych (Kriegsgraber-Abteilung) przy Ministerstwie Wojny - powstanie i działalność w latach 1915-1918. In: *Czasopismo Techniczne - Architektura*, roč. 13, 2009, č. 106, s.169 - 200.

⁹ Bližšie k otázke umiestnenia vojnových cintorínov v krajine pozri: FORCZEK-BRATANIEC, Ursula – BRATANIEC, Marcin: *Cmentarze I wojny światowej. Pomnik rozproszony w krajobrazie*. In: *Materiały z konferencji naukowej Znaki Pamięci*. Zost. Maciej Dziedziak, Gorlice : Stowarzyszenie Aktywnej Ochrony Cmentarzy z I. Wojny światowej w Galicji „Cruce Galiciae“, 2008. ISBN: 978-83-7631-010-7

¹⁰ FRODYMA,R.: *Budowanie wojskowych cmentarzy w juho-wschodnym Polsku w latach 1915-18*. In: *Prvá svetová vojna –Boje w Karpatoch*. Zost. V. Fedič, Humenné: Redos, 2007, s. 62. ISBN: 978-80-969233-5-9.

Starostlivosť o vojnové cintoríny v medzivojnovom Československu

Po skončení prvej svetovej vojny prevzala zodpovednosť za všetky vojnové cintoríny a hroby na svojom území Československá republika. Od mája 1919 bola vykonaná dotazníková akcia. Všetkým zainteresovaným úradom boli posielané informačné dotazníky, za účelom získania základného prehľadu o počtoch vojnových cintorínov, hrobov, obetí a ich národnosti. Na tejto akcii sa zúčastnili obecné úrady, posádkové veliteľstvá, žandárske stanice, inštitúcie, ktoré viedli matriky, majitelia pozemkov, na ktorých sa nachádzali cintoríny a pod. Postupne sa začala vytvárať aj agenda vojnových hrobov a pohrebísk. Na Ministerstve obrany bol vytvorený Ústredný inšpektorát vojnových hrobov.¹¹ Mal zastrešovať všetky aktivity súvisiace s vojnovými cintorínmi. V jednotlivých častiach štátu podliehali inšpektorátu Zemské inšpekcie vojnových hrobov. Riešili rozsah stavebných úprav na cintorínoch, dopĺňanie evidencie, kontrolovali efektívnosť vynaložených finančných prostriedkov a pod. Dôraz bol kladený na kontrolnú činnosť. Do roku 1924 zodpovedala za vojnové hroby na severovýchodnom Slovensku Zemská inšpekcia vojnových hrobov so sídlom v Košiciach a jej expozitúra v Bratislave. Následne po nej starostlivosť o vojnové hroby prevzal Referát vojnových hrobov spadajúci pod Zemské vojenské veliteľstvo v Bratislave. Nová inštitúcia prevzala celú agendu a pokračovala v činnosti počas celého medzivojnového obdobia.¹²

Podkarpatskú Rus a severovýchodné Slovensko ako jedinú časť Československa zasiahli rozsiahle frontové boje. Je logické, že najväčšia koncentrácia vojnových hrobov a cintorínov sa nachádzala práve v týchto oblastiach. Len na severovýchode Slovenska sa nachádzalo viac ako 230 cintorínov a desiatky rozptýlených vojnových hrobov. Evidencia a starostlivosť o tieto pohrebiská bola vzhľadom na ich vysoký počet a umiestnenie technicky, ale aj finančne náročná úloha. Prvoradé bolo zriadenie presnej evidencie cintorínov. Išlo o úlohu, ktorú nemohli v krátkom čase zvládnuť vojenské inštitúcie bez náležitej pomoci. Praktickým riešením bola medzirezortná pomoc, ktorá sa ponúkala zo strany orgánov podriadených Ministerstvu vnútra. Zemské četnícke veliteľstvo v Bratislave dostalo pokyny, aby jemu podriadené orgány boli nápomocné pri riešení tejto náročnej úlohy.¹³ Evidenciu cintorínov a jednotlivých hrobov teda zostavovali miestne žandárske stanice. Vo svojich okrskoch mali systematicky zaznamenať všetky vojnové hroby, či už sa nachádzajú v obciach alebo horách. Súčasťou dokumentácie mali byť prehľadné náčrty a ďalšie dôležité informácie. Žandárske stanice pristúpili k tejto úlohe rôzne.¹⁴

¹¹ BYSTRICKÝ, J.: Dokumenty o vojnových hrobch z 1. svetovej vojny vo fondoch vojenského historického archívu. In: *Prvá svetová vojna –Boje v Karpatoch*. Zost. V. Fedič, Humenné: Redos, 2007, s. 30. ISBN: 978-80-969233-5-9.

¹² Bližšie k celkovej činnosti československých orgánov na úseku vojnových hrobov pozri: TURIK, R.: Starostlivosť o vojnové cintoríny v medzivojnovom Československu. In: *Vojenská história*, roč. 14, 2010, č. 4, s. 9.

¹³ BYSTRICKÝ, J.: Dokumenty o vojnových hrobch z 1. svetovej vojny vo fondoch vojenského historického archívu. In: *Prvá svetová vojna –Boje v Karpatoch*. Zost. V. Fedič, Humenné: Redos, 2007, s. 31. ISBN: 978-80-969233-5-9.

¹⁴ Žandári slúžiaci v pohraničných okresoch si nemohli vyberať a museli plniť príkazy. Nová úloha, ktorú mali čo najrýchlejšie spracovať, ich asi nenaplnila nadšením. Popri mnohých činnostiach, ktoré zabezpečovali v pomere zaostalej a nerozvinutej oblasti severovýchodného Slovenska, znamenali aktivity súvisiace s vojnovými cintorínmi ďalšiu záťaž, ktorú museli zvládnuť. Vzťah jednotlivých žandárov k agende vojnových cintorínov je možné vyčítať z kvality administratívnych spisov, ktoré o jednotlivých cintorínoch vyprodukovali. TURIK, R.: Starostlivosť o vojnové cintoríny v medzivojnovom Československu. In: *Vojenská história*, roč. 14, 2010, č. 4, s. 12.

Žandári pri kontrole starostlivosti o vojnové cintoríny nad obcou Výrava v medzivojnovom období

Československé orgány tiež museli pokračovať v nedokončenej práci rakúsko-uhorskej armády na úseku sústreďovania roztrúsených provizórnych vojnových hrobov a cintorínov. Základným dôvodom rozsiahlej exhumačnej činnosti bolo ušetrenie finančných prostriedkov. Sústreďenie hrobov uľahčilo starostlivosť o vojnové cintoríny a znížilo náklady. Exhumačné práce sa vykonávali v obvodech jednotlivých žandárskych staníc, ktoré boli zo zákona správcami cintorínov.¹⁵

Od roku 1921 Ministerstvo národnej obrany schválilo ustanovenie funkcie stálych hrobárov, ktorí sa starali o bežnú údržbu vojnových cintorínov na celom území ČSR.¹⁶ Cieľom bolo zbaviť správcov vojnových cintorínov mnohých bežných starostí s údržbou. Hrobár na vojnovom cintoríne musel podpísať pracovnú zmluvu zo správcom cintorína. Pri podpise sa oboznámil s rozsahom prác, ktoré sa od neho očakávali. Práce, ktoré mal vykonávať, mal jasne zadefinované.¹⁷ Správca cintorína posudzoval a kontroloval prácu hrobára. Tento systém starostlivosti o vojnové pohrebiská sa ukázal ako veľmi efektívny a zabezpečil, že väčšina vojnových cintorínov na severovýchodnom Slovensku bola dôstojne upravená až do druhej svetovej vojny.

¹⁵ TURIK, R.: Exhumácie vojnových hrobov z prvej svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku. In: *El. časopis KVH Beskydy*, 2013, č. 3. Dostupné na WWW: <<http://www.kvhbeskydy.sk/index.php/2013/03/24/exhumacie-vojnove-hrob-z-prvej-svetovej-vojny-na-severovýchodnom-slovensku/>>

¹⁶ Vojenský historický archív v Bratislave (VHA), fond (f.) Zemské vojenské veliteľstvo (ZVV), škatuľa (šk.) 149, Vojnové hroby. Udržovanie vojnových hrobov na Slovensku.

¹⁷ VHA, f. ZVV, šk. 152, Vojnové hroby. Pracovná zmluva s civilným hrobárom.

Starostlivosť o vojnové cintoríny od druhej svetovej vojny po súčasnosť

Po skončení druhej svetovej vojny boli vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny takmer vymazané z povedomia ľudí. Štát poveril starostlivosťou o vojnové hroby vtedajšie Miestne národné výbory. V období rokov 1948 -1989 neexistovala žiadna ucelená stratégia v oblasti starostlivosti o vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny. Vďaka niektorým filantropickým osobnostiam, najmä učiteľom, na niektorých miestach prežívala tradícia starostlivosti mládeže o vojnové cintoríny. Tieto tradície však postupne vymizli. Z desiatok vojnových cintorínov na severovýchodnom Slovensku sa iba niekoľko z nich dočkalo občasných úprav v rokoch 1948-1989. Postupne sa takmer všetky lokality dostali do dezolátneho stavu. Veľká časť z nich pod vplyvom prostredia a nulovej údržby postupne mizla a nejavila žiadne znaky vojnového cintorína. S postupujúcimi rokmi sa vytrácali aj ľudia, ktorí o vojnových cintorínoch vedeli. Vojnové cintoríny sa tak ponorili do úplnej anonymity.¹⁸

Po roku 1989 sa situácia začala postupne meniť. Vojnové cintoríny prešli do správy miest a obcí. Časť lokalít už bola zrekonštruovaná a stala sa dôstojným miestom večného odpočinku obetí vojny. Avšak väčšina vojnových cintorínov ešte potrebuje zachrániť pred zánikom. Veľmi dôležité je najmä podrobné preskúmanie a zdokumentovanie tejto problematiky. Častokrát sa v súčasnosti stretávame s tým, že vojnový cintorín je zrekonštruovaný v rozpore s historickými podkladmi. Odporuje to základným ideám, s ktorými boli vojnové cintoríny budované a roky udržiavané.

Letecký pohľad na vojnový cintorín Veľkrop

¹⁸ DROBŇÁK, M. – TURIK, R.: Stav vojnových cintorínov z prvej svetovej vojny po roku 1945 I.. In: El. časopis KVH Beskydy, 2013, č. 4. Dostupné na WWW: < <http://www.kvhbeskydy.sk/index.php/2013/04/07/stav-vojnovych-cintorinov-z-prvej-svetovej-vojny-po-roku-1945-i/> >

Štatistika vojnových cintorínov v okresoch Bardejov, Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Humenné a Snina

Na základe doposiaľ vykonaného archívneho a terénneho výskumu môžeme konštatovať, že na Slovensku v priestore, kde kedysi prebiehali bojové operácie, do dnešných dní evidujeme 188 vojnových cintorínov. Na týchto cintorínoch sa nachádza 7.399 vojnových hrobov. Miesto posledného odpočinku v nich našlo 42.687 – 43.609 vojakov rakúsko-uhorskej, ruskej a nemeckej armády. Napriek výskumu aj dnes evidujeme vojnové hroby, kde počet padlých vieme určiť len približne. Žiaľ, aj takto skončil osud mnohých, zväčša mladých mužov. Zároveň, na spomínaných 188 vojnových cintorínoch, však vieme identifikovať 4546 konkrétnych vojakov.¹⁹

V okrese Bardejov v dôsledku vojnových udalostí vzniklo 32 vojnových cintorínov. Na týchto cintorínoch a tiež samostatne, sa nachádza 1.244 vojnových hrobov. V týchto hroboch je pochovaných 2086 - 2588 vojakov. Podľa mena sa podarilo identifikovať 500 obetí. V okrese Svidník sa nachádza 49 vojnových cintorínov. Celkový počet vojnových hrobov v okrese je 1.375 a pochovaných v nich je 4.926 vojakov. Podľa mena sa podarilo identifikovať 819 vojakov. V okrese Stropkov v dôsledku vojnových udalostí vzniklo 26 vojnových cintorínov. Celkovo na území okresu v rámci vojnových cintorínov aj samostatne evidujeme 619 vojnových hrobov. V týchto hroboch je pochovaných 10.415 vojakov. Podľa mena vieme identifikovať len 375 obetí. V okrese Medzilaborce evidujeme 41 vojnových cintorínov. Celkovo sa na týchto cintorínoch nachádza 1.201 hrobov v ktorých je pochovaných až 15.299 – 15.719 vojakov. Identifikovaných podľa mena je len 641 vojakov. V okrese Humenné evidujeme len 8 vojnových cintorínov na ktorých je 749 hrobov. V týchto hroboch je pochovaných 1835 vojakov. Vieme identifikovať veľké množstvo z nich – až 890 vojakov. V okrese Snina vzniklo 32 vojnových cintorínov. Na cintorínoch aj mimo nich sa dokopy nachádza 2211 hrobov v ktorých je pochovaných 8126 vojakov. Podľa mena vieme identifikovať 1321 vojakov.

Údaje získané analýzou fondu Vojnové hroby a cintoríny sú v súčasnej dobe digitalizované do databázy, čo prináša do budúcnosti nové možnosti výskumu. Za využitia databázy je možné tieto údaje doplniť o informácie získané z vojenských matrík, listov strát a pod. Práve identifikácia čo najväčšieho množstva vojakov je hlavnou úlohou pre ďalší výskum.

¹⁹ Uvádzané čísla sú výsledkom výskumu najmä vo fonde Vojnové hroby a cintoríny, ktorý sa nachádza vo Vojenskom historickom archíve Bratislava. Tak ako pokračuje výskum v iných archívnych fondoch, sú aj tieto údaje spracovávané. Konštatovanie platí pre výskum vo všetkých skúmaných okresoch.

Resume

In the area of north-eastern Slovakia is a huge complex of war cemeteries, which have been established as a result of the war activities that took a place from November 1914 to May 1915 in this region. This contribution describes their establishment as well as further treatment process for these memorial places. It also provides the statistic information about the number of the buried soldiers in these cemeteries.

Összefoglaló

Északkelet-Szlovákiában számos, egymáshoz kötődő háborús temető létesült 1914 novemberétől 1915 májusáig a térségben lezajló harcok folyamányaképpen. A tanulmány e kegyeleti helyek létrejöttét és gondozásuk, fenntartásuk folyamatát írja le és egyúttal kitér az eltemetett katonák számának statisztikai megközelítésére is.

K problematike vojnového cintorína („cintorína hrdinov“) z 1. svetovej vojny v Košiciach

Košice boli v období Rakúsko-uhorskej monarchie nielen významným občianskym sídlom, ale v rámci jej vojenského usporiadania a hierarchie taktiež dôležitým sídlom veliteľstva VI. cisárskeho a kráľovského armádneho zboru, 27. divízie, 53. pešej brigády a tiež viacerých košických armádnych plukov, ktoré tu sídlili: 34. c. k. peší pluk, 5. honvédský husársky pluk, 9. honvédský peší pluk, veliteľstvá - 3. honvédský poľný kanónový pluk, 6. pluk horských diel, 6. poľný húfnicový pluk, 16. a 18. poľný kanónový pluk, 6., 12. a 15. husársky pluk.¹

Po vypuknutí tzv. Veľkej vojny v roku 1914 sa Košice stali pre túto severovýchodnú oblasť ríše aj centrom, kde raneným či nakazeným vojakom bola poskytnutá zdravotná pomoc. Z tohto titulu boli v meste vybudované aj viaceré záchytné nemocničné zariadenia. Žiaľ, mnoho vojakov tu aj podľahlo svojim zraneniam a bolo potrebné sa postarať o ich telesné pozostatky.

Stručná história košického vojnového cintorína z 1. svetovej vojny²

Podľa brožúry košického prepošta-kanonika Lajosa Konrádyho³ z roku 1917, ktorá je podľa jej názvu vlastne sprievodcom ku výstave o plánoch, nákresoch a sochárskych dielach ku „košickému cintorínu hrdinov“ usporiadanej od 20. decembra 1917 do 15. januára 1918 v Dessewffyho paláci⁴ v Košiciach sa tento nachádzal na Verejnom cintoríne a to severne od podstavca starej zvonice na rovine. Poznáme dva jeho návrhy. Prvotne plánovaný pamätník padlým vojakom na cintoríne zo začiatku roka 1915 mal predstavovať súsošie troch skál zobrazujúcich Karpaty. To všetko malo stáť na trojvrší s uhorským dvojkrížom o výške 24-26 metrov, terasou, atď. No tento rátal len s kapacitou okolo 300-400 hrobov, to však nebolo reálne, keďže padlých vojakov stále pribúdalo. Najviac vlakov so zajatými, ranenými, chorými ale aj mŕtvymi vojakmi do Košíc zo severovýchodného frontu prichádzalo práve v období jesene 1914 až leta 1915.⁵ Podľa druhého modifikovanému plánu

¹ Viac pozri online napr. na <http://velka.valka.cz/jednotky-Slovensko.php> alebo HORVÁTH, Jakub. Posledná vojna Rakúsko-uhorskej monarchie. Banská Bystrica : Jakub Horváth, 2008, s. 25.

² Pre lepšie pochopenie a vymedzenie pojmu „vojnový“ cintorín, ku ktorému sa v názve prikláňame pozri aj DROBŇÁK, M. - KORBA, M. - TURIK, R. Mementá Prvej svetovej vojny. Diel III. Cintoríny v okresoch Bardejov a Svidník. Humenné : Jana Fedičová – Redos, 2010, s. 35-37.

³ KONRÁDY, Lajos. A Hősök kassai temetője és síremlékének Konrády Lajos, prépost-kanonok, bizottsági elnök tervzetei alapján készült, tervzetei, rajzai és szobrászati műveiből 1917. dec 20-ától 1918. jan. 15-ig, a fő-utcai gróf Dessewffy-palota I. emeletén rendezett kiállítás Kalauza. Kassa : Nyomatott A Szent Erzsébet-Nyomdában, 1917. 15, [1] s.

⁴ Csákyho-Dessewffyho palác (budova bývalého ústavného súdu SR) na Hlavnej ulici v Košiciach.

⁵ Porovnanie údajov o celkovom počte pochovaných z radov chorých, zranených a mŕtvych vojakov prichádzajúcich skoro denne vlakom do Košíc podľa údajov L. Konrádyho, ktoré uvádza v počte 300-400-600 denne (možno ide o preklep autora v maďarskom texte: „Naponkint...“ *„Hónaponkint“ denne/mesačne) sa síce zdá byť nereálne s počtami pochovaných podľa najnovšej štúdie Ladislava Gergelya, kde uvádza počet pochovaných na verejnom cintoríne len za prvý rok trvania vojny od septembra 1914 do októbra 1915 v počte 4545 vojakov. Treba poznamenať že po tomto období sa vplyvom vývoja frontových udalostí počty pochovávaných rapídne znižovali, no pochovávalo sa prakticky až do roku 1919. Viac pozri v štúdií GERGELY, Ladislav. Ošetrovanie zranených a chorých vojakov v Košiciach počas Veľkej vojny (v tlači).

z roku 1917 bol návrh podobný, ale namiesto dvojkríža mal byť postavený už len jednoduchý kríž na úpätí trojvršia a pod terasou sa mala vynímať obrovská mramorová tabuľa na pamiatku hrdinstva vojakov. Pod ňou malo byť malé morské oko, ku ktorému mala byť voda privádzaná cez dve medvedie hlavy a na skale pred ním mal stáť uhorský vojak vracajúci sa z bojiska držiac v ruke veniec, pričom mal čítať nápis na mramorovej tabuli. Rozmery tohto súsošia mali byť veľké, keďže aj rozmery cintorína hrdinov boli veľké. Dĺžka vtedajšieho vojnového cintorína bola 335 metrov a šírka 70 metrov. Autor návrhu tu plánoval aj kaplnku, ako aj ďalšiu kaplnku pri trojvrší. Návrh monumentálneho vojnového cintorína hrdinov zhotovil budapeštiansky umelecký sochár János Szihotszky.⁶

V čase konania výstavy (r. 1917) však už existoval vojnový cintorín, ktorý mal len dočasnú výzdobu.⁷ Jeho výzdoba, resp. rôzne jeho stavby ktoré ho doplňovali, pozostávali hlavne z brezového dreva, ktoré bolo síce esteticky veľmi príťažlivé avšak málo trvácne. Predpokladáme, že do takejto podoby bol vystavaný už v roku 1916, keďže z daného roku sa nám zachovala požiadavka od Lajosa Konrádyho mestskej rade na drevo pre tento cintorín, pričom nešlo len o brezové drevo, ale aj dubové.⁸ O jeho vtedajšej podobe a výzdobe vieme aj na základe dobových fotografií. Centrálne bol umiestnený dočasný pamätník padlým vojakom v tvare jednoduchého dreveného kríža, ktorý bol vsadený do skalnatého návršia s betónovým podstavcom, na ktorom boli namaľované nasledovné verše v maďarskom jazyku:⁹

*Oldd meg saruidat, mert a hol most állsz,
Nem hitvány földi rög, nemzeti oltár az.
Itt nyugszik sok hős dalia élte,
Ki e hon határát öntestével védte.
Ha könnyű ül pilládra, vigaszt ebben keress,*

*Mert ők azért haltak meg, a miért neked
Élni egyledül érdemes.*

*Uvolni svoje putá, pretože kde teraz stojíš,
Nie je iba biedna hruda zeme, lež oltár národa.
Tu spočívá život mnohých udatných junákov,
Ktorí hranicu domoviny vlastným telom chránili.
Ak Ti na mihalnice skĺzne slza,
hľadaj v tom útechu,
Lebo oni zahynuli preto, prečo jediný
sa tebe žiť oplatí.¹⁰*

Cintorín bol oplotený a mal jednu väčšiu vstupnú bránu s umieračikom vo vežičke a viacero ďalších vstupov na rohoch. Na vstupnej bráne sa nachádzala plechová tabuľa s varovným nápisom, ktorú tam umiestnili v roku 1916. Na nápisu stálo v maďarčine:¹¹

⁶ KONRÁDY, L., ref. 3, s. 4 – 6; 15. Na výstavu boli vyhotovené aj rôzne sadrové odliatky nového cintorína a iné plány či maľby s jeho výzorom. Nepodarilo sa nám však vypátrať, kde boli nakoniec umiestnené, resp. že kde boli uskladnené. Je dosť pravdepodobné, že sa počas desaťročia zničili, alebo sa roztrhali do súkromných zbierok.

⁷ KONRÁDY, L., ref. 3, s. 8. Žiadosti o riadny pamätník padlým vojakom evidujeme aj v tomto roku konania výstavy. Archív mesta Košice (AMK), Magistratus, r. 1917, č. šk. 2327, č. spisu 11.

⁸ AMK, Magistratus, r. 1916, č. šk. 2311, č. spisu 16137. Žiadosť o stavebný materiál na drevený plot cintorína.

⁹ WICK, Béla. Kassa régi temetői templomi kriptái és siremlékei. I. Rész. Temetők. Košice : Szent Erzsébet-Nyomda Részvénytársaság, 1928, s. 99. Autor maďarského veršu je Hegedűs K. Anzelm. Tento text sa vplyvom poveternostných podmienok časom úplne zmyl.

¹⁰ Karol Murgaš (1881 – 1925) Pozri online na http://sk.wikipedia.org/wiki/Karol_Murgaš C5%A1_%28pedag%C3%B3g%29; viac in SBS (od roku 833 do roku 1990) IV. zv. M-Q. Martin : Matica Slovenská, 1990, s. 248.

¹¹ WICK, B., ref. 8, s. 98-99. Porovnaj s KOIS, Tibor. Zlikvidované vojenské hroby v Košiciach z r. 1914 – 1945. In. Almanach 1992 – 2002, s. 66.

*Ki e csendes honnak határát átléped
Beccsüld meg az Úrban pihenő hős népet.
Virággal hálálád meg honmentő munkájok,
Akik ezt letépnék, haraggal sujts rájok.*

*Kto prekročíš hranicu tejto tichej domoviny
Ucti si v Božom odpočinku hrdinský ľud.
Kyticou sa odvdďač za ich záchranu domoviny,
Ktorí by ju strhli, s hnevom na nich zaútoč.*

*Néma az ő ajkuk, lakatot tett rája
Az ő s akaratnak csontkező szolgája,
Némulj el hát te is, hogy szóval se sértsed
Emlékét azoknak, kik meghaltak érted;
Könnyet ejtsen szemed, imát mondjon ajkad
S a hős holtak lelke örvendezik rajtad.*

*Nemé sú ich ústa, dal na nich zámku
Prastarej vôli sluha kostnatou rukou,
Onem teda aj ty, aby si ani slovom neurazil
Pamiatku tých, ktorí za teba zomreli;
Nech tvoje oko zaslží, pera povie modlitbu
A duša mŕtvych hrdinov nad tebou zajasá.*

Súčasťou vojnového cintorína bola aj kaplnka s vežičkou, ako aj dnes už taktiež neexistujúca 8 metrov vysoká zvonica, ktorá bola viditeľná od barakovej nemocnice. Všetky chodníky boli vysypané bielym okrasným štrkom s tým, že sa centrálné zbíhali ku pamätníku. Tomu bola prispôsobená aj rastlinná výsadba – vysadené boli ihličnaté stromčeky.

Na planine v oddelenej skupine cintorína sa nachádzali súmerne usporiadané hroby vojakov z obdobia prvej sv. vojny (1914-1918). Zo správy z roku 1914 vieme aj to, že vojaci, ktorí zomreli v košických nemocniciach mali mať bezplatné hrobové miesto, i keď aj s tým boli niekedy problémy.¹² Medzi pochovanými sa v 42 hromadných hroboch nachádzali aj neznámi vojaci dovezení do Košíc v rokoch 1914-15, 4 vojaci zomrelí na cholera v roku 1914 (najprv pochovaní na Heringeši¹³ a v roku 1917 exhumovaní a pochovaní do spoločného hrobu), okrem toho 2 pruských, 2 tureckí a 167 ruských vojakov. Vedľa cintorína hrdinov bola hrobová záhrada 67 talianskych vojakov, ktorí zomreli v Košiciach v roku 1919. Na ich pamiatku dal generál Rossi¹⁴ v roku 1919 zhotoviť samostatný pamätník – kamenný stĺp, kde je okrem ich mien aj nápis v talianskom jazyku.¹⁵ V danom období boli aj časté rôzne slávnostné pietne obrady na vojnovom cintoríne, s ktorými si chceli uctiť pamiatku padlých vojakov.¹⁶

Čo sa týka celkového počtu vojakov pochovaných v Košiciach viaceré pramene uvádzajú rôzne čísla, ale všetky sa zhodujú v tom, že ich bolo vyše 6000¹⁷, ba Konrády ich počet uvádza až na 7.500.¹⁸

Po skončení vojny a rozpade monarchie boli Košice pričlenené k Československej republike, čo sa žiaľ odzrkadlilo aj na správe daného cintorína. Dovtedy udržiavaný

¹² AMK, Magistratus, r. 1914, č. šk. 2282, č. spisu 23617. Spis o pridelovaní hrobov pre vojakov zadarmo.

¹³ AMK, Magistratus, r. 1914, č. šk. 2278, č. spisu 21375. Spis o odsúhlasení vzniku nového vojnového cintorína na Felsőheringesi.

¹⁴ Generálmajor Gastone Rossi, veliteľ talianskej 50. pešej divízie v roku 1918, neskôr veliteľ československej 6. pešej divízie na území Slovenska do 31. mája 1919.

¹⁵ WICK, B., ref. 8, s. 98. Porovnaj s KOIS, T., ref. 10, s. 66. Pôvodný text v taliančine: Con voi nei giorni cruenti della lotta, Con voi col cuore nel dolore dell'esilio, nei giorni della vittoria e sempre. Ai fratelli caduti in prigionia gli ufficiali e soldati Italiani del corpo d'armata c. S. d'Italia maggio MDCCCXCIX.

¹⁶ AMK, Magistratus, č. šk. 2305, č. spisu 20176. Napríklad z roku 1916 sa nám zachoval program osláv na vojnovom cintoríne.

¹⁷ AMK Elhalt katonák halálesetének iktatója 1914-1917 – 1918, nezaradený spis. Táto zápisnica uvádza na základe súpisu mien jednotlivých vojakov a príčiny ich úmrtia celkový počet vojakov zomrelých v Košiciach v období 1914-18 niečo vyše 6300, no zatiaľ nevieme presne stanoviť aký počet z nich bol v Košiciach na jednotlivých cintorínoch aj skutočne pochovaný, ale na základe porovnania s novšími záznamami bude tento počet určite presahovať 90% zomrelých.

¹⁸ KONRÁDY, L., ref. 3, s. 3.

cintorín začal chátrať. Z roku 1920 (9. mája) máme správu, že českí vojaci odstránili kovové tabuľky z týchto vojnových hrobov. O tri dni neskôr túto situáciu vysvetľoval policajný kapitán mesta Košice tak, že spomínané tabuľky už boli zhrdzavené a preto sa mali nahradiť trvácnejšími.¹⁹ K tomu však zrejme nedošlo, lebo sa nám doteraz nepodarilo nájsť žiadnu zmienku o tom.

Počas socializmu však tento cintorín postihla zrejme najväčšia pohroma. Podľa úradných dokumentov programu výstavby zo 70-tych a zač. 80-tych rokov, konkrétne podľa rozhodnutia Ministerstva vnútra SSR č. VVS/3-755/1971 zo dňa 15. 7. 1971, ďalej podľa návrhu, správy Odboru vnútorných vecí Mestského národného výboru v Košiciach zo dňa 26. 10. 1973 na prestavbu vojnových hrobov z 1. svetovej vojny na Verejnom cintoríne v Košiciach, sa ten pôvodne nachádzal na parcelách č. XI. a XVII. na ploche s rozlohou 22.827 m² (t.j. 2,3 ha). V spoločných hroboch v troch radách po 22 x 17 bolo pochovaných 2.365 vojakov. V jednotlivých hroboch v sedemnástich radách po 98 x 2 bolo pochovaných 3.428 vojakov. Spolu tam teda bolo preukázateľne pochovaných až 5.793 vojakov, z toho Čechov a Slovákov 1358, Maďarov 1605, Nemcov a Rakúšanov 1549, Rusov 734, Bulharov, Rumunov, Poliakov, Francúzov a Turkov 483 a nakoniec Talianov 64.²⁰ Samotnou realizáciou prestavby vojnového cintorína boli poverené Technické služby mesta Košice a návrh vypracoval Urbion, Štátny inštitút urbanizmu a územného plánovania v Bratislave, pracovisko Košice v roku 1977.²¹ Telesné pozostatky pochovaných vojakov mali byť podľa plánu exhumované a uložené v spoločných hroboch podľa národností, pričom v jednotlivých sektoroch mali byť realizované pamät-

Vojnový cintorín v roku 1949 (Zdroj: Archív mesta Košice)

¹⁹ KOIS, T., ref. 10, s. 66.

²⁰ Krajský pamiatkový úrad v Košiciach (KPÚ Košice), Archív, Správa o činnosti a o ďalších úlohách zboru pre občianske záležitosti v okrese Košice – mesto. Návrh na prestavbu vojenských hrobov z I. svetovej vojny na Verejnom cintoríne v Košiciach. Libreto na akciu z 27. 4. 1981. Za informácie ďakujeme Mgr. Jurajovi Gembickému. AMK, Technické služby mesta Košice, č. šk. 50, Zoznam pochovaných vojakov z I. sv. vojny od roku 1914.

²¹ AMK, Technické služby mesta Košice, č. šk. 50, 79. Prestavba sa mala začať už v roku 1974.

níky s menami pochovaných, zodpovedajúce platným medzištátnym dohodám.²² K asanácii starých vojnových hrobov dochádzalo postupne a potichu. Centrálny kríž vojnového cintorína ako pamätník bol odstránený v roku 1982, vraj pre jeho nevyhovujúci technický stav.²³

Keďže išlo o lazaretný cintorín, k dispozícii sú archívne overiteľné údaje o skoro 6000 padlých vojakoch viacerých národností a vierovyznaní spočívajúcich v približne 3500 samostatných hroboch a desiatkach masových šácht, ktorí však odtiaľ neboli nikdy exhumovaní (čím bol porušený medzinárodný ženevský dohovor a ďalšie zákony), keďže vojaci boli pochovávaní až do hĺbky 2,5 m a socialistické normy vyžadovali pre nové hroby iba 1,2 m! Príslušné socialistické orgány, úrady a podniky (Ministerstvo vnútra SSR, Mestský národný výbor Košice, Mestská správa pamiatok v Košiciach, Technické služby mesta Košice) síce plánovali exhumáciu týchto vojnových hrobov a ich premiestnenie na iné miesto areálu Verejného cintorína, načo boli v rokoch 1974 a 1975 vypracované aj štúdie – architektonické projekty na asanáciu drvivej väčšiny hrobov ako aj plány nového umiestnenia vojnového cintorína práve na parcelách č. XI. a XVII,²⁴ avšak k tomuto už nedošlo. Naopak, na mieste niekdajších vojnových hrobov sa začalo pochovávať. Na zrušené miesta boli postupne pochovávaní zosnulí Košičania.

Realita a súčasnosť

Z plánov, aj keď nie prvotných, bol nakoniec postavený iba tzv. Bartuszov pamätník v 80-tych rokoch, ktorý však neodzrkadľuje niekdajšiu skutočnú veľkosť ani podobu cintorína, ako ani neuvádza mená a osobné údaje množstva identifikovaných pochovaných padlých vojakov, ktoré sú k dispozícii. Preto ich ostatky dodnes spočívajú zabudnuté v nedôstojných podmienkach, na väčšine plochy bývalého vojnového cintorína už prekryté novou hrobovou zástavbou.²⁵

V tomto roku si pripomíname 100. výročie vypuknutia 1. svetovej vojny. Je veľmi smutné, že zabúdame na tých, ktorí bojovali v tejto vojne a že na Verejnom cintoríne v Košiciach im temer nie je ani kde zapáliť sviečku na ich uctenie si. Taktiež sa tu zabúda aj na to, že čo do rozlohy, ale aj počtu padlých vojakov ide o jeden z najväčších vojnových cintorínov na Slovensku. V kultúrne vyspelých častiach sveta aj nám blízkej Európy sa možno presvedčiť na konkrétnych vojnových cintorínoch na území okolitých štátov ako aj Slovinska a Talianska, kde sú takisto pochovaní naši rodáci, ako majú dôstojne vyzeráť miesta posledného odpočinku vojakov padlých vo svetovej vojne. S tým súvisí aj existencia tzv. pietnej turistiky, v rámci ktorej ľu-

²² KPÚ Košice, Archív, Rekonštrukcia cintorína padlých v I. svetovej vojne, program výstavby z 1. 4. 1975.

²³ KPÚ Košice, Archív, Správa o asanácii kríža na Verejnom cintoríne z 31. mája 1982. Tu sa spomína, že išlo už o kamenný kríž.

²⁴ AMK, Technické služby mesta Košice, č. šk. 50. Návrh na prestavbu vojenského cintorína z I. sv. vojny (1977).

²⁵ O istú nápravu v tomto smere sa snaží nielen Dejepisný spolok v Košiciach, ale napr. aj Klub vojenskej histórie Beskydy v Humennom, ktorý sa už desať rokov zaoberá rekonštrukciou vojnových cintorínov z prvej svetovej vojny na východnom Slovensku. Pre lepšiu predstavu o veľkosti pôvodného vojnového cintorína z 1. svetovej vojny a počte pochovaných vojakov je dobré si pozrieť mapku Verejného cintorína, konkrétne parcely č. XI. a XVII., na ploche ktorých sa nachádzal, ako aj zoznamy pochovaných vojakov, dostupné na internete, ktoré však bude treba revidovať na základe ďalšieho archívneho výskumu.

¹<http://www.rekviem.sk/verejnycintorin.jpg>;

²http://www.rekviem.sk/plan_VC.pdf,

³<http://www.vojensky.cemetery.sk/>.

dia chodia jednak vzdať úctu padlým vojakom a zároveň spoznávajú miesta histórie jednotlivých regiónov, prípadne pátrajú po svojich predkoch v rámci dopĺňania genealógie svojich rodín.

Resume

This contribution reports on the history and contemporary status of war cemetery in Kosice, so called The Cemetery of Heroes. It is located in the area of public cemetery in Kosice. This report brings first realisations of constructions from the years of 1914 and 1915 as well as other non-realized plans for larger expanding from the years of 1917 and 1918 closer. This nowadays former cemetery took its place in the area of over 2 hectares and thanks to this size and number of buried soldiers it was one of the biggest cemeteries in Slovakia. Because this cemetery was mainly filled with corps from local military field hospital, we are able to find data about almost 6000 soldiers from different nationalities and religions located in approximately 3500 single graves and tens of mass graves. Draft plans from 70s and 80s of last century created by officers of new, socialistic Czechoslovakia were never taken into realization. That is the reason why bodies of these soldiers remain forgotten in unacceptable conditions. In most of the cases, those graves are already covered by expanding civil cemetery. The only last memory for former large cemetery is so called Bartusz Memorial from the 80s of last century, which is only a poor memory of real size and significance of this site and the amount of fallen soldiers finding their last rest in there.

Összefoglaló

Tanulmányunk témája a kassai katonatemető, az ún. „hősök temetőjének“ rövid története és jelenlegi állapota. A temető a kassai köztemetőben található. Bemutatjuk a kialakításának, létrehozásának első lépéseit az 1914-es és 1915-ös években, illetve a meg nem valósult terveket egy nagyobb szabású temetőről 1917 és 1918 között. A valamikori katonatemető több, mint két hektárnyi területet ölelt fel, összterülete és az itt eltemetett elesett katonák létszáma miatt Szlovákia egyik legnagyobb katonatemetőjeként tartották számon. Mivel a temető a hadikórházhoz tartozott, igazolható levéltári adatok állnak rendelkezésre közel 6000, többféle nemzetiségű és vallású elesett katonáról, akik mintegy 3500 önálló sírban és több tíz tömegsírban nyugszanak. A 20. század 70-es és 80-as éveiben tervezett szocialista elképzelések a temető felújításáról és az ott fekvő elesettek kihantolásáról sohasem valósultak meg. Ezért ami belőlük megmaradt, ma is elfeledve nyugszik, méltatlan körülmények között, a volt katonatemető területének nagyobb részén már új sírokat alakítottak ki. Az egykori, nagy kiterjedésű temetőt ma már csupán a 80-as években készült ún. Bartusz-féle emlékmű idézi, ez azonban sem a valamikori temető valós nagyságát, sem kinézetét nem tükrözi, és ugyanúgy hiányzik róla a sok azonosított elesett katona neve és személyi adatai.

Vybrané cintoríny z prvej svetovej vojny na pohraničí Poľska a Slovenska ako miesta kultúrneho zblíženia v minulosti a dnes

Cintorín hrá veľmi dôležitú rolu v našej kultúre. Je to miesto, kde zvyčajne premýšľame nad tým, čo pominulo, miestom kde čas plynie úplne inak a všetky pozemské záležitosti zdajúce sa byť dôležitými idú bokom. Na cintoríne, odvekí nepriatelia a priatelia, spojenci a sokovia ležia vedľa seba v pamäti a modlitbe tých, ktorí na nich pamätajú a navštevujú ich mohyly. Cintorín je zvláštnym miestom, ktoré okrem samozrejmej funkcie spojenej s pochovaním mŕtvych a padlých, plní taktiež nezvyčajne dôležitú rolu. Je prepojením medzi generáciami a miestom kultúrneho zblíženia. Cintoríny, o ktorých by som chcel porozprávať, sa nachádzajú v Poľsku na pohraničí so Slovenskom a pripomínajú nám boje počas prvej svetovej vojny.

Prvý z týchto cintorínov je objekt nachádzajúci sa v Krępnej na kopci zvanom Lakeť, nad administratívnou budovou Národného parku Magura, označený číslom 6. Cintorín bol navrhnutý slovenským architektom Dušanom Jurkovičom na pláne dvoch prekrývajúcich sa oválov. V mieste ich preťatia, na vnútornom múre stoja dva monumentálne betónové kríže, medzi ktorými sa nachádza centrálny pomník. Pomník je postavený vo vnútri okruhu s trojstupňovou kamennou plošinou, okolo ktorej sa nachádza šesť kamenných stĺpov, ktoré spája betónový okruh. V horných častiach stĺpov sa nachádzajú dosky s reliéfmi znázorňujúce bojovníkov a nápisy V pamäti, láske a požehnaní pokoja žije naša smrť ako aj Bojovali sme

Vojnový cintorín č. 6 v Krępnej (Autor: Marek Stoszek)

telo na telo, zmŕtvychvstaneme bok po boku. Okolo spomínaného pomníka sú rozmiestnené hroby, usporiadané centrickým spôsobom. Drevené kríže sú jedno a dvoj ramenné, hroby sú obložené poľnými kameňmi. Na cintoríne sa nachádza 12 masových a 75 jednotlivých mohýl, v ktorých odpočívajú rakúsko-uhorskí a ruskí vojaci. Pochovaných tu ostalo 53 rakúsko-uhorských a 33 ruských vojakov, ako aj 34 neznámych účastníkov boja. Časť tu pochovaných vojakov zomrela v poľnej nemocnici v dôsledku zranení utržených v boji. Nemocnica sa počas vojny nachádzala v jednom z domov v strede obce. Opísaný objekt bol zrekonštruovaný v r. 1990 s aktívnou účasťou veteránov a vojakov 54. Pluku Územnej Obrany v Grazi. Spomenutý pluk je dedičom tradície 27. pešieho pluku bojujúceho na tomto území počas prvých bojov. Rekonštrukciu podporili aj miestne úrady ako aj Rakúsky Čierny Kríž. Cintorín bol opätovne posvätený dňa 28. júla 1991. Pri hlavnej ceste, pri hlavnej križovatke stojí betónový informačný stĺp, na ktorom je umiestnené číslo cintorína. Ako samotná obec, tak i cintorín majú veľkú popularitu u turistov, ktorí ich často navštevujú.

Cintorín označený č. 3 v Ožennej v obci Krempna je druhým cintorínom na našej trase, podobne ako aj predchádzajúci. Autorom jeho projektu je Dušan Jurkovič. Tento cintorín sa nachádza vedľa gréckokatolíckeho cintorína ako aj už neexistujúcej cerkvy sv. Bazilea Veľkého z roku 1867. Cintorín je postavený v tvare obdĺžnika a je rozdelený na dve časti - rakúsku a ruskú. Ruská časť sa nachádza bližšie vchodu, ale architekt sa postaral o to, aby vstup do nej bol cez rakúsku stranu, no po rekonštrukcii objektu sa dá do nej dostať aj bez časti, kde ležia vojaci víťaznej armády. Rakúska časť cintorína je taktiež odlišná vzhľadom na architektúru. Hlavná stena, pripomínajúca rakúskych vojakov, je omnoho väčšia a navyše jej zakončenie tvoria tri grécke kríže, ktoré ruský pomník nemá. Nápis na rakúskom pomníku hlása „ Verní synovia, ktorí obetovali svoj život, ukrýva s vďačnosťou a hrdosťou zem vlasti“. V ruskej časti „Padlým nepriateľom miesto posledného odpočinku po-

Vojnový cintorín č. 3 v Ožennej (Autor: Marek Stoszek)

sväcujú súcít a humanizmus ako vzoroví vojaci". V časti, kde sú pochovaní ruskí vojaci, sa nachádza 13 masových hrobov a 3 jednotlivé, v rakúskej časti 23 masových a 16 jednotlivých hrobov. Na tomto cintoríne bolo pochovaných spolu 423 padlých vojakov - 67 vojakov rakúskej armády a 356 Rusov. Donedávna bol celý objekt veľmi zničený, až v rokoch 2003 - 2006 vďaka Združeniu Milovníkov Krempanej a Okolia za podpory Podkarpatského Krajského úradu ako aj Rakúskeho Čierneho Kríža bola vykonaná rekonštrukcia. Po zrealizovanej rekonštrukcii bol cintorín 23. septembra 2006 znova posvätený. Okrem oficiálnej štátnej delegácie sa na danej ceremónii zúčastnili aj rodiny tu spočívajúcich vojakov.

Vojenský cintorín č. 4 je ďalším cintorínom ktorý navštívime. Cintorín s číslom 4 je jedným z najkrajších objektov tohto typu medzi cintorínmi západnej Haliče z čias 1. svetovej vojny. Autorom nedokončeného projektu cintorína je taktiež Dušan Jurkovič. Cintorín sa nachádza na kopci, ktorého vrchol ponúka krásny výhľad. Cintorín bol založený na veľmi originálnom pláne v tvare štvorlístka, ktorého listy sú spojené trojuholníkovými konektormi - vložkami. Podľa projektu Jurkoviča musel odkazovať na budovy bašty, svedčia o tom najmä kaplnky, ktoré mali byť umiestnené v rohoch medzi konektormi, ako sú strážne veže, ktoré, žiaľ, neboli nikdy postavené. Celé architektonické dielo môžeme vidieť iba na obraze Adolfa Kaspára alebo na rozložených fotografiách makety. Dnes dokonca aj kaplnka tvoriaca centrálnu štruktúru objektu sa významne odchyľuje od pôvodne vybudovanej. Zaujímavé je, že je to zhodné s projektom, o čom sa môžeme presvedčiť prezretím archívnych fotiek. Podmurovka je zhotovená z lámaného kameňa, na ktorej je umiestnená tabuľa s vetou v nemeckom jazyku, ktorá v preklade hľási: „ Ak si chcete vážiť obeť tejto vojny: do chvály a cti na druhej šatke doložte aj znovuzrodenú dušu národa - a šatka s tým čo je stratené z ľahkosťou sa povzniesie". Celý terén cintorína je ohradený zemným valom, ktorý je posilnený kameňmi. Na cintoríne rozhodne vyniká vstupná brána symbolizujúca vstup do iného du-

Vojnový cintorín č. 4 v Grabe (Autor: Marek Stoszek)

chovného priestoru. Vyvrcholením spomínanej brány je grécky kríž prezentovaný priestorovým spôsobom, čo je odkaz do všetkých štyroch kútov sveta ako aj do kríža, ako symbolu kresťanstva. Na vojenskom cintoríne číslo 4 sa nachádza 31 masových a 53 jednotlivých hrobov, pochovaných je v nich 141 vojakov, z ktorých poznáme mená len 14 rakúsko-uhorských vojakov a 1 Rusa. Identita ostatných vojakov nie je presne známa a vytvára veľa pochybností. Všetci pochovaní zomreli počas zimného ťaženia na prelome rokov 1914 / 1915.

Zostávajúc v obci Grab navštívime ďalší cintorín nachádzajúci sa v tej istej obci. Cintorín č. 5 sa nachádza pri ceste vedúcej do Ožennej, zaujímavosťou je to, že je umiestnený v zadnej časti farmy takmer vo vnútri budov. Miesto cintorínu označuje prícestný betónový stĺp s označením cintorína. Ak chceme navštíviť cintorín, musíme prejsť cez súkromný pozemok, majitelia sú však na to zvyknutí a vstupná brána je vždy otvorená. Podobne ako predchádzajúce objekty aj tento je projektom Dušana Jurkoviča, naplánovaný bol v tvare obdĺžnika. Na cintorín vedie jedna drevená jednokrídlová brána, celý objekt je ohradený drevenými latkami. Za bráničkou sa nachádza dvojspádová betónová stena tvoriaca pomník. Pred stenou stojí drevený originálny kríž s ramenami prekrytými strieškou. Kríž bol vyrobený v Olomouci. Cez stred cintorína je vytýčená alej, po jej bokoch sa nachádzajú hroby padlých zakončené drevenými krížmi prekryté dvojspádovou strieškou. Na opísanom cintoríne sa nachádza 27 masových a 6 jednotlivých hrobov, pochovaných je v nich 266 ruských vojakov padlých cez zimu 1914 - 1915. Ako vyplýva zo zápisov, v blízkosti cintorína bola umiestnená počas vojny poľná nemocnica, určite veľa z pochovaných v nej zomrelo počas bojov. Cintorín je vo veľmi dobrom technickom stave, je to výsledok snahy nadšencov a obyvateľov obce. Navyše majiteľ nehnuteľnosti ohradil cintorín elektrickým plôtikom čo má za úlohu odstrašiť domáce zvieratá od vstupu do objektu.

Posledný z opisovaných cintorínov je cintorín č. 56. Nachádza sa pri hlavnej ceste

Vojnový cintorín č. 5 v Grabe (Autor: Marek Stoszek)

Gorlické ústie - Gładyszów pri výjazde zo Smerekowca, nachádza sa vedľa farského cintorína. Priamo pred objektom sa nachádza nová informačná tabuľa ako aj zrekonštruovaný informačný betónový stĺp. Podobne ako predchádzajúce, je aj cintorín č. 56 projektom Dušana Jurkoviča. Tento cintorín je jedným zo zaujímavejších projektov Jurkoviča. Hrobové pole svojim tvarom pripomína ovál a nachádza sa na vyvýšenom teréne, obklopený je vyzdobeným betónovým múrom so zábradlím. Cintorín má veľmi viditeľnú symetriu. Nad cintorínom dominuje bohato zdobený drevený kríž prekrytý polkruhovou strechou. Podobný vzhľad majú kríže nachádzajúce sa priamo na mohylách. Kríž je postavený na betónovom podstavci, na ktorom sa nesie nápis „ Boli sme výdychom miliónov, ktorí zachránili vlasť“. Na tomto cintoríne v masových ako aj jednotlivých hroboch je pochovaných 22 vojakov rakúsko - uhorskej armády ako aj jeden Rus. Cintorín vyzerá vďaka svojej polohe veľmi povýšene, nachádza sa vo veľmi dobrom stave a vyžaduje len malé konzervačné práce.

Nami opísané cintoríny okrem svojho jasného určenia, čiže miesta odpočinku padlých vojakov, spĺňajú aj niekoľko iných funkcií. Vzhľadom na svoj charakter sú miestom kultúrneho zblíženia, a to ako v dobe jeho vzniku, tak aj teraz vzhľadom na medzinárodný charakter návštevníkov. Na jednom cintoríne často ležia vedľa seba nepriatelia a spojenci, ktorí nás učia pokore pred smrťou a dávajú nám ďalšie hodiny histórie. Počet cintorínov ako aj počet v nich spočívajúcich padlých nám ukazujú, aká strašná je vojna. Ak vezmeme do úvahy všetky tieto aspekty, mali by sme sa starostlivo starať o tieto pamiatky, keď vlastne na nich „sa zastavil čas“ a história 1. svetovej vojny sa tam stále deje. V súčasnej dobe, keď nie sú hranice medzi Poľskom a Slovenskom, dostupnosť týchto objektov je neohraničená. Srdečne pozývam všetkých čitateľov k návšteve týchto objektov, ako aj mnoho ďalších v našom štáte.

Tu prezentované cintoríny som navštívil vďaka môjmu priateľovi Andrzejovi Boryczkovi, milovníkovi kultúry a histórie regiónu, ktorému vyjadrujem osobitné poďakovanie.

Vojnový cintorín č. 56 v Smerekowci (Autor: Marek Stoszek)

Resume

Selected World War I cemeteries at the Slovak-Polish border are presented as places of a rapprochement of many cultures and nations. This topic closely concerns the times when those cemeteries were created immediately after the end of battles as well as their current situation after 100 years of existence. We need to look at the cemetery as a source of historical but also cultural knowledge. The discussion here is distinguished between 2 questions: What was the meaning of the cemetery back then after the war and what is the meaning of it now. The first of mentioned cemeteries is located in the village of Krepna at the hill called Lokiec (Elbow) above administration buildings of Magura National Park marked as No. 6. There are 53 Austro-Hungarian soldiers, 33 Russian soldiers and 34 unknown soldiers buried. The cemetery marked as No. 3 is located in Ozenna in the village of Krepna is second cemetery on our way and as the previous one, it is a result of work of the architect Dušan Jurkovič. At this cemetery they buried 423 soldiers – 67 Austro-Hungarians and 356 Russians. Other cemetery is No. 4 located in the village of Grab. The author of unfinished project is again architect Dušan Jurkovič. They buried 141 soldiers here, while we are able to identify 14 Austro-Hungarians and 1 Russian soldier. While we remain in the village of Grab, we are able to see other cemetery, No. 5 which is also result of the work of Dušan Jurkovič. There are buried 266 Russian soldiers who died during the winter 1914-1915. The last cemetery is No. 56. It is located on the main road between Uscie Gorlickie and Gladyszow close to the exit from Smerekowec. There are 22 Austro-Hungarians and 1 Russian buried.

Összefoglaló

A tanulmány néhány első világháborús katonatemetőt mutat be a szlovák-lengyel határ mentén, amelyek számos kultúra és nemzet összefonódását jelentik. Egyrészt azt az időszakot vetíti eléünk, amikor a temetőket létrehozták, tehát közvetlenül a hadműveletek után, valamint felméri jelenlegi állapotukat is, száz évvel az első világháborút követően. A temetőre úgy kell tekintenünk, hogy az történelmi és kulturális ismeretforrás. Vitát nyitunk arról, mit jelentett a katonatemető az emberek számára a háború után és mit jelent a ma élőknek. Az első ilyen temető Krepnában található, a Łokiec (Könyök) nevű dombon, a Magura Nemzeti Park irodájának épülete felett, és a 6. számot viseli. Itt 53 osztrák-magyar, 33 orosz és 34 ismeretlen katona nyugszik. Útvonalunk során másodikként a 3-mas számmal jelölt temetőt mutatjuk be Ozennában, Krepna községben. Akárcsak az előző, ez is Dušan Jurkovič tervei alapján készült. Ebben a temetőben 423 elesett katonát temettek el – 67-et az osztrák-magyar seregből és 356 orosz. A következő a 4. számú katonatemető Grab községben. A nem teljesen megvalósított terv alkotója szintén Dušan Jurkovič. Itt 141 katona nyugszik, az ismert nevek alapján közöttük van 14 osztrák-magyar katona és egy orosz. Grab községben maradvá még egy temetőt látogathatunk meg. Ez az 5. számú temető, szintén Dušan Jurkovič tervei alapján. Itt 266 orosz katona nyugszik, akik 1914-15 telén vesztették életüket. Utolsóként az 56. számú temetőt mutatjuk be, amely az Uscie Gorlickie – Gladyszów közötti főúton helyezkedik el, Smerekowiecből felől. 22 osztrák-magyar és egy orosz katonát temettek ide.

Drahý nevlastný otec (Obnova Hunkoviec a Hevešská župa v rokoch 1915-1916)

Končiare a údolia Karpát zohrávali na jeseň 1914 úlohu sekundárneho bojiska, avšak začiatkom roka 1915 sa zmenili na hlavné bojisko. To vyvolala snaha veliteľa generálneho štábu Conrada von Hötzendorfa, ktorý chcel rozhodujúci úder voči Rusom smerovať cez hory. Plán stroskotal, pretože prilákal do oblasti Karpát významnú časť nepriateľských vojsk. Následne začali ruské vojenské operácie smerujúce na Budapešť. Tri ruské ofenzívy sa podarilo zastaviť len za cenu obrovského vypätia síl a strát a len za nemeckej pomoci. Karpatská bitka patrí medzi najväčšie a najkrvavejšie vojenské operácie prvej svetovej vojny, pretože si vyžiadala oveľa viac krviprelievania ako rozhodujúce počiatkové vojenské operácie 1. svetovej vojny, keďže rakúsko-uhorské a nemecké oddiely bojujúce proti Rusom stratili len od 1. januára do konca apríla 1915 približne 800 tisíc ľudí.¹

Ruský vpád zasiahol viac ako sto obcí v piatich severovýchodných župách. Najviac trpeli Šariš a Zemplín, okrem nich aj Užská, Marmarošská a Berehovská župa. V šarišskej župe bolo 15 dedín zničených tak, že v nich neostal bez ujmy ani jeden dom.

Nasledujúca tabuľka ukazuje mieru škôd dedín v dvoch župách

	Obec zničená úplne	Obec zničená	Obec zničená z 1/2	Obec zničená z 1/4	Obec zničená z 1/8	Spolu
Šarišská župa	15	5	12	9	13	54
Zemplínska župa	0	15	7	9	11	42

Počet zničených obytných domov v týchto dvoch župách dosiahol 2700. Zhorelo aj viacero vedľajších budov, lebo neboli zničené iba hospodárske budovy stojace popri obytných domoch, ale na mnohých miestach boli poškodené aj šopy, stajne, sklady a iné budovy nachádzajúce sa v extraviláne. Počet týchto dosiahol 3000. Celkovo bolo poškodených 5376 domov a vedľajších budov v súkromnom vlastníctve. Okrem toho bolo zničených 47 škôl, 32 kostolov a 37 iných verejných budov.² Nasledujúca krátka štúdia by pomocou niekoľkých dobových prameňov rada ukázala, ako sa obyvateľstvo vzdialenej župy pokúsilo pomôcť pri znovuvybudovaní jednej šarišskej obce.

Do sídla hevešskej župy, Jágra, prišli začiatkom augusta 1915 dva úradné listy pre zákonodarnú komisiu. V prvom žiadal o podporu a zbierku za účelom pomoci zbedačeného rusínskeho obyvateľstva z dôvodu ruského vpádu župan Zemplínskej

¹ Julier Ferenc: 1914-1918, A világháború magyar szemmel, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1933, <http://mek.oszk.hu/02200/02221/html/> [cit. 24. 8. 2014.]

² *Feldült tűzhelyeinkért, Beszámoló az országos bizottság eddigi munkájáról.* Prejav grófa Khuen - Héderváryho z dňa 27. novembra 1915 na veľkej schôdzi Štátnej komisie. <http://dualizmus.hu/dokumentumok/NSZ-L12A003590.pdf> [cit. 25. 8. 2014]

župy. Vedenie hevešskej župy na schôdzi 9. augusta vyjadrilo svoju účasť a sympatie, no na tento účel odhlasovalo iba 500 korún a zbierku nenariadilo preto, lebo vyhlásili, že sa budú zbierať na znovuvybudovanie jednej zničenej dediny.³ Druhý obežník zaslala samospráva mesta Debrecen, ktorá žiadala zákonodarné úrady, aby župy nezasiahnuté vojnou spoločne znovuvybuovali zničené obce šarišskej župy. Hevešská župa si túto myšlienku vzala za svoju a jej vedenie s pátosom v hlase vyjadrovalo svoju solidaritu s ľuďom Šariša. „*S hlboko zakoreneným a skutočným pocitom účasti, zaviazanosti a vďaky si raz a navždy spomenie na tých našich krajanov žijúcich na okraji hraníc, na ktorých osud uložil tú krutú, no majestátnosť historického poslania preukazujúcu úlohu, aby svoje rodinné kozuby a zem držali ako štít voči nepriateľovi valiacemu sa proti nám – ktorí sa museli stať bezdomovcami, aby mohli zachrániť hrudu zlatého klasu dolnozemskej nížiny, aby nám, ktorým táto požehnaná pôda priniesla hojnosť aj v čase mieru, mohli priniesť pokoj a bezpečie.*“⁴

Verejne vyhlásili, že Hevešská župa sa ujme úplnej výstavby jednej dediny zo Šariša, lebo takto chceli vyjadriť svoju vďaku za podporu aj jágerskému arcibiskupovi Lajosovi Szmrecsányimu, ktorý sa v roku 1851 narodil v Šarišských Dravciach (maď. Daróc). „*Za tým účelom – želajúc si vyjadriť úctu voči osvietenému jágerskému arcibiskupovi, Dr. Lajosovi Szmrecsányimu za jeho vojnovú dobročinnosť, obrovskú obetavosť a príkladnú ľudomilnosť – vyberáme jednu zo zničených dedín jeho rodného kraja, šarišskej župy*“⁵

Komisia ihneď na tento cieľ navrhla 2000 korún a nariadila začatie zbierky v župe. Poslanecké zbory v mestách a obciach žiadali o to, aby vytvorili zbierkové komisie a aby za účelom získania podpory vyhľadali inštitúcie, podniky a zemepánov pôsobiace na ich území. Na oplátku im navrhli, že na vybudovaných domoch budú pamätné tabule zvečňovať mená darcov. Zodpovedným za vykonanie sa stal podžupan Viktor Majzik, ktorý musel pravidelne komisii referovať o stave zbierky. Vo výzve však už vtedy bolo cítiť asimilačné zámery. Vedenie Hevešskej župy „*podnecovala nádej, že cudzojazyčné obyvateľstvo rozvrátených obcí bude k zemi domoviny posvätenej krvou neoddeliteľne pripútať bratská láska maďarstva a jeho bohatstvo obetavosti a že národná idea ho učiní jeho neochvejným veriacim a že pocit vďaky na novom osídlení zakorení tradičného spoločenského ducha našej župy.*“⁶

V auguste 1915 vznikla v Budapešti z členov poslaneckej snemovne Krajinská komisia pre obnovu rodinných krbov zničených vo vojne (*Háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Újrafelépítő Országos Bizottság*) pod vedením grófa Karola Khuen-Héderváryho⁷ a jej predseda sa výzvou v dramatickom štýle obrátil na maďarskú spoločnosť. Aj on zdôrazňoval, že treba oplatiť obetavosť, nezištné správanie prihraničného obyvateľstva. Komisia sa rozhodne uzniesla, že podporia cieľ vlády, aby v každej znovuvybudovanej obci bola maďarská škôlka, čo znamenalo viac ako 20 takýchto inštitúcií. Vláda prisľúbila 4 milióny na domy a 4 milióny na zvieratá, komisia na seba vzala 7 225 000 korún a z nich sa do konca novembra vyzbieralo 3 424 000, čiže bolo potrebných ešte skoro 4 milióny korún.⁸

³ *Hevesvármegye Hivatalos Lapja* (HVHL), 19. 8. 1915. 221.

⁴ Tamtiež. s. 213.

⁵ Tamtiež.

⁶ Tamtiež. s. 214.

⁷ Gróf Károly Khuen Héderváry (1849-1918) bol dvakrát ministerským predsedom, ale viedol aj úrad chorvátsko-slavónskeho bána, ministra vnútra a min. pre osobu kráľa.

⁸ Referát...9.

Na jeseň 1915 sa veľmi oduševnene začala zbierka v Hevešskej župe, ktorej výsledky pravidelne oznamovali noviny sídla župy Egri Újság a úradné noviny župnej samosprávy *Hevesvármegye Hivatalos Lapja*. Jedným z cieľov ďalšieho výskumu je sumarizácia týchto peňažných návrhov a poukázaných súm a podrobná analýza spoločenského a hospodárskeho pozadia darcov. V úradných novinách sa v období 11. júna až 2. septembra 1915 objavilo 24 oznámení o príspevkoch a peňažných návrhoch. Tentokrát máme možnosť analýzy iba jedného oznámenia, ktorá nám ukáže ako kvapka z celého mora, aká bola spoločenská štruktúra jednotlivých darcov. Podľa čísla úradných novín zo 16. septembra 1915 prišli za týždeň na výdavky pre znovuvybudovanie dary z 32 miest.⁹

Dary súkromných osôb v korunách (K):

Meno	Bydlisko	Suma	Poznámka
Wonner Lajosné, vdova	Egerszólát	2000 K	vojnové dlhopisy
Dr. Szigeti Pálné	Csány	200 K	
Balkay Béla ¹⁰	Eger	50 K	
Dévényi Téven Zsigmond ¹¹	Gyöngyös	300 K	
Dévényi Téven Zoltán ¹²	Gyöngyös	300 K	
Károly Lajos ¹³	Gyöngyös	200 K	
dr. Molnár Sománé ¹⁴	Gyöngyös	200 K	
Károly Ármin	Gyöngyös	200 K	
Rusz Jakab ¹⁵	Gyöngyös	300 K	
Özsterreicher Dezső ¹⁶	Gyöngyös	300 K	
Vayszada Dezső ¹⁷	Pusztaszikszó	20 K	
Hanák Kolos ¹⁸	Budapešť	400 K	
Juhász Károly	Bodony	365	Dar a zbierka rímskokatolíckeho farára spolu
Dobos István	Domoszló	20	
Bercsényi Gyula	Gyöngyös	50	
Engel Hermann ¹⁹	Gyöngyös	20	20
Spolu		4925 K	

⁹ *Hevesvármegye Hivatalos Lapja*, 16. 9. 1915. 249.

¹⁰ Právnik, advokát (1865-1917) v rokoch 1897-1916 prokurátor *Magyar Általános Kőszémbánya Rt.* naposledy jej podnikový vedúci.

¹¹ Bankový riaditeľ v Gyöngyösi, statkár (1846-1925)

¹² Bankový riaditeľ v Gyöngyösi (1878-1920)

¹³ Gyöngyös In *Magyar zsidó lexikon* (MZSL), Budapest, 1929, zost. Újvári Péter, 331-332.

¹⁴ Kvôli jej dievčenskému menu - Károly – figuruje pri bratoch, s ktorými spolu prispela.

¹⁵ MZSL 331-332.

¹⁶ Tamtiež.

¹⁷ Roku 1915 bol hlavným správcom jágerského arcibiskupského panstva.

¹⁸ Advokát a úradník v Gyöngyösi (1851-1923) zakladateľ turizmu v Mátre.

¹⁹ Úradník v Gyöngyösi (1858-1931) druhý zakladateľ turizmu v Mátre

Dary korporácií v korunách (K):

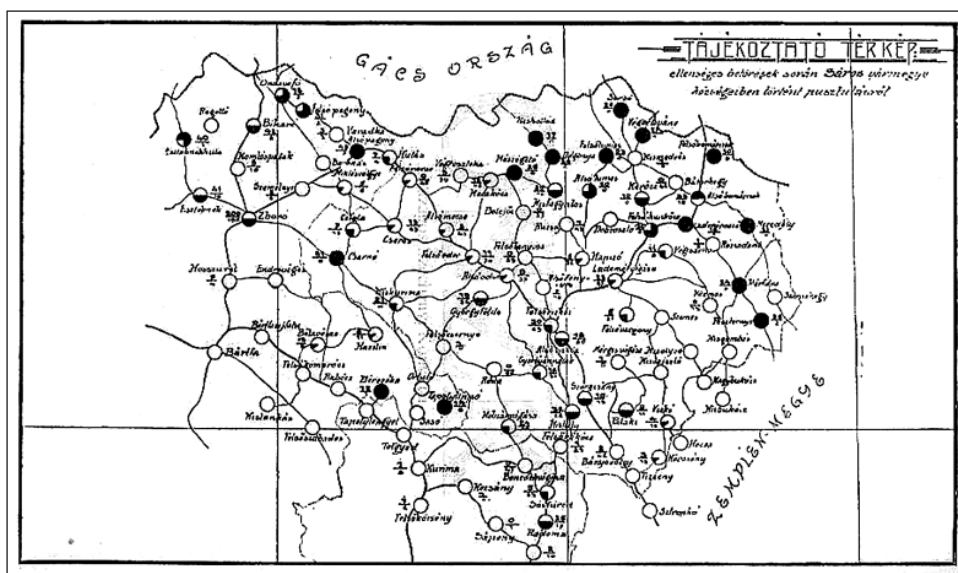
Meno	Sídlo	Suma	Poznámka
Magyar Kereskedelmi Rt.		600 K	
Gyöngyös-visontai Bortermelők Szövetkezete	Visonta	600 K	
Visontamelléki Szőlőművelési Rt.		300 K	
Gyöngyösi Orthodox Izraelita Hitközség	Gyöngyös	100 K	
Hevesmegyei Általános Bank Rt.		600 K	
Gyöngyösi Forgalmi Takarékpénztár	Gyöngyös	600 K	
Heves-csányi Uradalmi Szőlőtelep	Csány	300 K	
Polgár Sándor Telep Fajszőlő Uradalom		300 K	
Gyöngyösi Takaréék és Hitelintézet	Gyöngyös	600 K	
Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank Rt.	Gyöngyös	600 K	
Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesület	Gyöngyös	600 K	
Gyöngyösi Izraelita Szent Egylet	Gyöngyös	600 K	
Gyöngyösi Bank Rt.	Gyöngyös	600 K	
Mátrabank Rt.	Gyöngyös	600 K	
Visontai Szőlőtelep Rt.		200 K	
Mátrahegyaljai Szőlőtelep		200 K	
Visontai és Mátrahegyaljai Borértékesítő Rt.		200 K	
Gyöngyösi Önkéntes Tűzoltó és Mentő Egyesület	Gyöngyös	300 K	
Deutsch Salamon ²⁰ és Fia Rt.		700 K	
Spolu		8600 K	

Noviny vždy zopakovali vyzbieranú sumu oznámenú v predošlom čísle, ku ktorej prirátali najnovší výsledok. Pritrafili sa menšie nezrovnalosti a ťažko skontrolovateľné sú tie návrhy, ktoré zostali na týždne alebo mesiace len príslubmi. Takou bola napr. aj prvá časť zbierky primátora mesta Gyöngyös Jánosa Keménya, ktorá činila 10 000 korun a figurovala v horeuvedenom menoslove, no neobjavila sa v konečnej sume, čiže ju nepreviedli. Súčasťou psychológie zbierky bolo uverejniť každý príslub, aby do zbierky povzbudili čo najviac korporácií, obcí a osôb. Na základe sumarizácie vyniká obetavosť židovského obyvateľstva v Gyöngyösi, ktorá môhla vyvrátiť práve vzrastajúci antisemitizmus voči židovským obchodníkom na jar 1915. Spomedzi korporácií darovali značné sumy vinohradníctva a finančné ústavy, ale figurujú medzi nimi aj náboženské konfesie. Pre porovnanie môžeme poznamenať, že v decembri 1915 sa ceny potravín v Budapešti vyvíjali nasledovne: chlieb stál 0,48, bravčové mäso 5, slanina 8, cukor 1,1 a masť 7,6 korun.²¹

²⁰ Obchodník v Gyöngyösi (1833-1907)

²¹ Tarjányi Sándor: *A fővárosi munkásság helyzete és forradalmasodása az első világháború alatt*, Tanulmányok Budapest Múltjából, 17.k.1966. 206. http://epa.oszk.hu/02100/02120/00017/pdf/ORSZ_BPTM_TBM_17_197.pdf [cit. 22. 8. 2014]

Deputácia samosprávy Hevešskej župy navštívila Šarišskú župu v dňoch 29. - 30. októbra 1915, aby vybrala tú dedinu, ktorú nanovo postavia. Vlakom prišli do Prešova, kde sa stretli s predstaviteľmi samosprávy Šarišskej župy. Členmi hevešskej deputácie boli župan gróf *Gyula Keglevich*²², podžupan *Viktor Majzik*²³, poslanec štátneho snemu *Lajos Okolicsányi*²⁴, školský inšpektor *Lajos Alpáry*, technický radca *Imre Legmann*²⁵, tajomník župana *Kálmán Györffy ml.* Šarišskú župu zastupovali župan *Štefan Szinyei Merse*²⁶, podžupan *Jozef Taby*, hlavný notár *Aladár Bánó*, riaditeľ stavebného úradu *Armin Frank*, tajomník župana *Koloman Klauzer* a školský inšpektor *Elemír Szabó*, v mene vlády bol prítomný vládny zmocnenec *Károly Téglás*²⁷, tajomník ministerstva pôdohospodárstva.²⁸

Orientčná mapa o škodách spôsobených v jednotlivých obciach šarišskej župy počas nepriateľského vpádu (čierna výplň krúžkov ukazuje mieru poškodenia obcí)

Podžupan Viktor Majzik vyjadril želania hevešskej deputácie, aby dedina niesla meno *Hevesfia* (slov. Syn Hevešu), pretože Hevešská župa si priala byť stálym patrónom znovuzrodenej obce a nový názov obce by mohol už osebe signalizovať spolupatričnosť obce. Vedenie Hevešskej župy vzhládalo na Hunkovce s určitou nadradenosťou ako na osirelé dieťa, ktoré si je potrebné osvojiť a vychovať ho. Preto môžeme považovať túto župu za „drahého nevlastného otca“, lebo jej predstavitelia na jednej strane neustále zdôrazňovali, že ako majú radi obyvateľov obce, ako sú im vďační za svoju obetavosť, na druhej strane ich chceli ďalej

²² Statkár z Pétervásáru (1855-1950)

²³ Podžupan Hevešskej župy (1867-1945)

²⁴ Poslanec krajinského snemu (1858-1920)

²⁵ Inak: Légmán Imre stavebný inžinier z Jágra

²⁶ Brat maliara Pavla Szinyei Merseho, od r. 1897 župan Šarišskej župy (1862-po 1936)

²⁷ Károly Téglás lesný inžinier, úradník ministerstva pôdohospodárstva (1864-1916)

²⁸ *Egri Újság*, 4. 11. 1915.1-2..

vychovávať na základe veľmi prísnych zásad. Po dlhšej výmene názorov, ktorej sa zúčastnil aj štátny tajomník Téglás sa hevešskí a šarišskí predstavitelia rozhodli pre obec Hunkovce (*Felsőhunkóc*). V obci bolo zničených 47 domov, zhorela aj miestna škola a dom obvodného notára.²⁹

V noci 30. októbra celá spoločnosť odcestovalo na miesto, po Bardejov vlakom a odtiaľ autobusom. Na trati dlhej 45 km si prezreli zborovský Rákócziho kaštieľ³⁰ so sto lipami a Svidník. Vo Svidníku ich čakal poslanec krajinského snemu *Imrich Szepesházy*³¹, neskôr sa objavil rímskokatolícky farár, dekan *Andrej Martényi* z Duplína³² a žiadal, aby plánovaný kostol postavili namiesto Hunkoviec vo Svidníku, kde nato už majú k dispozícii pripravený pozemok a 2000 korún.

Do Hunkoviec, ktoré si predstavitelia vedenia Hevešskej župy vybrali na znovuvybudovanie, dorazili skrz viacero zničených a vypálených obcí. Dedina ležiaca sotva 6 km od hraníc bola už v novembri 1914 dejiskom najprudších bojov a takmer celá obec sa premenila na rumovisko. Avšak drevený gréckokatolícky kostol z 18. storočia postavený na kopci opodiaľ³³ akoby zázrakom ostal neporušený.

Hunkovce ležia v Nízkyh Beskydách na brehu potoka Ladamírka na kraji cesty medzi niekdajším okresným mestom Svidník a Duklianskym priesmykom. Dedinu založili v roku 1525 a dlho bola súčasťou makovického (zborovského) panstva. O jej dobovom stave vieme získať obraz z niekoľkých štatistických údajov. Podľa publikácie *Magyarország gazdacímter* (Register uhorských hospodárov) vydanéj roku 1911 bol jeden z väčších majiteľov pôdy spoločnosťou bývalých urbárikov, resp. ich potomkov, ktorý vlastnil 70 jutár pasienkov a 70 jutár lesov a z toho ročne vyťažil sotva 31 zlatých korún zisku. Oveľa väčší majetok – 582 jutár s čistým ročným katastrálnym príjmom 375 zlatých korún ročne - mali v Hunkociach bratia Thonetovci³⁴, ktorí prevádzkovali svetoznámu fabriku na nábytok. Z hľadiska ich podnikania bolo popri 12 jutrách ornej pôdy, 8 jutrách kosných lúk, 91 jutrách lúk, 19 jutrách pasienkov, 9 jutrách trstinového porastu najdôležitejším 441 jutár lesov.³⁵

Oveľa významnejšie sú údaje zo sčítania ľudu z roku 1910, z ktorých môžeme dostať obraz o obyvateľstve. V obci vtedy žilo 305 ľudí, 106 sa zdržiavalo v zahradničí. Podľa materinského jazyka hovorilo 8 maďarsky, 21 nemecky, 6 slovensky, 30 iným (napr. cigánskym) jazykom, ale väčšinu tvorilo 240 Rusínov. Náboženská situácia to odrážala tiež, keďže počet 27 rímskokatolíkov a 19 izraelitov bol pri 259 gréckokatolíkoch zanedbateľný. Bolo zarážajúce dočítať sa, že len 73 osôb vedelo

²⁹ *Egri Újság*, 6. 11. 1915. 2-3.

³⁰ V obci je kaštieľ Erdődyovcov, ktorý bol predtým majetkom Juraja Rákócziho, za ním je tých sto slávnych líp, ktoré knieža vo svojich listinách spomína takto: „datum Zboroviae sub centum tiliis“.

³¹ Predseda rady súdnej tabule, tajný radca, krajinský poslanec (1857-1932)

³² Bányavölgy, je dedina v niekdajšej šarišskej župe (dnes Duplín, Slovensko): farnosť v toplianskom obvode dekanátu bývalého košického biskupstva. Založili ju v roku 1788. Jej vtedajší kostol zasvätili na počesť chvále Svätého Kríža, dnešný postavili roku 1861. jej zemepánom bola od 1880 cirkevná základina, materinskou rečou od 1840 slovenčina, od 1910 rusínčina. Roku 1917 mala v 28-km okruhu 44 filiálok. <http://lexikon.katolikus.hu/B/B%C3%A1nyav%C3%B6lgy.html> [cit. 29. 7. 2014]

³³ V centre dediny, napravo od hlavnej cesty aj dnes stojí gréckokatolícky drevený kostol postavený roku 1799. Budova s oktagonálnou kupolou v lemkovskom štýle je od r. 1968 kultúrnou pamiatkou.

³⁴ Podnik bratov Thonetovcov bol jednou z najvplyvnejších veľkopriemyselných firiem. Založil ho pruský majster Michael Thonet (1796-1871), ktorý sa v roku 1830 pokúsil vyrábať nábytok z ohýbaného dreva. Jeho synovia a vnuci zdokonalili jeho vynález, a tak v 90-tych r. 19. stor. vlastnila rodina Thonetovcov 7 veľkých tovární a 20 pobočiek, ktoré ročne zhotovovali milión kusov nábytku. V uhorsku mali továreň v obci Veľké Uherce (Tekovská župa).

³⁵ *Magyarország gazdacímter*, zost. Rubinek Gyula, Országos Magyar Gazdasági Egyesület, Budapest, 1911, 177.

písať a čítať. Z hľadiska našej témy sú podstatné údaje o obytných domoch z roku 1910. Iba 4 domy boli postavené z kameňa alebo tehál, no až 49 z dreva, a tak ľahko podľahli ohňu. Šindľovou alebo doskovou strechou disponovalo 39 domov, trstinovú alebo doškovú strechu malo 14 domov. V roku 1914 bolo zničených 47 domov, čo predstavovalo zhruba 3/4 obytných budov.³⁶

Po návrate deputácie Hevešskej župy v zime 1915-1916 nezlomne pokračovala zbierka pre Hunkovce. Avšak v marci 1916 si župana a podžupana zavolali do Budapešti, kde im oznámili, že dediny nebudú znovuvybudované jednotlivo skrz župy a samosprávne mestá, ale že sa začne vládou centrálné riadená obnova „Štátna pomocná akcia s centrálnym riadením na obnovu zničených obcí, ktoré počas vojenských operácií utrpeli poškodenie.“³⁷ S poznaním tohto predložil podžupan Viktor Majzik svoje hlásenie na samosprávnej komisii.

V mene miestneho vedenia vyjadril poľutovanie nad tým, že nevedia uskutočniť práce na obnove samostatne, pretože sa pre tento cieľ vyzbieralo už 106 000 korún. Navrhol, aby peniaze posunuli centrálnemu vedeniu, ale aby k nim zostavili

Normovaný dom bol postavený z kameňa a pozostával z jednej izby a kuchyne

³⁶ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, Magyar statisztikai közlemények, Budapest, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1912, 238-239.

³⁷ Hlásenie podžupana o zbierkach na výdavky výstavby dediny na Šariši, o prebiehajúcich prácach obnovy a ďalších úlohách, 17. apríla 1916. Vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára, IV-402/a, 55. krabica, 17. 4. 1916. 2.

niekoľko požiadaviek. Žiadali, aby boli peniaze využité výlučne na obnovu Hunkoviec a aby názov obce niesol meno Hevesfia (Syn Hevešu). O využití peňazí chceli podrobné vyúčtovanie. Okrem toho chceli venovať zvýšenú pozornosť aj prehĺbeniu užšieho vzťahu medzi dedinou a Hevešskou župou.

„Nech na obecnom úrade Hunkoviec mramorová tabuľa zveční ten fakt, že obec bola obnovená Hevešskou župou verejnou zbierkou jej obyvateľov. Mená tých, ktorí prispeli sumou vyššou ako 600 korún nech sú viditeľné nápisom na jednotlivých domoch. Tí, ktorí darovali na dvojom, nech sa ich domy dostanú vedľa seba. Nech históriu výstavby obce zveční pamätná kniha vydaná v troch exemplároch. Jeden exemplár nech umiestnia v archíve Šarišskej župy, druhý Hevešskej župy a tretí na obecnom úrade obce Hunkovce. Nech si poslancový zbor obce každoročne v jeden deň slávnostne pripomenie skutočnosť, okolnosti obnovy obce a o tom spísanú zápisnicu nech zašle samospráve Hevešskej župy.“³⁸

Oslovili podžupana, aby pravidelne kontroloval obnovu obce a prispievajúce rímskokatolícke duchovenstvo žiadali, keďže gréckokatolícky kostol zostal neporušený a nie je potreba ďalšieho, aby vyzbieranú sumu peňazí prenechali na výstavbu obecného úradu.

V nasledujúcich týždňoch po hlásení kleslo oduševnenie, ale zbierka ešte pokračovala do leta 1916 a nakoniec sa vyzbieralo 122 000 korún, čo spolu s dvoma vojnovými dlhopismi dávalo sumu 124.533 korún. Medzitým sa udiali zmeny aj v priebehu vojny, lebo Taliansko vyhlásilo vojnu rakúsko-uhorskej monarchii, začali sa bitky na Soči, preto sa stupňovali útrapy uhorského obyvateľstva. Vôľa prispievať poľavila a zatiaľ presne nevieme, čo sa stalo s peniazmi hevešských darcov. Naozaj obrátili túto obrovskú sumu na obnovu Hunkoviec? Noviny *Heves Vármegeye Hivatalos Lapja* o dva roky začiatkom júla 1918 prehlásili, že obec Hunkovce bola dostavaná, preto previedli peniaze komisii zodpovednej za obnovu. Samosprávná komisia „...berie na vedomie aj tú okolnosť, že vzhľadom na dnešné cestovné a verejnospotrebné pomery sa na kolaudačnej slávnosti nereprezentovala verejnosť župy. Avšak vyzýva podžupana župy, aby po nastolení normálnych pomerov v sprievode reprezentácie verejnosti župy a príslušných odborných orgánov navštívili obec Hunkovce...“³⁹

Ešte nemožno vedieť, koľko domov sa postavilo v malej šarišskej obci z peňazí hevešských darcov v rokoch 1916-1918, keďže novšie utrpenia vojny odvieďli pozornosť hevešských od vzdialenej obce. Neskôr, v druhej svetovej vojne sa v okolí Duklianskeho priesmyku znova rozhoreli ťažké boje, ktoré znova zapríčinili zničenie okolitých dedín a budov postavených v rokoch 1915-16. Je nesmierne náročnou, ale nie nemožnou úlohou stanoviť, koľko domov dala postaviť zachránená samospráva v ktorej obci svidnickeho okresu Šarišskej župy. Toto bude jedným z cieľov budúceho bádania, čo môže podmieňovať nové kvalitatívne vzťahy neskorších potomkov.

³⁸ Tamtiež. s. 3.

³⁹ Hevesvármegeye Hivatalos Lapja, 9. 7. 1918. 1.

Resume

The Russian attack affected more than 100 villages in 5 north-eastern districts. The most affected locations were Saris and Zemplin, besides them also Uh, Máramaros and Berehiv districts. In the region of Saris there were 15 villages affected in such great significance, that no house stayed undamaged. Following short study would like to show on a basis of several short resources how the citizens of a distant district helped to rebuild a village in district of Saris. It is not clear to us yet, how many houses were built using the financial resources of Heves district in years 1916 – 1918 because new situation from ongoing war consequences draw their attention towards their own areas. Later on, in the time of WWII, heavy battles in the area of Dukla mountain-pass caused destruction of these houses built in 1915-1916. It is extraordinary difficult task to conclude how many houses were built by saved district in villages of Svidnik municipality. This will, however, remain one of the goals of future research and it could also support relationships between later descendants.

Összefoglaló

Az orosz betörés száznál több községet sújtott az 5 északkeleti vármegyében. Sáros és Zemplén megye szenvedett a legtöbbet, ezeken kívül Ung, Máramaros és Bereg. Sáros vármegyében 15 falu pusztult el úgy, hogy ott egyetlen ház sem maradt meg. A következő rövid tanulmány azt szeretné bemutatni néhány korabeli forrás segítségével, hogyan próbálta egy távoli vármegye lakossága segíteni az egyik sárosi község újjáépítését. Nem lehet még tudni, hogy mennyi ház épült fel a kicsiny sárosi községben a hevesiek pénzéből 1916-1918 között, hiszen a háború újabb szenvedései elterelték a hevesiek figyelmét a távoli településről. Később a 2. világháborúban a Duklai-szoros környékén újra súlyos harcok bontakoztak ki, amelyek ismét a környékbeli falvak és az 1915-16 között felépített épületek pusztulását okozták. Rendkívül nehéz, de nem lehetetlen feladat megállapítani, hogy a megmenekült törvényhatóságok Sáros vármegye felsővízközi járásában melyik községben mennyi házat építettek újra. Ez a jövőbeli kutatás egyik célja, ami a késői utódok új minőségű kapcsolatát eredményezheti.

Katolícky obrad duchovnej útechy odsúdencov na smrť (s prihliadnutím na obdobie prvej svetovej vojny)

Vojna je sama o sebe mimoriadne smutná a krutá udalosť, v ktorej zomierajú ľudia, a to nielen vojaci, ale aj civilné obyvateľstvo. Zákony všetkých krajín s plne a riadne organizovanou armádou ešte v 20. storočí bežne poznali trest smrti pre vojenských zbehov a zradcov, ale často bol vykonávaný aj na civilnom obyvateľstve. Popravy sa diali aj počas prvej svetovej vojny. Aj títo odsúdenci mali v prípade riadneho procesu právo na duchovnú útechu pred popravou. Aj keď v čase vytvorenia obradu nebola vednou disciplínou psychológia, obrad zohľadňuje hlboké citové rozpoloženie odsúdencov, ale i ostatných prítomných. Článok sa týka katolíckych odsúdencov a ich duchovnej útechy, predstavuje biblické zdôvodnenie prítomnosti služobníkov Cirkvi na popraviske, historické vovedenie, predstavuje vývoj obradu a podrobne predstavuje popravu v čase prvej svetovej vojny v dobovej slovenskej mutácii.

Biblický základ

Ak chceme hovoriť o kňazoch sprevádzajúcich odsúdencov na smrť na popraviskách a o zmysle ich poslania na tomto mieste a v tejto chvíli, treba hľadať odpoveď v Písme, pretože mnohé činnosti v Cirkvi majú biblický základ. Na ten sa odvolávajú všetky konfesie ako katolícke, ortodoxné tak protestantské. Ten sa nachádza v starozákonnej Knihe prísloví. V slovenčine existujú viaceré verzie prekladov:

Jeruzalemská biblia: *Keď vidíš, ako vlečú človeka na smrť, pribehni mu na pomoc! Zachráň tých, ktorým hrozí poprava! Vari povieš: „Ved' toho človeka nepoznám.“ Nevieš, že ho pozná ten, čo učinil zákony ľuďom, že je so všetkým oboznámený ten, čo sa stará o tvoj život? On odplatí každému podľa jeho skutkov (Príslovia 24,11-12).¹*

Katolícky preklad: *Zachraňuj na smrť vedených a vyslobodzuaj tých, čo vedú na popraviske! Keby si povedal: „Nuž ja som o tom nevedel“ – či ten, čo váži srdcia, neporozumie? Ved' strážca tvojej duše vie, odplatí človekovi podľa jeho činov (Príslovia 24,11-12).²*

Ekumenický preklad: *Zachraňuj vedených na smrť a bráň tých, čo sa tackajú na popraviske. Ak povieš: Pozri, my sme nevedeli, vari ten, čo skúma srdcia, tomu nerozumie, a ten, čo stráži tvoju dušu, to nevie? On odplatí človeku podľa jeho skutkov (Príslovia 24,11-12).³*

Výklad: Podľa exegetov ide o nejasný verš, ktorého výklad ostáva sporný. Zrejme ide o narážku na nespravodlivosť páchanú pod zámienkou poslušnosti vyššej autorite, na nespravodlivosť, v dôsledku ktorých boli chudobní pripravení

¹ *Sväté písmo s komentármi a margináliami Jeruzalemskej Biblie. Preložil Anton Botek. Trnava : Dobrá kniha, 2012, s. 1232-1233.*

² *Sväté písmo Starého i Nového zákona. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1995, s. 1226.*

³ *Biblia. Slovenský ekumenický preklad s deuterokánonickými knihami. Slovenská biblická spoločnosť, 2007, s. 661.*

o výnos zo svojej pôdy, čo potom napokon škodilo aj veľmožom.⁴ Je však isté, že v Izraeli boli aj nespravodliví sudcovia (Žalm 82,2;5 porov. *Izaiáš* 58,6.8⁶), aj keď Boh žiadal spravodlivý súd (*Jeremiáš* 21,12⁷). Nespravodlivosť bola svojho času všeobecným javom, najmä medzi bezbrannými (*Kazateľ* 5,7⁸). Nespravodlivo obvinení a odsúdení sa modlili k Bohu o spravodlivosť (Žalm 28,4⁹) a Boh ich uisťoval, že ich vyslyší (*Sirachovec* 16,13¹⁰). Iní biblisti poukazujú na to, že ak človek zlyhá v kritickej situácii (a poprava takou situáciou bez pochybností je), zlyhá aj v normálnej situácii v bežných časoch.¹¹

Text sa síce vykladá rozlične, ale viaceré kritické vydania biblií sa odvolávajú na podobne znejúce verše v Žalmoch, u *Izaiáša* a *Jeremiáša*,¹² čo potom treba chápať ako výzvu k milosrdenstvu, pretože odsúdení môžu byť nespravodlivo, a preto môžu byť nevinní. Sudcovia neboli vždy spravodliví, upozorňuje na to Starý zákon, ale aj Kristus v Evanjeliu (porov. *Evanjelium podľa Lukáša* 18,1-8).

Kto osočuje brata alebo svojho brata posudzuje, osočuje zákon a odsudzuje zákon. Ale ak odsudzuješ zákon, nie si plniteľ zákona, ale sudca. 12 Jeden je zákonodarca a sudca, ktorý môže spasiť i zahubiť. Ale kto si ty, že súdiš bližneho? (*Jakubov list* 4,11-12).

Historický exkurz

Rozličné historické zmienky spomínajú prítomnosť kňazov pri odsúdení kráčajúcim na smrť. Ide o časti popravnej procedúry, ktoré vytvárali celý rítus, ako je opísaný nižšie. Svedčí to o tom, že obrad sa vyvinul pred stáročiami a s drobnými obmenami bol podobný vo viacerých európskych krajinách. Kronikári, rozprávači a historici si však nevšimli obrad z liturgického hľadiska, ale sledovali tie okamihy, ktorými sa odlišovali tieto popravy od ostatných, resp. v čom boli výnimočné. Táto odlišnosť spočívala v osobe odsúdeného, v jeho postavení, v psychickom vyrovnaní, zbožnosti, pokore a poníženosti, vo vypovedanom odkaze alebo v ohlase na popravu, ale aj v okolnostiach. Častokrát boli zaznamenané aj opačné javy ako nekájucnosť, rúhanie, alebo keď sa poprava nevydarila tak, ako mala, napr. keď kat zlyhal.

Čas vykonania popravy sa odvíjal podľa miestnych zvykov. Boli miesta a obdobia, keď sa popravovalo s veľkou ceremóniou v nedele a sviatky, inde sa zas tieto dni zásadne nepopravovalo, lebo sa to nehodilo na cirkevný sviatok.

⁴ *Sväté písmo s komentármi a margináliami Jeruzalemskej Biblie*, s. 1254.

⁵ „Dokedy budete súdiť nespravodlivo a nadŕžať bezbožníkom?“

⁶ „Či skôr toto nie je pôst, ktorý je mi po vôli: sŕhať nespravodlivé reťaze, rozviazať putá na jarme, prepustiť na slobodu utláčaných a rozlámať každé jarmo? Vtedy tvoje svetlo zažiarí ako zora, rany sa ti rýchlo zacelia, tvoja spravodlivosť bude kráčať pred tebou a Jahveho sláva pôjde za tebou.“

⁷ „Toto hovorí Jahve: Od rána súďte spravodlivo! Vytrhajte utláčaného z rúk násilníka! Inak moje rozhorčenie vyšľahne sťa plameň, bude horieť a nik ho neuhasi, lebo vaše skutky sú zlé.“

⁸ „Ak uvidíš v krajine, že chudobný trpí útlak, že právo a spravodlivosť sa šľiapu, nečuduj sa tomu! Vysokého chráni ešte vyšší a toho najvyšší.“

⁹ „Jahve, stretaj ich za to, čoho sa dopustili, za všetko zlo, čo popáchali. Odplať im za všetky ich skutky, daj im, čo si zasluhujú.“

¹⁰ „Nenechá bez trestu utiecť hriešnika s jeho koristou ani príliš dlho skúšať trpezlivosť pobožného človeka.“

¹¹ *Výklady ke Starému zákonu III. Knihy naučné Jób až Píseň písní. Příprava Starozákonní překladatelská komise, Praha 1998. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 1998, s. 671.*

¹² *Bibliorum sacrorum iuxta Vulgatam Clementinam nova editio...* Typis Polyglottis Vaticanis, MCMLIX, s. 578; *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem.* Stuttgart : Deusche Bibelgesellschaft, 1983, s. 978.

Zachoval sa opis popravy z Paríža viažuci sa na 16. a 17. storočie. Odsúdenca privádzali na popravisko sediac na voze chrptom ku koňovi. Po jeho boku bol (rehoľný) kňaz, za ním kat. Keď dorazili k šibenici, mních/mnísi zaspievali mariánsku antifónu *Salve Regina*. Kat vystúpil na rebrík pospiatky priťahujúc za sebou odsúdenca za tri povrazy, ktoré mu viseli na krku. Keď sa vyštveral pod brvno, rýchle priviazal dve slučky k ramenu šibenice a kolenom zrazil odsúdenca z rebríka držiac ho za tretie lano pri svojej paži, čo volali „hod na večnosť“. Odsúdenec stratil oporu, slučka sa stiahla a zadusila ho, kým nohy viseli vo vzduchu.¹³

Anglický kráľ Karol I. (*Charles I*) (1600 – k. 1625 – 1649) skončil tragicky na popravisku po prehranej bitke s Oliverom Cromwellom (14.6.1645) a po zrade Škótov, ktorý kráľa vydali anglickému parlamentu za nehorázných 400 tisíc libier (1647), keď sa u nich ukrýval po úteku v prestrojení z obliehaného Oxfordu (1646). Parlament kráľa zosadil¹⁴ a na smrť ho odsúdil nezvyčajne početný súdny tribunál, aby každý sudca niesol znesiteľne malú časť viny; aj napriek tomu boli neskôr obvinení z kráľovraždy a ich rodiny zažili perzekúcie horšie než za života Karola I. Kráľ bol popravený 30. januára 1649 a po pravici ho na popravisko sprevádzal arcibiskup. Sprievod napredoval tak pomaly, že kráľovi došla trpezlivosť, preto prikázal vojakom, aby pochodovali o čosi rýchlejšie. Pred popravisom však i tak museli čakať, lebo ešte nebolo pripravené. Kráľ čakal až do poludnia a tento čas využil na modlitby. Pred smrťou si želal prehovoriť, ale uvedomil si, že pri početnosti davu a vojenských oddielov to nemá zmysel, pretože by mu nikto nerozumel. Po vynesení rozsudku sa preto obrátil len na arcibiskupa a plukovníka, ktorí stáli bezprostredne pri ňom. Rozprával dlho. Znervózňovalo akurát šramotenie širokou popravnou sekerou, aj keď ešte nenastal čas vykonania rozsudku. Stuhu so svätajurajským krížom dal arcibiskupovi so slovami: „Spomeňte si...“ Kráľ sa potom rozprával s katom, ako prebehne exekúcia. Chcel chvíľu pre seba, aby sa vo vnútornom pokoji odobral na druhý svet. Kat, ktorý nebol profesionál, ale naverbovanec za 100 libier, do poslednej chvíle zachoval panovníkovi kráľovskú úctu, ale po sťatí hlavy ju ukázal ľudu so slovami: „Tu je hlava zradcu.“¹⁵ Podobná udalosť sa odohrala 16.¹⁶/21. januára 1793 v Paríži (námestie revolúcie, dnes Place de la Concorde), keď na smrť išiel francúzsky kráľ Ľudovít XVI. (1754 – k. 1774 – 1793) s manželkou Máriou Antoinetteou. Panovníka na smrť sprevádzal kňaz. Tu nastal problém. Revolučný tribunál síce nad kráľovským párom vyniesol ortiel smrti, ale kráľ trval na popraviske na inom starom zákone, podľa ktorého sa ho nikto, ani kat, nesmel dotknúť. Nad kráľovskou krvou neexistoval hrdelný zákon. Sudcovia sa neodvážili nariadiť zviazanie kráľa, pretože by na seba vzali zodpovednosť za porušenie zákona o nedotknuteľnosti panovníka. Kat Charles Henri Sanson si mal poradiť sám. Kat sa ukázal ako rozumný človek. Kým jeho bratia prehovárali kráľa, obrátil sa ku kňazovi, ktorý bol v tej chvíli jedinou inštanciou, ktorú by kráľ rešpektoval. Abbé skutočne niekoľkými tichými slovami do ucha poprosil kráľa, aby si nechal bez odporu zviazať ruky. Ruky zviazali katovi pomocníci. Po schodíkoch ku gilotíne podopieral kráľa kňaz, pretože iní

¹³ MONESTIER, Martin: *Historie trestu smrti. Dějiny a techniky hrdelního trestu od počátků po současnost*. Praha: Rybka Publishers, 2001, s. 205-206.

¹⁴ HRYCH, Ervín: *Velká kniha evropských panovníků*. Praha: Regia – Knižní klub, 1998, s. 349-350.

¹⁵ BARRING, Ludwig: *Trest smrti v dějinách lidstva*. Praha: Naše vojsko, 2008, s. 51-53.

¹⁶ HRYCH, Ervín: *Velká kniha evropských panovníků*, s. 194.

na to v tomto prípade nemali právo. Existovala stará katovská povera, že ten, kto vziať ruku s ostrím meča na kráľa, sám skončí touto smrťou.¹⁷ Preto bol Sanson rád, že túto prácu vykoná gilotína. Aj napriek tomu mal hrozné výčitky svedomia niekoľko mesiacov, zrejme i preto, lebo nenechal kráľa dohovoriť poslednú reč k prítomnému ľudu. Vo chvíli, keď bola hlava zaistená v gilotíne a jej ostrie zasvišťalo vzduchom, povedal kňaz tieto mimoriadne hlboké slová: „Synu svätého Ľudovíta, vystúp na nebesia!“ Prítomný dav nejasal, práve naopak, súcitil s nešťastným kráľom a s hrôzou a hanbou sa vracal domov. Tým ale prítomnosť Cirkvi/kňaza na tejto poprave neskončila. Sanson po kráľovej poprave vyhládal jedného z mála kňazov, ktorý počas revolúcie neušiel z Paríža. Honore de Balzac neskôr napísal, že kat dal za nebohého kráľa slúžiť omšu ako súčasť vlastného pokánia, keď mal pocit, že sa musel kajať nie ako človek, ale ako kat.¹⁸

Úlohou kňazov na popraviskách bolo zachrániť dušu odsúdencu pred večným zatratením. Nie každý duchovný pochopil tento psychologický aspekt a často sa správal bigotne či nábožensky fundamentalisticky. Na francúzskeho kráľa Ľudovíta XV. neúspešne zaútočil Robert François Damiens v roku 1757. Bolo preliatych len pár kvapiek bourbonskej krvi, ale ortiel rozštvrtením zaživa bol krutý. Odsúdenec bol mimoriadne urastený mládenec, fyzicky zdatný, preto jeho poprava trvala veľmi dlho (námestie Gréve, dnes Place de l'Hotel de Ville) a bola strašne bolestná. Spovedník po nej vyslovil nespokojnosť, pretože odsúdenec nebol vôbec nábožensky založený.¹⁹

Podľa Ulricha z Reichenthalu Ján Hus pred popravou povedal: „Spoveď nie je nutná, pretože nie som smrteľným hriešnikom.“²⁰ Istý odsúdenec Cadoudal v roku 1804 povedal kňazovi, ktorý ho vyzýval na pokračovanie modlitby, toto: „A načo?! Hodina našej smrti, či to nie je teraz?“²¹

Kňazi boli občas poverení odsúdencom splniť poslednú vôľu. V Čechách v pobielohorskej dobe 21. júna 1621 bolo popravených 27 predstaviteľov stavovského povstania na Staromestskom námestí v Prahe. Odsúdenec Kryštof Harant požiadal kňaza Jana Rosacia Hořovského, aby jeho manželku povzbudil, aby vytrvala vo viere, vychovávala v nej deti a nebola prísna na svojich poddaných. Potom sa modlil: „Ach, môj milý Bože, aké krajiny som precestoval, v akých nebezpečenstvách býval, koľké dni som videl chlieb, pieskom som sa raz zasypal a zo všetkého mi môj milý Pán Boh pomohol. A teraz vo svojej milej vlasti nevinne musím umrieť. Odpusť, Pane Bože, mojim nepriateľom.“ Keď vyšiel z komôrky, kráčal pozvoľna ťažkým krokom ku katovi Jánovi Mydlářovi so slovami: „V teba som, Pane Bože môj, od mojej mladosti dúfal, nedaj mi naveky byť zahanbeným.“ Po ceste sa modlil a keď došli na miesto a uvidel pódium, pozrel k nebu a zvolal:

¹⁷ Kráľovské pomazanie bola svätenina, ktorá mala pôvod v Starom zákone. Králi boli Pánovými pomazanými, mali nezmazateľný znak podobne ako proroci a kňazi. Dávid raz mohol zabiť kráľa Šaula, ktorý ho nespravodlivo prenasledoval (1. Samuelova 26), ale neurobil to so slovami: „Nezabíjaj ho! Veď ktože by smel beztriestne siahnuť rukou na Pánovho pomazaného?“ (1. Samuelova 26,9), „Nech Pán odvráti odo mňa, aby som ja siahol rukou na Pánovho pomazaného!“ (1. Samuelova 26,11), „Ako žije Pán, ste synmi smrti, lebo ste nedávali pozor na svojho pána, na Pánovho pomazaného!“ (1. Samuelova 26,16). Keď napokon istý Amalekita zabil kráľa Šaula a chválil sa tým pred Dávidom, ten nad ním okamžite vyniesol ortiel: „Ako to, že si sa nebál vziať ruku a zabiť Pánovho pomazaného? Tvoja krv nech je na tvojej hlave, veď ťa vlastné ústa usvedčili, keď vraveli: „Ja som zabil Pánovho pomazaného“ (2. Samuelova 1,14,16).

¹⁸ BARRING, Ludwig: *Trest smrti v dejinách lidstva*, s. 119-123.

¹⁹ BARRING, Ludwig: *Trest smrti v dejinách lidstva*, s. 102-104.

²⁰ BARRING, Ludwig: *Trest smrti v dejinách lidstva*, 2008, s. 41.

²¹ MONESTIER, Martin: *Historie trestu smrti*, s. 274.

„Do tvojich rúk, Pane Ježišu Kriste, porúčam moju dušu.“ Zobliekol si kabát, znovu volal k nebu a bol šťastý.²²

Ako pozostatok pohanských čias, keď boli odsúdenci chápaní ako náboženská obeť, ostalo zobliekanie odsúdencov. V kresťanských časoch stačilo, ak si odsúdenec odhalil hlavu, alebo mu bol odstrihnutý golier, ale zachovalo sa veľa správ zo stredoveku, že niektorí zločinci boli obesení len v spodnej košeli či celkom nahí.²³ Anglický kráľ Karol I. na popraviske zobliekol vrchný odev, ale znovu si na spodný odev obliekol kráľovský plášť.²⁴ Zoblečené šaty odsúdenca patrili katovi. Zoblečení odsúdenci boli vešaní bez rozdielu pohlavia, ako to bolo napr. zo 14. na 15. novembra 1726 v Gießen, keď popravili istú cigánsku bandu.²⁵

Najviac mýtov a povestí okolo popráv sa zrodilo okolo šibeníc, pretože celý akt sa ešte v predkresťanských časoch podobal náboženskému úkonu. Kňaz, sudca a lekár bývali jednou osobou, previnenie voči spoločenstvu bolo chápané ako previnenie proti božstvu/božskému poriadku. Kňazi plnili úlohu vodcov a učiteľov. Ak odsúdili zločincov na obesenie, malo to dvojaký význam: (1) praktický a (2) náboženský, pretože visiaci symbolizovali obeť živlov a božstiev. Po pokresťančení pohanských národov nastalo obdobie svetskej a duchovnej spravodlivosti. Zločinci patrili i naďalej medzi hriešnikov, ale už neboli obetovaní bohom, ale boli vyobcovaní zo spoločenstva a z tohto života. Spočiatku dohliadal na celú popravu kňaz stelesňujúci duchovnú čistotu. Neskôr bolo všetko súvisiace s popravou opovrhované (od postavenia popraviska, šibenice, dreva, klátu, vyvážania odsúdenca, cez vykonanie popravy až po pohreb, likvidáciu ostatkov nebožtíka i popraviska) a vyčlenené zo života poriadnych ľudí. Išlo však o farizejské oddelenie, pretože ľudia sa i naďalej vášnivo zaujímali o smrteľné divadlo.²⁶ Zdá sa, že tu je dôvod, prečo v Katolíckej cirkvi v modernej dobe sa odsúdencom na smrť venovali rehoľníci, už vlastným spôsobom života a osobitným zasvätením oddelení od svetských kňazov a veriacich laikov. V 19. storočí k nim pribudli vojenský kuráti.

Existovali i prípady klerickej nenávisti a pomsty. Známy je prípad abbého Grandiera, ktorý bol v súvislosti s udalosťami v uršulínskom kláštore v Loudune pri Poitiers odsúdený za čarodejníctvo na trest smrti upálením. V tomto prípade existovala dôverná dohoda s katom, že kat zmierni odsúdenecovo utrpenie rýchlym zahrdúsením. Sfanatizovaní klerici, ktorí pranierovali Grandiera ako stelesneného diabla, tajne urobili na povraze uzly, aby kat nemohol slučku riadne zatiahnuť. Kým si kat hľadal novú, páter Lactanius hodil horiacu pochodeň do navršenej hranice.²⁷

²² MONESTIER, Martin: *Historie trestu smrti*, s. 267-238.

²³ BARRING, Ludwig: *Trest smrti v dějinách lidstva*, s. 68.

²⁴ BARRING, Ludwig: *Trest smrti v dějinách lidstva*, s. 52.

²⁵ BARRING, Ludwig: *Trest smrti v dějinách lidstva*, s. 69.

²⁶ BARRING, Ludwig: *Trest smrti v dějinách lidstva*, s. 66-67.

²⁷ BARRING, Ludwig: *Trest smrti v dějinách lidstva*, s. 150.

Rituál

Najstarší známy katolícky rituál u nás, ktorý sa používal, pretože sa zachoval v našich historických knižniciach, mal nemecký pôvod,²⁸ ale vychádzal zo starých a všeobecne rozšírených európskych zvykov, o ktorých je sčasti zmienka v predchádzajúcej časti. Knižku, v ktorej sa nachádza rituál duchovnej útechy odsúden- cov na smrť, napísal Martin Kochem OCap. a vydali ju kapucíni, čo je typické pre obnovenú potridentskú starostlivosť o veriacich, že sa o ňu zaujímali rehoľníci, pretože neboli limitovaní jednou diecézou, ale vykonávali pastoráciu v mnohých krajinách, preto bolo vydanie takej knihy praktické a prirodzene rozšírené aj mimo vlastnú rehoľnú Rýnsku provinciu. Prvé vydanie dostalo súhlas na vydanie od rehoľných a svetských autorít v roku 1685. Kochem súčasne vydal aj knihu požehnaní a exorcizmov²⁹ s tými istými schváleniami uvedenými v úvode predchádzajúcej knihy. Liturgická knižka je príkladom prispôsobovania tridentskej liturgie v miestnom prostredí.

Martin von Kochem, vlastným menom Martin Linius (13.12.1634 – 10.09.1712), bol kapucínsky páter, ľudový kazateľ a autor početných náboženských kníh (*Großer goldener Himmel-Schlüssel, Der grosse Baumgarten*), ktoré vychádzali v nespočetných vydaniach do 50. rokov 20. storočia.³⁰ V nemeckej jazykovej oblasti boli Kochemove knihy populárne podobne ako u nás Radlinského Nábožné výlevy.

Kochemova po nemecky písaná kniha, ktorá je predmetom nášho záujmu, bola primárne určená pre zaopatrovanie chorých a umierajúcich³¹ a jej priamym pokračovaním bola knižka na vysluhovanie sviatostí chorým,³² ktorá mala päť kapitol;

²⁸ *Libellus infirmorum Germanico super additus. In quo breviter & practicè traditur Quomodo Administranda sint Sacramenta infirmis. Deinde, Quomodo piè assistendum sit moribundis. Tertio, Quomodo devotè orandum super agonizantibus Pro coronide additae sunt selectiores benedictiones et exorcismi Super Infirmis & maleficiatibus dicendi. Authore R. P. Martino Cochemensi, Ordinis Capucinatorum. Cum Gratia & Privil. Sac. Caesar. Majestatis. Editio Tertia auctior & emendatior. Francofurti ad Moenum. Sumptibus Joh. Melchior Bencard. M DCCVI, 119 s.*

²⁹ *Libellus benedictionum et exorcismorum, In quo efficacissimae benedictiones tam sacrarum quam profanarum rerum et terribiles exorcismi Ad varia maleficia tam ab hominibus quam pecoribus & locis infestis depellenda continentur. Ex Rituali Romano, Agenda Moguntinensi, Manuali Exorcismorum R. D. Maximiliani ab Eynatten, Circulo aureo P. Francisci: Maria de Capellis, Thesauro & ex Nucleo Benedictionum Constantiae impresso, excerptus, & in hanc commodiorem formam, praxin & ordinem redactus. Ad usum quorum tam Ecclesiasticorum Reg. Sacerdotum: qui omnibus his uti Benedictionibus & à quibusvis hominibus plurima spiritualia & corporalia mala avertere, & causare poterunt. Collectore P. Martino Cochem, Capucino. Cum Gratia & Privil. S. Caesar. Majestatis. Francofurti ad Moenum, Sumptibus Johann Melchior Bencard. M D CC VI, 288 s.*

³⁰ KVAPIL, Jan: *Ze zahrádky do zahrady, aneb, Od Hortulu animae k Štěpné zahradě Martina z Kochemu. Utváření modlitební knihy barokního typu. Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně, 2001.*

³¹ *Hoch- nutz- und nothwendige Fürbereitung Zu einem Seeligen End: Darinnen erstlich erwiesen wird / wie erschrecklich der Tod/ und wie gefährlich die Anfechtungen senen. Wie auch Neun nützliche Unterrichtungen/ und darauff folgende Übungen/ als nemuch zu wahrer Reu/ zur Liebe Gottes/ zur schmerzlichen Erumerung seines vorigen Lebens/ und dergleichen Übungen mehr. Mit unterschiedlichen kräftigen Morgens- Abens- Beicht- Communien- und andern Gebettern zu Gott/ seiner bertzliebsten Mutter Mariá und allen Heiligen/ umb Erlangung eines seligen Ends: Benebens einigen Unterrichtungen von allen Hochheiligen Sacramenten / vielfältiger Litaneyn / Psalmen/ und andern nützlichen Tröstungen für die Sterbende: Als auch Stärcke und Beständigken der Malefitzpersonen/ wurdich einem jeden an die Hand gegeben wird / wie er sich zu einem seligen End vereiten/ und den gesährlichen Anfechtungen bevor kommen und entgegen solle. Durch P. Martinus von Cochem/Capuc Ord. der Rheinischen Provintz Predigern. Cum Gratia & Privilegio Sacrae Caesarae Majestatis. Franckfurt am Meyn/ In Verlegung Joh. Melchior Bencard / Buchh. Im Jahr Christi 1706, 184 s.*

³² *Das grössere Krancken-Buch/ Denen Gesunden so wohl als Krancken sehr nützlich und nothwendig Darinn auff Teutsch, und Latein practicè an die Hand gegeben wird/ Wie man Denen Krancken die H. Sacramenten reichen und fürbeten/ Denen in Zügen ligenden mit Litaneyen und Psalmen zu Hilfe kommen/ Denen Sterbenden tröstlich beystehen und zuruffen/ Denen zum Todverurtheilten Malefitz- Personen treulich zusprechen / und biß an dero End beystehen solle. Gantz neu vorgestellt und mit schönen Kupffern gezieret. Darinn alles so kräftig/*

posledná kapitola bola určená na duchovnú útechu odsúdencov na smrť. Jednotlivé kapitoly mali tieto názvy:

1. *Wie ein Krancker Morgens und Abends sich Gott befehlen und die H. Sacrament würdiglich empfangen solle* [Ako sa odporúčajú chorí ráno a večer a ako sa má dôstojne prijímať Najsvätejšia sviatosť] (s. 187-241).

2. *Unterschiedliche Gebett eines Krancken Sterbenden* [Rozličné modlitby umierajúcich chorých] (s. 243-283).

3. *Litaneyen und Psalmen / So man für die in Zügen liegende betten soll* [Litánie a žalmy / Takto sa má ležiaci človek pripraviť na odchod] (s. 285-343).

4. *Wie man den Sterbenden beystehen / und tröstlich zuruffenden solle* [Ako sa má pomôcť umierajúcim a potešujúco privolať] (s. 345-379).

5. *Weiß und Manier mit den Malefitz- Personen umbzugehen* [Vedomosť a spôsob ako zaobchádzať so zločincami] (s. 381-413).

Starobylý priebeh popravy

Posledná časť Kochemovej spomenutej knihy opisuje duchovnú útechu na popraviske nasledujúcim spôsobom. Pochádza síce zo 17. storočia, ale nadväzuje na stredovek a – ako uvidíme – mala pokračovanie aj v 19. a 20. storočí. Obrad mal po stáročia konzervatívne rovnaký priebeh a v modernej dobe bol skrátenej len minimálne.

V úvode sa nachádza poučenie kňaza požiadaneho ísť do väznice.

Nasledoval sám obrad *De eductione rei* [Vyvádzanie odsúdencu]: upovedomenie o poslednej ceste, trojité pobožkanie kríža, modlitba pred vyvedením (počas spútavania), modlitba počas chôdze na popraviske, modlitba na popraviske, modlitba počas spútavania rúk, modlitby po spútaní a s otázkami (bolo možné ich klásť už cestou na popraviske alebo ešte vo väzení). Kňaz nesmel kráčať pred odsúdencom ani zrýchľovať krok (nesmel ani nepriamo udávať tempo a urýchliť tak bližiacu sa smrť), inak by upadol do iregularity. Na popraviske dal kňaz odsúdencovi pobožkať kríž a odriekal pred ním modlitbu.

Nasledovala modlitba pred popravou. Každé slovo malo byť vyrieknuté nahlas, jasne a oddelene, aby ich počuli všetci okolostojaci. Po tejto dlhej modlitbe odsúdenec pobožkal na kríži všetkých päť Kristových rán. Nasledovala modlitba Otčenáš a Zdravas', modlitba ku každej Kristovej rane. Ak bol odsúdenec smädný, mal právo na fľašu vína, ktorú pred pitím požehnal kňaz po latinsky. Odsúdenec sa mal trikrát napiť, pred každým dúškom kňaz odriekal modlitbu. Kňaz mal dbať na to, aby odsúdenec nedostal menej, ale ani veľa, aby si neuvedomoval svoj koniec.

Rituál dovoľoval v prípade dlhšej cesty na popraviske odriekať Litánie o Ježišom mene, Litánie o umučení Pána, Loretánske litánie, Litánie o bolestnej Panne Márii. Litánie sa modlil kňaz vysokým hlasom, ostatní odpovedali na jednotlivé invokácie. Ak bola cesta dlhá, mohol sa modliť aj ruženec³³ a ostatní sa mali pridať. Zvláštnosťou bolo, že po každom desiatku sa malo modliť Vyznanie viery (Krédo),

anmuthig und beweglich beschrieben/ daß verhoffentlich mancher Sterbende hierdurch der Gefahr der Verdammnuß entrinnen und die Seligkeit erlangen werde. Durch P. Martinus von Cochem / Cap. Ordens. Der Rheinischen Provintz Predigern. Cum Gratia & Privilegio Sac. Caesar. Majestatis Franckfurt am Mayn/ In Verlag Joh. Melchior Bencard / Buchh. Anno MDCCVI, s. 185-426.

³³ Častú modlitbu ruženca odporúčal až pápež Lev XIII. koncom 19. storočia, v čase vydania modlitebnej knihy patrili ruženec k súkromným modlitbám.

aby odsúdenec neprepadol diablovej (aby nezmalomyseľnel). Rituál ponúkal aj ďalšie modlitby, keď sa sprievod zastavoval, počas prvej prestávky sa kľakalo.

Na popraviske sa odsúdenec mohol vyspovedať, obaja s kňazom pritom kľáčali obstúpení sprievodom. Kňaz mal zdôrazňovať Božie milosrdenstvo a prípad spovede bol kauzisticky považovaný za *periculo mortis* (nebezpečenstvo smrti), ale spoveď nemala mať ráz slávnosti. Po spovedi sa odriekala modlitba Pána a Zdravas s pridanými modlitbami. Ak má byť odsúdenec sťatý, mal právo nechať si zaviazať oči, na čo sa ho pýtal kňaz. Ak si nechal zaviazať oči, nasledovala určená modlitba. Potom kňaz poodstúpil a modlil sa Otčenáš a Zdravas'. Poprava sa nesmela vykonať skôr. Akonáhle kat prvýkrát zaťal, kňaz mal vysokým hlasom vyzvať Božie mená. Potom sa modlil vysokým hlasom kratučkú modlitbu k okolostojacim a pridal Otčenáš a Zdravas' a mal im povedať povzbudzujúce slová.

Ak mal byť odsúdenec obesený, pred popravou kňaz vystúpil o 3 – 4 schodíky, aby dal odsúdencovi pobozkať kríž a odriekal predpísanú modlitbu. Keď odsúdenec visel, kňaz sa mal nahlas modliť ďalšiu modlitbu, kým odsúdenec nezomrel. Po smrti si kňaz s okolostojacimi kľakol a pomodlil sa Otčenáš a Zdravas'. Počas popravy mal kňaz odsúdencovi pred očami ukazovať kríž, aby nezmalomyseľnel, pričom sa modlil malý exorcizmus na odohnanie démonov.

Mladšia uhorská verzia

Pred polovicou 19. storočia bola opísaná Kochemova kniha použitá na vydanie podobnej uhorskej knihy slúžiacej na zaopatrovanie umierajúcich a určenej na použitie poľných (vojenských) kurátov. Jej zostavovateľ František Tannenberg bol vojenský duchovný.³⁴ Ako poslednú kapitolu uviedol časť venovanú duchovnej úteche počas popráv (s. 232-299). Ide o výťah obradu rozšíreného Martinom von Cochenom zredukovaný na najvyhnutnejšie modlitby v troch jazykoch: maďarskom (s. 245-258), nemeckom (s. 258-273) a slovenskom (s. 273-286). Všetky rečové verzie sú rovnaké, použijeme slovenskú mutáciu, pretože je zaujímavá ako dobový slovenský prameň.

Vyprevádzanie odsúdencov v slovenskej mutácii

Predkladáme doslovný prepis slovenskej mutácie obradu s prekladmi latinských rubriek (v kurzíve).

De educatione rei (Vyprevádzanie odsúdeného)

Na osvetlenie zmyslu osudného dňa dbal spovedník, aby sa myseľ odsúdeného čo najlepšie priblížila k Bohu, Kristovi a jeho svätým, aby sa čo najviac odovzdal do Božej vôle. Útecha bola väčšia, ak sa mu oznámilo, že sa už zaňho konala obeta, boli prednášané (zatiaľ) nevypočuté modlitby za spásu duše. Povzbudenie mohlo byť prednesené týmito slovami:

Moji mili! N. ten den, v ktorom Vi časné z večnim premeniť a vašeho prevíneňá ťažke hrichi smrťou vimeniť mate, už nastal. Za niekoľko hodín všetko budete mať

³⁴ TANNENBERG, Franciscus: *Modus assistendi aegrotis et moribundis cum speciali reflectione ad reos ultimo supplicio afficiendos in usum Curatorum per Franciscum Tannenberg Curatum Castrensem editus*. Posonii 1846, 302 s.

prestáté, a vaša duša pred sudnú stolicu sa dostaví. Obráťte aspoň toto krátké okamženie k dobremu vašej duši, prebudte sa mišleňim o Panu Bohu, a proste jeho Sina Ježiša, Matku Mariu a všetch Svaticch za jejich pomoc. Abiste sa teho iste učastnim zostali, už sa za vas sv. Mša služila, a od pobožnich Kresťanov vrúcne modlitbivi konavali; čo po vašem zemreťú za dušu vašu sa zas stane. Včil za mnú:

Vrúcne prebuděni na den vivedeňá

K tebe moj Bože! ti Bože milosrdenstva, zdviha sa hluboko skormuťena duša má. Vvezri dole na mna v tejto velikej uzkostí. O neopušťaj mňa moj Bože, dodaj mi sili a moci ten kalich k piťu mi naloženi k vimazaňú tich nešćislnich hrichov, kterimi sem ťa od d'ěťinstva obrazil, stale viprazdniť. Zachadzaj se mnú ne vedlá tvej spravedlností ale vedla tveho nekonečneho milosrdenstva. Nech mňa s povedomim mojeho previneňá, zasluženej pokuťe mužne v ustret iť, abi moja duša od špati hrichov očistěna, po jejim sa vislobodeňu do nebeskeho života preiť mohla. Prijďi, o prijďi moj Ježiši, mojej slabostí na pomoc, oslobod' mňa od tej velice hroznej uskostí nastavajicej ohavnej smrtí; a daj mi silu ten ostatni ťažki boj vitazno prestať. I teba o Mario matko milosrdenstva, a vas vi mili Svatí volam k podpore a pomoci, prijďite mi na pomoc v tejto najvatšej biđe, abi ode mna skrz vašu primluvu, ked ne časna, teda večna smrt odvraťena bola. Amen.

Ak čas dovolil, kňaz sa snažil dodať posilu, najmä v prípade zúfalstva, rezignácie a povzbudiť čnosti viery, nádeje a lásky atď. Ich opakovaním sa odsúdenec pripravoval na dokonanie. Spovedník nemal nikdy urýchľovať smrť, aj keby ho žiadali okolostojaci alebo ktokolvek iný. Ak by sa niekto pýtal, či je všetko dokonalé, mal odpovedať, že si plní svoju povinnosť priviesť dušu odsúdeného k spásu, nie vonkajšie veci.

Tým, ktorí mali vykonať exekúciu, mal kňaz napomenúť, aby odsúdenecovi spôsobili čo najmenší strach a bolesti súvisiace s popravou.

Keď odsúdenec kráčal na smrť, malo sa maximálne dbať na to, aby tu nikoho svojimi pohľadmi (oculis) nerozptyľoval, nepozdravoval a nerozprával sa, najmä nie s pokrvnými, ale celý sa sústredil na spásu svojej duše.

Spovedník sa mal postarať, aby odsúdený držal v rukách kríž; ak to kvôli spútaniu za chrbtom nebolo možné, mal kríž niesť spovedník a častejšie mu ho mal podávať na pobožkanie.

Nikto sa nemal modliť počas kráčania; výzvy na modlitbu sa nemali častejšie vysilať, pretože by dával zámienku davu na väčší krik.

Keď vyvážzatelia volali odsúdenca, kňaz mu hovoril:

Moji mili! volaju nas už k nastupeňú tej cesti k smrtí; vaše ostatné sili zeberte, a proste Boha z celeho srdca za pomoc. Vaše okamžena sú už čitané, nebude to dluho trvať, čo na popravnom mieste budete mať prestať, té puta, ktere vas včil zvažneho držá, budu na vždi polamane. Použite tento drahi nenavratitedlní čas, a modlite sa vručne k Bohu. K posilneňú vašej slabostí chcem vám modlitbu predrikať, modlite sa za mnú vručne. Sklonte oči k zemi, nehľadte sem i tam po tem množstvu ludu, abiste ve vašej modlitbe neboli roztraťeni. Dajte dobri pozor na moje slova, a vaše srdce zarmuťené nalezne poťeseňi. Chcem teda ve menu Ježiša začať:

Modlitba v čas vedeňa na popravište

O najdobrotivejši Ježiši, ktorí rovne mňa, nesuci svoj vlastni križ tú cestú k ohavnosti plnému popravišti si kračal, buď mňa milosrdni. Vzeři v tomto okamžeňu s tvej visosti na bidu moju dole, a sprevadzaj mňa na tejto ostatnej ceste. Rozpamatuj sa o vznešení Spasitelu, jaka teda tedi vóla podjata ked si od tvich neprateľov k potupnej smrti križa bol veden! a Jakej teprv ja mam biť vole, ked ohavnej smrti v ustret idem! Maj utrpnosť se mnú, jak tedi všecci pobožni lude s tebú spoluutrpnosť citili; ja sice nejsem žadnej utrpnosti hoden, ale sem jej najvac potrební, nebo jestli ti o Bože mňa milostiv nebudeš, tak sem tu i tam strařen. Ja obetujem teto moje smutné kroki k ucťe tveho krvavého chodníka smrti. Ach ked bich mohol na ten spôsob k smrti iť, jako si ti o moj Spasitelu išol! abich tak mohol pre teba trpeť, jako si ti pre mňa trpel! Dalbi Boh, abich docela nevinni bol, a tuto moju smrt pre spravedlnosť trpeť mosel. Ale ja sem bezbožni hrišník, a tuto smrt sem mnohokrat už zaslužil, preto ale je mi ze srdca luto a prosim teba pokorne za odpušťaňi. Odpusť mi o Ježiši! ach odpusť mi, a nepamatuj na moje prevíneňi! Všecki moje hrichi, kterich sem sa od mladosti, ze srdca lutujem, obvzlašťaňe, ked sem ťa o Bože moj najdobrotivejši Otče skrze to obrazil. Ti moj mili Bože mnoho dobrodění si mňa preukazal, a ja najnevďačnejši sem sa hrichmi odplatil. Preto spravedlivo a slušno je, abich do tohoto nešťastá upadol, a k mej potupe tuto ohavnu smrt podstupil. Spracedlivi Bože! ja velebim tvú Spravedlivosť, a chcem trpelive tu trpku smrt ohavnosti znešť. Prijmi ju k smireňu tveho hňavu a k dostatečnemu dosťučíneňu za moje pokuti. Já prosim teba skrz ten pot krvi, kteri v času tvej bližicej sa smrti na vrchu olivetskem pre moje hrichi tekol. Prosim teba skrz tve bolesti a muki, ktere prez celi tvoj život, obvzlastňe pri tvem svatem trpeňu a umiraňu si vстал. Učín, abi má smrt k spaseňu mi osožna bola, a ja skrz ňu odpušťaňi mojich hrichov bich dosahnuť mohol. Amen.

Ak táto modlitba nepostačovala kvôli dĺžke cesty, mal kňaz vzbudiť nábožné vzdychy nasledujúcimi modlitbami:

O Pane Ježiši Kriste! prosim teba skrz tve horke umučeňi a ťažke bolesti, ktere si trpel na dreve sv. Križa, obvzlašťaňe tedi, ked tva najsvetejša duša vichadzala s ťela, abis sa nad mú bidnú dušu smiloval, ked ona bude vichadzať z meho ťela.

Pane Ježiši! rekňi ke mňa jako nekdi ke kajicimu lotru: dnes budeš se mnú v raji.

O Ukrižovani Ježiši! skrz tve svaté rani a horku smrt prispej mi k pomoci v hoďinu smrti.

O Bože moj! staň sa vola tva se mnú za živa i po smrti.

Bože Otče, Bože Sinu, Bože Duchu svati do rukú tvich poručam ducha meho.

Svata Trojico Boža, ochranuj mňa skrz tvich svatic andělov, a oňi mna svima rukama donesu do života večneho.

Smiluj sa nade mnú o Pane! podla tveho velikeho milosrdenstva.

Ach Pane netrestí mňa v prchlivosti tvej, aňi nekarhaj mňa v hňevu tvém.

Pane buď mňa milostiv, nebo sem mali. Uzdrav mňa Pane, nebo všecki moje kosti stlučené sú.

Obrať sa ke mňa Pane a vislobod mú dušu. Pomož mi o Bože! a spaseneho mňa učíň pre tvé milosrdenstvo.

O Kriste Ježiši! kteri si pre nas umrel na križi, o Boži Beranku! tve krvave rani a tva predraha krev nech mi je užitečna v mej ťažkej potrebe. Tve umučeňi a tva smrt nech mňa učíňi učastnim tveho nebeskeho kralovstva a spoločnosti tvich svatic andělov.

O Duchu Svati! obdar mňa tvú milosťou v hodinu mojej smrti. Neopušťaj mňa te-
di, keď zli duch svim pokušeňim na mňa doťirať bude; neb ti si moj Pan a Utešitel.
Svata Panno Maria! prispej mi k pomoci v mojem zarmutku a uzkosťi.

Ochraňuj mňa moj mili anđele stražce, včil mi je tvej pomoci najvac zapotrebi.

O Pane Ježiši! k tebe volam, k tebe vzdicham; ti si moja naďej a moj d'il na zemi
živich.

O Pane Ježiši Kriste! tebe sem živ. O Pane Ježiši Kriste tebe umirám! O Pane Ježiši
Kriste tvoj sem živi i mrtvi.

Nechadzaj v sud ze služebnikom tvim o najsladši Ježiši neb pred tebu žaden živi
nebude ospravedl'nen.

Nepamatuj o dobroťivi Ježiši na predešlé nepravosťi moje, ale nech predejde
mňa milosrdenstvi tve; nebo sem učiňen velmi bidni.

Pane Ježiši Kriste, Sinu Boha živeho, polož tve umučeňi, križ a smrt mezi tvim
sudom a moju dušú.

Premili Pane Ježiši, skrze čest a moc tvého svateho a prehorkeho umučeňá
a smrti, prijmi mňa do počtu tvich vivolenich.

*Ak cesta trvala dlhšie, bolo odporúčané modliť sa Litánie o Kristovom utrpení, Lore-
tánske litánie alebo Litánie k všetkým svätým či kajúce žalmy atď., ktoré boli vhodné
na túto príležitosť. Ak ich nebolo možné predniesť, odporúčalo sa recitovať ruženec.*

*Ak cesta na popravisko trvala krátko, kňaz sa s odsúdencom modlil nasledujúcu
modlitbu:*

Modlitba blizo popravňiho mista

O moj Bože! ja sa približujem k tomu mistu, na kterem ja moju zasluženú pokutu
mam obdržať. Len ňektere kroki učiňim a budem stať na tom miste, kde z počtu
živich vitreni na potupnej šibeňici mam skonáť. Ten pohled tohoto špatneho mista
naplňuje moje srdce tu najvatšú úzkosťú, a bazen smrti moju silu umenšuje, nohi
slabnú, ruki sa trasú. Ach prijdi že moj najdobrotivejši Ježiši, kteri si spolú od poli
mrtvi k popravišti prišol, mojej slabosťi k pomoci; daj mi silu tuto smrt' k smireňu
mého previneňa stale prestať, kteru sem ja tisíckrat zaslužil skrz moje mnohe hri-
chi, kterimi sem sa proti tebe i bližňimu mojemu preheřil. Ja sa včil pred celim
svetom za vinneho držim; ja viznavam velikosť mojeho provineňá, a poddavam
k splneňú sudu nade mnu vireknuteho dobrovolne moj krk; len ti o moj Pane od-
pusť mi! Daj mojej duši milosť a milosrdenstvo pred tvú sudnú stolicú naleznuť.
Vzhledňi na té slzi lkajiceho a kleslého, kterimi on teba o milosť a spaseňi prosi.
Visliš teto vzdechí nekonečne dobroťivi Bože, a daj mi tu milosť s tebu trpeť a s te-
bu z mrtvich vstať, poprej mi s tebou trpeť a s tebu v nebeskem Kralovstvu oslave-
nem biť. O Ježiši Sinu Davidov smiluj sa nade mnú, daj mi pasitedlne skončeňi. Ja
sa do cela oddavam tvej spasitedlnej voli, a sem odvaženi spokojim duchom trpeť
čo sem zaslužil, ačo mi spasitedlné jest. Amen.

Kým sa došlo na miesto exekúcie, kňaz povedal odsúdencovi toto:

Moj mili! mi sme pred tim mistom na kterem ten spravedlivi odsud na vas viko-
nan bude. Mate ešte nečo mňe zdoverti, čo vaše svedomi tlačí? Len vijavte všeci
vaše vñuterne vadi; (defectus) ja chcem vás rad vislišať, a o milosť u Boha za vaše
hrichi prosit. Mate snad ňečo vrchnosťi k vijaveňú? Len postupujte a mluvte! Os-
tatňe odevzdajte sa do vole Božej, a prijmite ešte jeden raz z ust Sudca vaš odsúd,
klakňite si na kolena a hovorte:

O Ježiši Kriste! ktorí si premňa neviňni bol na smrť odsuđen, ja prijimam ke cti tveho nevinneho odsuđeňa moje odsuđeňi rad.

Tu sa čítali myšlienky, po ktorých prečítaní kňaz hovoril:

Moj mili! vi ste teda vaš odsud prijali, a uslišali že na tomto svete žadna milosť sa pre vas nenachadza. Obratťe sa teda s celím srdcom k Bohu, od neho neni žadnemu kajicimu hrišníku milosť odeprena. Za ňekolko okamžeňi bude pred sudnú stolicú Najviššihho stať tez k rozsudeňú a k obsahnutú tam milosťivejšeho sudu vireku; lutujte ešče jedenkrat nad vašimi hrichmi a pripravte sa k spasitedelnemu skončeňú.

Následne sa kňaz priamo obrátil na odsúdenca otázkami:

Oddavate sa docela do vole Božej?

Odpušťate tim, ktorí vas k tejto smrti odsudili?

Odpušťate tim, ktorí boli pričina vašej smrti?

Jesť vam luto, že ste sa tak velikeho hrichu dopustil?

Lutujete tež i za te hrichi, kterich ste sa od mladosti dopustili?

Chceteli pre te hrichi smrt trpelive znašať?

Verite všeco, čo Rimsko-Katolicka Cirkev nam k vereňú predkladá?

Mate nađeja odpušťeňi hrichov dosahnuť, a večneho spaseňa dviť?

Milujete Boha, a chcete v tej lasce Božej zemret?

Jeli to všeco vašo opravdiva vola? (povili odsuđenec: „ano!“ tak nech povi Spovedelňik:)

Teda buďte spokojne a verte bezpečne, že vam Boh hrichi vaše odpustí, a vas na veki nezatraťi; ale ponevadž vi tađe na zemi skrz ohavnú smrt vaše hrichi vikupujete, on vašu dušu do nebeskich stankov milostive prijme.

Potom kňaz hovoril odsúdencomi, aby prosil všetkých prítomných, aby sa modlili za neho Otčenáš a Zdravas týmto spôsobom:

Vi moji Pratele! ja vas prosim pre Boha odpustíte mi moj spatni prikľad, a modlite sa se mnú vrucni Otče naš za mna bidneho hrišníka, abi mňe Boh spasedlne skončeňi popriť račil.

Kňaz pokľakol na kolená s odsúdencom a všetkým ľudom a modľil sa vysokým hlasom smerom k odsúdencomi:

Včil moj mili odajte sa poťešne do vole Božej neb tuto smrtú zaplaťite vaše tažke hrichi. Polubte ešče jednuc tento sv. križ (*kňaz podržal križ na pobozkanie*) a rikajte:

Pane do tvich ruk poručam ducha meho!

Ježiši bud mi milostivi!

Kým súdni zriadenci zväzovali odsúdenca, kňaz utešoval týmito slovami:

Pamatujte moj mili jak pevne náš Ježiš Kristus bol zvan a hned na to na križ pripjati. Na Čest teho bolestneho zvažaňá znašajte vaše puta, abi vas s put hrichov osľobodil.

Bezprostredne pred vykonaním rozsudku katom či prijatím ortielu spovedník stojaci za odsúdencom mu prisľúbil po jeho smrti budúci spomienku. Následne opakoval sväté mená: Ježiš! Mária!

Predtým než sa vykoná poprava (ak sa mu odtína hlava), nie však potom, sa opakujú svätá mená, bezprostredne pred skolením/sklonením hlavy sa krátko pomodľil modľitbu Otčenáš.

Po vykonaní popravy kňaz vyzval na modľitbu za dušu zosnulého obrátjac sa k ľudu:

Pomodlime sa za dušu zesnuleho jeden pobožni Otče náš a Zdravaz.

*Napokon ak tak spovedník usúdil, predniesol krátke a silné povzbudenie k okolo-
stojacim.*

*Ak mal odsúdený (pokrvných) príbuzných, deti alebo manželku, mal sa prihovoriť
im, že nebohý odišiel v dobrom stave, najmä mal uistiť o budúcich modlitbách.*

Záver

Katolícka cirkev v rituáli bežne používala reč ľudu: pri krste, sobáši, poslednom pomazaní, ale aj pri úteche odsúdencom na smrť. V týchto prípadoch mali jednotlivé cirkevné provincie pripravené nemecké, maďarské a slovenské mutácie. V prípade odsúdených sa o nich starali zvyčajne rehoľníci (v prípade civilných osôb) alebo vojenský duchovní (v prípade vojenských osôb), pretože tí boli lepšie disponovaní vyrovnáť sa s prípadnými psychickými dopadmi popravy. Preto prvotný rituál nemeckého pôvodu zostavil rehoľný kňaz Martin von Kochem OCap. a uhorskú verziu vojenský duchovný František Tannenberg. Tieto tlačené verzie tak bolo možné používať buď v celej nemeckej jazykovej oblasti (i mimo Nemecka, aj v Uhorsku), resp. v celom Uhorsku. Nie je isté, že rituál bol vždy a všade použitý celý, to sa už prítomní kňazi dokázali prispôbiť situácii, ale neraz dokázali vymôcť niekoľko potrebných chvíľ, aby sa odsúdenci duchovne pripravili na smrť, najmä aby sa zmierili s Bohom. Išlo o poslednú službu, keď sa duchovná útecha neodmietala. Tú mal právo odmietnuť jedine Boh.

V 20. storočí bol trest smrti vytlačaný a v mnohých krajinách zrušený. Obnovený Rímsky rituál po Druhom vatikánskom koncile obrad duchovnej útechy odsúdencom na smrť nepozná.

Resume

It was common for the Catholic Church to use the common language of the people at events like baptism, marriage, last sacrament or ministration of those sentenced to death. For these cases, church dependencies had German, Hungarian and Slovak mutations available. In the case of sentenced prisoners, those were taken care of by monks (in case of civil prisoners) or military priests (in case of military personnel), because those were more capable of dealing with psychological influence of the death sentence. That is also why the first ritual of German origin was composed by Minister Martin von Kochem OCap. and Hungarian version by Frantisek Tannenberg. Those printed versions were available to use in the entire German or Hungarian speaking areas. It is not certain, whether the ritual was always used as a whole, but most likely it was judged case by case according to the actual situation. It was the last service, when the ministration was not refused. That could be refused only by the God. In 20t century the death sentence was simultaneously cancelled in many countries. New Roman ritual updated after second Vatican Council does not recognize ministration of death sentenced prisoners.

Összefoglaló

A katolikus egyház a liturgiák során általában a népi nyelvet használta: keresztelők, esküvők alkalmával, az utolsó kenet feladásakor és a halálraítélteknek nyújtott lelki vigasztalásakor is. Az ilyen esetekre az egyes egyházkerületek németül, magyarul és szlovákul megfogalmazott szöveget használtak. Az elítéltekről általában a szerzetesek gondoskodtak (civil elítélt esetén), vagy a táborigazgatók (a katonasághoz tartozó személyek esetében), mivel ők jobban fel voltak készülve arra, hogyan kezeljék a kivégzés tudatában fellépő esetleges lelki hatásokat. Így tehát az első, német származású szertartásmenetet Martin von Kochem OCap. szerzetes pap állította össze, a magyar verziót pedig Tannenberg Ferenc táborigazgató dolgozta ki. A nyomtatott szövegeket ennek köszönhetően a teljes német nyelvterületen (Németországon kívül, a monarchiában is), ill. az egész monarchia területén tudták használni. Nem tudhatjuk biztosan, hogy a szertartást minden alkalommal teljes egészében követték-e, a jelenlévő papok valószínűleg az adott helyzethez is alkalmazkodtak, de sokszor meg tudták teremteni azt a néhány percet, amíg az elítélt felkészülhet a halálra, főként pedig arra, hogy Istennél megnyugvást találjon. Ez volt az utolsó szolgálattétel, amikor nem utasították el a lelki vigaszt. Ennek elutasításához egyedül Istennek van joga.

A 20. században a halálbüntetés egyre inkább kiszorult és számos országban megszüntették. A Második Vatikáni Zsinatot követően megújított Római liturgia nem ismeri a halálraítélteknek nyújtott lelki vigaszt szertartását.

Oblasť východného Slovenska v politicko-vojenskej hre troch cisárov

V tomto roku si pripomínáme sté výročie vypuknutia prvej svetovej vojny. Terminológia ozbrojeného konfliktu odohrávajúceho sa v rokoch 1914 - 1918 je dvojaká. Na jednej strane je to doba ustanovená v mnohých krajinách, najmä vo víťazných ako Veľkej Británii a Francúzsku ako Veľká Vojna, na druhej strane, v nemeckej, rakúskej alebo maďarskej historiografii je to doba, ktorá sa nazýva prvá svetová vojna.

Táto vojna zaťažila históriu mnohých národov a štátov. Mala vplyv na veľkú zmenu geopolitickej situácie, a to nielen v Európe, ale aj inde vo svete. Dnes, aj po uplynutí niekoľkých desaťročí, kvôli jej značnému vplyvu, je stále predmetom intenzívneho vedeckého výskumu. Nasledujúci text s odkazom na úspechy poľskej historiografie rozhodne nevyčerpáva tému, poskytuje iba úvod a postulát k začatiu základného výskumu na území východného Slovenska. V poľskej historiografii, pretože ona je hlavným bodom pre vysvetlenia k tejto téme, počas mnohých rokov Veľká Vojna bola v tieni výskumu o druhej svetovej vojne. Iba syntéza Jana Konstanteho Dąbrowskiewicza *Veľká Vojna 1914 - 1918*, Janusza Pajewskiewicza *Prvá svetová vojna 1914 - 1918*, Mariana Zgórnika *1914 - 1918. Štúdie a návrhy z dejín 1. svetovej vojny*, sa stali prvými všobecnými prácami týkajúcimi sa vojny, ktoré sa po desaťročiach dočkali mnohých konkurenčných a zaujímavých publikácií, spomenul by som aspoň najnovšiu syntézu Andrzeja Chwalby *Samovražda Európy. Veľká Vojna 1914 - 1918*, ktorá bola uverejnená v aktuálnom roku 2014.

Okrem všeobecných štúdií o prvej svetovej vojne v posledných desaťročiach sa ukázali tisíce podrobných publikácií so zameraním na opis rôznych konkrétnych problémov. Európska a taktiež poľská historiografia je bohatá na práce o rôznych frontoch a bitkách, miestnych potýčkach, militáriách, každodennom živote a cintorínoch, ktoré majú byť spomienkou na krvavé konflikty v rokoch 1914 - 1918. Zdá sa však, že medzi poľskými publikáciami nájdeme málo ohľadom poľsko-slovenskej hranice, o Slovensku alebo tiež o jeho východnej časti. Niet pochýb o tom, že sem patria publikácie známe medzi poľskými výskumníkmi, ako *Haličská vojna (Wojna Galicyjska)* od Juliusza Batora, *I. svetová vojna v Karpatách na poľsko - slovenskej hranici* od Igora Slepceva a Waldemara Póchtópka, *I. svetová vojna na východnom Slovensku v rokoch 1914 - 1915* od Igora Slepceva, *Bojové operácie prvej svetovej vojny od jesene v roku 1914 až do jari v roku 1915 na pôde Slovenska* od Matrina Drobňáka ako aj posledná práca poľského autora Andrzeja Olejka *Karpatská vojna troch cisárov*. Tieto údaje nepredstavujú zoznam vyčerpávajúci tému, samozrejme sú dôležitou súčasťou poznania histórie vojenských bojov v oblasti východného Slovenska. Samostatnú otázkou sú poľské publikácie o histórii Slovenska, štátu vytvoreného ako samostatný subjekt v roku 1993, v predchádzajúcich publikáciách bol vždy spojený s českými dejinami. Napriek tomu stojí za to spomenúť predovšetkým publikáciu *Slovensko a Slováci*, napísanú redakciou Władysława Semkowicza, ktorá bola vydaná v roku 1937. Súčasná predmetná literatúra nie je rozsiahla. Medzi syntetické štúdie treba určite spomenúť dve publikácie Jerzyho Tomaszews-

kieho Slovensko a Lecha Kościelniaka *História Slovenska*. Bohužiaľ obe vzhľadom na ich všeobecný charakter nemôžu stanoviť východiskový bod k poznaniu histórie na východnom Slovensku v pre nás zaujímavých rokoch 1914 – 1918. Niektoré elementárne informácie možno nájsť v publikácii Henricha Wereszyckieho *Pod žezlom Habsburgovcov. Problémy národnosti*. V poľskej literatúre prácou, ktorá môže byť východiskovým bodom k začatiu všeobecnej analýzy slovenského prípadu je taktiež publikácia Henryka Batowskieho *Rozpad Rakúsko-Uhorskej monarchie 1914 – 1918. Národné záležitosti a diplomatické rokovania*. Treba tiež spomenúť veľa úspechov v tejto oblasti pani Ewy Orlof, ktorá sa zaoberá otázkami súvisiacimi s poľsko – slovenskými vzťahmi. Pristupujúc k riešeniu ohľadom východného Slovenska sa musí znovu povedať, že úspechy poľskej historiografie sú veľmi zlé a informácie o regióne pre nás zaujímavom sú len v slabých stopách.

Vypuknutie prvej svetovej vojny vytvorilo novú situáciu v Európe. Pre nás zaujímavá karpatská oblasť bola udalosťou, ktorá v priebehu niekoľkých rokov zmenila rovnováhu síl a štátnych hraníc v tejto časti starého kontinentu. Genézu Veľkej Vojny je potrebné hľadať nielen v konfliktoch devätnásteho storočia, takých ako je napríklad Krymská vojna a Francúzsko – Pruská vojna, ale tiež s rastúcim napätím spojeným s túžbou Ruska Romanovcov vytvoriť panslavistické slovanské impérium pokrývajúce oblasti obývané Poliakmi, Čechmi, Slováckmi, Ukrajincami a taktiež juhobalkánskymi národmi, výslovne zhodujúcimi sa v politických plánoch na udržanie národnej jednoty Rakúsko - Uhorskej monarchie. Spolu v opozícii voči plánom hlavných európskych hráčov, vládnucej v oblasti cisárstiev: Nemecka, Rakúska - Uhorska a Ruska, medzi mnohými národmi osídlenými na starom kontinente, ktoré nemajú svoju vlastnú nezávislosť, ukazuje sa reálna nádej na zmenu existujúcej, nie nezvyčajnej pre mnoho storočí reality.

Predmetom nášho záujmu - Východného Slovenska je región zahŕňajúci východné časti Slovenského rudohoria a Nízkyh Tatier, údolie Popradu, Spišskú Maguru, Levočské hory, Bachureň, skupiny vysočín a Šarišské údolie, Čiernu Horu, časť Pienin, Košickú kotlinu, Poľsko - Slovensko – Ukrajinské Poloniny, Slanské hory, časť Nízkyh Beskýd, Východoslovenskú nížinu, Vihorlatské a Zemplínske hory. Najdôležitejšie mestá v tomto regióne boli Bardejov, Prešov a Košice. O rôznorodosti východného Slovenska svedčí jej národno - kultúrna rozmanitosť, charakteristická pre tzv. pohraničný kraj¹.

Na začiatku nás zaujímajúcej vojny, veľkí hráči sa spoliehali na konkrétne zisky - získanie územia, politickú nadvládu, dosiahnutie hospodárskych výhod, ktorej dôsledkom malo byť výrazné zvýšenie ich prestíže. Zdá sa, že v roku 1914 pre nás zaujímavé monarchie Nemecka, Rakúsko – Uhorska a taktiež Ruska boli tak silné, že spomenuté úsilie národov obývajúcich oblasť Strednej Európy: Čechov, Poliakov, Slovákov a Ukrajincov bolo v skutočnosti iluzórne, podliehajúce iba politickej hre berlínskeho, viedeňského a petrohradského dvora.

S nástupom vojny, veliteľ cárskej armády veľkoknieža Nikolaj Nikolajevič vydal vyhlásenie adresované “národom Rakúsko - Uhorským”. Tento všeobecný akt bol propagandistickým textom určeným pre Slovanov, z ktorého obsahu sa nevzťahovali žiadne povinnosti a len sľubuje pomoc v politickom oslobodení. So začiatkom vojny na východnom fronte, v septembri roku 1914, sa ruský minis-

¹ Východné Slovensko okrem Slovákov obývali taktiež Maďari, v páse Beskýd Lemkovia, na Spiši s dôrazom na svoju zvykovo - kultúrnu rozmanitosť Spišiaci a iné národnosti.

ter zahraničných vecí Sergej Sazonov stretol so zástupcami delegácie Čechov a Slovákov žijúcich v Rusku, deklaroval svoju podporu pre ich úsilie o nezávislosť. O dva dni neskôr delegáciu tiež podporil cár Mikuláš II. Navrhol potom, že Rusko podporuje vytvorenie kráľovstva spájajúceho oba národy, na čele ktorého by mal byť zástupca dynastie Romanovov.

Východný front, v zapadoeurópskej historiografii zostávajúci v tieni bojov v západnej Európe bol kľúčovou oblasťou, rozhodujúcou o osude strednej Európy, ale tiež možným ovplyvniť priebeh celej vojny. Hlavné dejisko vojny sa malo odohrávať v Karpatskom vale, ktorý prirodzeným spôsobom oddeľoval dva regióny vojenských akcií: haličský a uhorský. Schopnosť dostať sa cez Karpaty do uhorských oblastí mohla znamenať skutočnú porážku Habsburskej monarchie, ktorá by mohla byť dôsledkom prehry oboch centrálnych štátov, preto kľúčovým pre víťazstvo na východnom fronte sa stal haličský front.

Vojské akcie na rakúsko – ruskom fronte v roku 1914 prebiehali úplne inak, než na západnom fronte alebo nemecko – ruskom fronte. Cieľom veliteľa juhozápadnej časti, generála Nikolaja Ivanova bolo ovládnutie Haliče obsadením kľúčových miest Krakova a Lvova, zatiaľ čo úlohou rakúskych ozbrojených síl pod vedením generála Franza Conrada von Hötendorfa bolo oslabenie ruskej ofenzívy a riadenie vlastného útoku do oblasti Lublina, aby sa spojil s nemeckými vojskami. Bitky o východnú Halič sa začali 23. augusta a trvali až do 12. novembra. Počas tohto obdobia Rusi dobytím Lvova sa priblížili do Krakova, zároveň od septembra obliehajú silnú pevnosť Przemysl.

V polovici novembra 1914 na južnom úseku haličského frontu Rusi postupujúci na západ mali v pláne ovládnuť karpatské priesmyky, ktoré sa mali v dlhodobom horizonte stať cestou na západ a juhozápad a taktiež rovnako ako ochrana proti možným rakúsko - uhorským vojenským akciám. Táto úloha bola pridelená hlavne 8. armáde. V novembri sa ruským jednotkám podarilo získať nadvládu nad časťou Karpát, čím vytlačili zo svojich obranných línii 3. c. k. armádu. Vzhľadom k priaznivému vývoju pre Rusov, jednotky podporujúce 8. armádu: 48. pešia divízia (PD) a 2. zmiešaná kozácka divízia začala útok v smere východného Slovenska v časti Snina - Humenné. V spolupráci s vymenovanými útok podporila tiež 49. PD v regióne Vyšná Jablonka - Svetlice - Výrava, postupujúc ďalej smerom po rieke Laborec a potom k Medzilaborciam. 20. novembra tieto sily vstúpili na východné Slovensko a ovládli dedinky Ruské a Zvala a 22. novembra Sninu. Po troch dňoch od vstupu do tohto regiónu, pokračujúc v útoku, obsadili Humenné a potom sa zakopali v údolí rieky Laborec, ktorý bol poslednou prekážkou pred vstupom do Východoslovenskej nížiny. Znepokojením o ruskej hrozbe velenie c.k. armády prijalo rozhodnutie o preskupení oddielov a protiútoku na Sninu, ktoré nakoniec zastavili ruské akcie, zatvorením 48. PD nachádzajúcej sa v Humennom do pasce. 26. novembra sa začal protiútok rakúsko – uhorských síl na ruské jednotky, ktoré sa nachádzali vo vopred nimi postavených obranných opevneniach. Po ťažkých bojoch, cisárske sily prinútili ruskú 48. PD k ustúpu. V dôsledku tohto stretu bolo Humenné čiastočne zničené. Počas bojov mesto bolo obeťou mnohých krádeží a taktiež požiaru, ktorý zničil jeho časť.

V druhej polovici novembra sa konali aj boje v oblasti východoslovenských miest Zborova a Bardejova. V dôsledku týchto bojov ruské sily získali viac ako sto obcí, ako aj Duklianský priesmyk, ktorý je bránou na územie východného Slovenska, taktiež

získaním aj strategickej prevahy nad vojskami c. k. armády. Okrem toho 8. decembra neatakovaní protivníkmi zahájili ústup zo získaných pozícií v tomto regióne. Haličský front s časťou Slovenska, ktorá nás zaujíma ochladol na konci roka 1914, kedy bojujúce strany okupujúce na svojich pozíciách začali etapu pozičných bojov. Počas miestnych bojov bola veľkou ozvenou podpora pre cársku armádu, ktorú získala medzi Slovákami, ktorí tam žili.

Súčasne s vývojom na frontoch majúcich miesto na východoslovenskom pohraničí sa začala bitka Slovákov týkajúca sa ich vlastnej budúcnosti. V poľskej historiografii, treba priznať, obsahujúcej nie veľké úspechy vo výskume o Slovenskej histórii je dominantným pohľadom to, že len málo Slovákov, a to i medzi nacionalistami, rátali s možnosťou usilovania sa o nezávislosť v tej dobe. V národných kruhoch našich južných susedov sa objavil postulát, ktorého cieľom bolo dosiahnutie autonómnych práv v Maďarskom kráľovstve, ktoré bolo súčasťou monarchie cisára Františka Jozefa I. Je potrebné zdôrazniť, že od prvých dní vojny činnosť národných aktivistov na Slovensku bola značne obmedzená. Po prvé, sila tohto smeru nebola dosť silná na to, aby bolo možné reálnym spôsobom spravodlivo bojovať o vlastné práva; po druhé, v Rakúsku a v Maďarsku bola veľmi nepriaznivá atmosféra pohromy pre každého, kto sa odvážil postaviť proti vládcovi vo Viedni či v Budapešti; po tretie sa ukázali separatistické postoje obyvateľov východného Slovenska obratne poháňané záujmom rozbitia slovenskej jednoty maďarskými kolesami. V tejto situácii slovenskí nacionalisti, pod nátlakom maďarskej politickej triedy, a taktiež nátlakom maďarskej ulice formálne prehlasujú lojalitu k monarchii Františka Jozefa I. a ochotu bojovať za kráľovstvo, stále viac utláčaní sa vzdialili od zjednotenia sa s Maďarmi. Možnosť otvorene prezentovať svoje názory mali len emigranti, ktorí v septembri 1914 oznámili *Memorandum Slovenskej Ligy v Amerike obsahujúce žiadosť o právo sebaurčenia*.

Medzitým s príchodom roku 1915 boli obnovené boje na východnom fronte. Na haličsko - karpatskom území, ktoré nás zaujíma, tvrdé boje trvali už od januára 1915. Ruský vojenský štáb predpokladal začiatok veľkej ofenzívy, počas ktorej plánovali poslať časť síl cez Karpaty, Duklianský priesmyk v smere Miškolca a Budapešti. Hlavnou útočiacou silou mala byť 8. armáda generála Brusilova. V januári ruské vojská prenikli do Bukoviny. Potom na podnet cára Mikuláša I. a ruskej vlády bola obnovená propagandistická akcia, určená pre slovanských vojakov (hlavne Čechov a Slovákov) slúžiacich v c. k. armáde, ktorej cieľom bolo oživenie panslavistickej myšlienky a taktiež získanie podpory pre cársku armádu medzi obyvateľmi obývajúcimi oblasti Karpát, čiže Slovákov a Lemkov. Tejto akcii jednoznačne pomáhal zvyšujúci sa teror polície orientovaný proti Slovákom, ktorí v tejto danej situácii čoraz viac podporovali československú orientáciu alebo panslavistické heslá petrohradskej propagandy. Na fronte v tom čase vďaka početnej presile ruská armáda bojovala na západe aj juhozápade. V reakcii na úspechy cárskeho vojska, nemecký a rakúsky štáb naplánoval útok, ktorého cieľom bolo získať Duklianský, Užocký a Verecký priesmyk a ďalej postupovať smerom k predmostiam vo východnej Haliči, v skutočnosti znemožňujúci Rusom vpadnúť do Východoslovenskej nížiny a do Uhorska.

V druhej polovici januára došlo k novému útočnému stretu nepriateľov. Na začiatku februára po odrazení rakúsko – uhorského útoku, ruské sily sa opäť presúvajú v smere na východ Slovenska. V tom čase ovládli dolinu Ondavy a región Medzila-

boriec, zároveň prerušujú dôležité komunikačné spojenia Humenné - Medzilaborce - Łupków. V marci po mesiacoch Rusi obsadili Przemysl. Potom sa samozrejme ukázalo, že ak chcú zastaviť ruský valec pred vstupom na Maďarskú nížinu, je nutné zastavenie nepriateľských síl v oblasti Karpát. Armádne štáby cisárov Františka Jozefa I. a Wilhelma II sa tam rozhodli poslať značné sily a starostlivo pripravený útok viedol k prielomu frontu a výsledkom nemecko-rakúskeho útoku bolo prevzatie iniciatívy centrálnymi mocnosťami. Aj napriek stále existujúcej ruskej prevahe, starostlivo pripravený nemecko - rakúsky útok začatý 2. mája priniesol centrálnym mocnostiam veľa úspechov. Len o dva dni neskôr bol prelomený front pod Gorlicami, 3. júna dobyli Przemysl a 22. júna Lvov. Poslanie ohromných nemeckých síl na východný front povolilo Anglicku a Francúzsku preskupiť sily, potrebné pre ďalšie boje. Na jar roku 1915 nebola zaznamenaná žiadna aktivita o nezávislosť v českej ani v slovenskej spoločnosti, ale vrchné velenie c. k. armády nepriateľsky nastavené k obom národom, riadené arcivojvodom Fridrichom, robilo všetko pre to, aby od seba odcudzilo tieto národnosti. Rozširujúce sa represie a taktiež teror nielen vzbudili nevôľu, ale taktiež začali rodiť nenávisť k viedensko – budapeštianskemu dvoru.

Mimo pozitívnej situácie na frontoch, začiatkom jari roku 1915 zlá vnútorná situácia v Rakúsko - Uhorsku viedla maďarskú vládu k podstúpeniu rokovaní o ústupkoch pre menšiny v medziach kráľovstva. Maďari, obávajúci sa efektívneho ruského útoku naznačili, že si uvedomujú potrebu upravenia postavenia národov obývajúcich spoločný štát. Medzitým, bez ohľadu na meniacu sa situáciu na východnom fronte v lete 1915 český aktivista Tomáš Masaryk založil vo Francúzsku Český zahraničný výbor. Ku organizácii čoskoro pristúpil ďalší aktivista za nezávislosť Edvard Beneš a taktiež slovenský cestovateľ, astronóm a letec, generál francúzskej armády Rastislav Štefánik. Na jeseň slovenskí a českí zástupcovia prijali deklaráciu, v ktorej postulovali vznik spoločného, nezávislého štátu Čechov a Slovákov. Dohoda uzavretá 22. októbra roku 1915 bolo nazvaná *Clevelandskou dohodou*. Zdá sa, že otázka budúcej nezávislosti závisela výhradne na správnom fungovaní aktivistov za nezávislosť žijúcich v exile podporovaných západnými mocnosťami.

Na začiatku roka 1916 Francúzi sa obrátili na Rusov so žiadosťou, aby vykonali útok na východnom fronte, ktorý by odľahčil francúzsku armádu, vykrvácanú v bitke pri Verdune. V reakcii na to Rusi zahájili neúspešný a chaotický útok na nemecké pozície pri jazere Narač. V lete roku 1916 sa s podobnou žiadosťou na Rusov obrátili Briti, ktorých ofenzíva na Somme, bola prelomená. Tentoraz generál Brusilov, veliteľ južnej časti východného frontu vyvinul plán pre masívny útok na rakúsko – uhorskú armádu v Haliči, ktorého hlavným cieľom malo byť vstúpenie do Maďarska a prinútenie Habsburgovcov odstúpiť od vojny.

4. júna 1916 Rusi zaútočili na rakúsko - uhorskú obrannú líniu. Tri ruské armády úplne prelomili front a smerovali na západ. Už 8. júna ruské sily dobyli Luck. Rakúska armáda išla do ústupu na línii celého frontu. Okrem tohto úspechu dala nerozhodnosť ruských veliteľov centrálnym štátom požadovaný čas na stiahnutie posíl a prejedenie do obrany. Náčelník nemeckého generálneho štábu, generál Erich von Falkenhayn ovplyvnil svojho rakúskeho kolegu, poľného maršála Franza Conradu von Hötzendorfa, ktorý sa rozhodol stiahnuť rakúske jednotky z talianskeho frontu na podporu obrany Haliče. Brusilov pokračujúci v útoku v septembri dosia-

hol karpatský oblúk. Zhromaždenie príliš veľa ruských jednotiek na jednom mieste a ich odstiahnutie od zásobovania v ťažkom horskom teréne znamenalo, že útok stratil na sile. Početnosť Rusov sa teraz stala ich vlastným prekliatím. Okrem toho, Rakúšania a Nemci ohrozili Brusilovove ľavé krídlo, začínajúc útok na Rumunsko. Po bitkách s Brusilovom bola rakúsko - uhorská armáda len tieňom bývalej armády. Od 6.novembra celému východnému frontu začal veliť cisár Wilhelm II., čo v skutočnosti znamenalo odovzdanie tejto mocnej sekcie Paulovi von Hindenburgovi.

Keď sa v roku 1916 znovu objavila proruská otázka panslavinizmu a prvé známky rakúsko-uhorskej krízy, český exilový vodca Tomáš Masaryk silno argumentoval proti zjednoteniu slovanských národov pod vládou Ruska, zatiaľ čo žiadal pred americkými, britskými a francúzskymi vládnucimi kruhmi podporu pre nezávislé Československo na ruinách rakúsko-uhorskej monarchie. Za týmto účelom bola v roku 1916 zvolaná v Paríži Československá národná rada, ktorá čoskoro začala plniť funkciu akejsi národnej vlády v exile.

Štvrtý rok vojny priniesol vážnu krízu v centrálnych mocnostiach. V Habsburskej monarchii, ktorá nás zaujíma, ktorej časťou bolo Slovensko sa po smrti Františka Jozefa I. v novembri 1916 situácia skomplikovala. Nový cisár Karol I. chápal, že sú potrebné reformy, ale keďže nemal autoritu svojho predchodcu a taktiež jeho politické skúsenosti, nemohol už pozastaviť procesy vnútri monarchie roztrhané túžbami národov na sebaurčenie. V lete roku 1917 balkánske krajiny uzavreli dohodu o vytvorení juhoslovanského štátu a slovenskí predstavitelia Milan Štefánik a Štefan Osuský spolu s českými vodcami začali v energickom úsilí o vytvorenie spoločného československého štátu.

Rok 1917 vo východnej Európe priniesol zásadnú zmenu. Romanovské impérium sa zrútilo po februárovej a októbrovej revolúcii. Po ruskej revolúcii, centrálné štáty využili vnútorné problémy východného nepriateľa a pokračovali v útoku, na ktorý Sovieti nemali šancu odpovedať. V novembri 1917 bolševici navrhli centrálnym štátom prímerie, ktoré bolo prijaté a ratifikované 17. decembra 1917. Po troch mesiacoch jeho platnosť uplynula, a preto centrálné sily po tom, čo bolševici zmarili mierové rokovania, začali postupovať na východ. V dôsledku tohto bolo obsadené Estónsko a nemecké vojská sa priblížili k Petrohradu, v južných oblastiach obsadili vzdialené územia za Dneprom až po Rostov. V roku 1917 bolo zaznamenaných čoraz viac bojov československých oddielov bojujúcich proti Rakúšanom a Nemcom na Ukrajine.

V tejto situácii členovia českej a slovenskej emigrácie vytvárajúc vplyv na prezidenta USA Thomasa Woodrowa Wilsona prispeli k jeho postulátu vyhláseného počas manifestu na kongrese 8. 1. 1918, kde apeloval na možnosť autonómneho vývoja národov habsburskej monarchie.

V apríli sa s veľkou odozvou odohrali boje československých dobrovoľníkov na talianskom fronte. Stretlo sa to s ďalšími represiami zo strany c. k. štábu voči obom národom. Bolo vykonaných veľa výrokov trestu smrti. Vývoj ďalších udalostí rýchlo nasledoval. Už 8. apríla roku 1918 bol povolaný do Ríma kongres národov bojujúcich za oslobodenie spod nadvlády Rakúsko -Uhorska. Počas zasadnutia Slovensko – Česká delegácia poukázala na spoločného rakúsko - uhorského nepriateľa a deklarovala svoj zámer byť štátom.

Dňa 30. - 31. mája 1918 českí a slovenskí predstavitelia podpísali takzvanú

Pittsburskú dohodu o vytvorení zjednoteného štátu oboma národmi. Dohoda predpokladala, že Slovensko bude mať svoj parlament a súdy, a slovenský jazyk bude oficiálnym jazykom. V habsburskej monarchii sa československá idea objavila spolu s príznakmi rozpadu rakúsko – uhorského štátu. V skutočnosti od jari roku 1918 myšlienka Československa posilnila verejnú mienku a koncepcia Slovenskej národnej strany o ústupkoch v rámci uhorského štátu sa oddialili natoľko, že táto organizácia sa už 24. mája na zjazde v Martine rozhodla na zjednotení s Čechmi. V máji 1918 sa Slovenskom prehnala vlna demonštrácií, ktoré sa konali v hesle zjednotenia krajiny. 28. októbra bola vyhlásená Československá republika.

Veľká vojna zmenila politickú mapu Európy. Zdá sa, že vlastne od vypuknutia vojny, maďarské a taktiež rakúske vládnuce elity nebrali na vedomie otázku Slovákov. Viedensko – budapeštiansky dvor, ktorý nebral na vedomie spoločenské premeny a prebudenie národného ducha Slovákov, si vôbec nepripustil, žeby sa „Horné Uhorsko“ oddelilo od vlastného štátu. Myšlienka ústupkov namierená na Slovákov na jar roku 1915 sa objavila práve, keď sa situácia zmenila natoľko, že Budapešť bola prinútená nájsť širšiu podporu verejnosti. Napriek rokovaniam o ústupkoch v skutočnosti bola táto téma odložená bokom, čo v konfrontácii s pružne pôsobiacimi českými a slovenskými emigračnými prúdmi, vyslovene zameranými na oddelenie Slovenska od Maďarska a spoluprácu so západnými spojencami vyústilo v to, že stáročná spoločná existencia, v rámci jedného štátu Slovákov a Maďarov, nebola v budúcnosti možná. Zdá sa, že východné Slovensko v politike Františka Jozefa I. malo úlohu periférneho regiónu, majúceho hlavne strategický význam ako obranný val pri vstupe na územie celej monarchie.

V tejto hre viedenského, petrohradského a berlínskeho dvora politický záujem o slovenské krajiny prejavil dvor Romanovovcov. Využívajúc ideu vzniknutú v Česku na začiatku devätnásteho storočia, ktorá pôvodne zahŕňala snahu o oslobodenie a zjednotenie politického, hospodárskeho a kultúrneho života Slovanov, Rusi chceli využiť jej ideu pre svoje záujmy, pokladajúc podľa svojho spôsobu jej prvotné ciele. Predpokladá sa, že zjednotenie slovanských národov sa môže uskutočniť len v rámci Ruskej ríše. Táto idea bola sprevádzaná cárskou propagandou od prvých dní vojny a počas bojov na fronte bola silne zdôraznená na prelome rokov 1914 a 1915, kedy došlo k stretom vojsk c.k. a Ruska v regióne Karpát a východného Slovenska. Vtedy bola využitá iba príležitostne a pre podporu svojich vlastných bezprostredných záujmov.

Tretí v hre, Berlínsky dvor vôbec nebol zainteresovaný do politických aktivít na území Slovenska, lebo ho bral ako zónu habsburského vplyvu. Jedinou oblasťou, ktorej venoval pozornosť, bol strategický aspekt karpatského regiónu. Je potrebné zdôrazniť, že v štáboch troch cisárov mal karpatský val ohromný význam pre osud vojny. Za ním sa nachádzajúca Východoslovenská nížina, predstavujúca severovýchodný okraj Veľkej maďarskej nížiny, bola miestom, odkiaľ viedla jednoduchá cesta k ovládnutiu územia Habsburgovcov.

Ako sa ukázalo v boji na východnom fronte na prelome rokov 1914/15 a potom aj 1916, karpatská oblasť bola jedným z hlavných dejísk vojny nielen pre budúcnosť regiónu, ale aj pre boje na západnom fronte.

Vojnové úsilie tiež ukázalo, že o budúcnosť slovenských krajín sa najviac zaujímali samotní Slováci. Nemohli počítať s podporou cisárskych dvorov nerozumejúcich

zmenám situácie v tejto časti starého kontinentu, smerovali svoje kroky proti trom cisárom, hľadajúci podporu v USA a západnej Európe a zjednotiac sa v ich úsilí so svojimi západnými susedmi Čechmi, nezriedka tiež prelomiac vlastnú nedôveru voči myšlienke zjednotenia². História východného Slovenska je v Poľsku prakticky neznáma. Začatím prác v tomto smere je možné určite zmeniť súčasný stav.

Použitá literatúra:

Andrzej Chwalba, *Samobójstwo Europy. Wielka Wojna 1914 – 1918*, Kraków 2014,
Andrzej Olejko, *Karpacka wojna trzech cesarzy*, Rzeszów 2013,
Ewa Orlof, *Od poznania do zrozumienia. Polacy, Czesi, Słowacy w XX wieku*, Rzeszów 1999, Henryk Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914 – 1918. Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne*, Kraków 2008,
Henryk Wereszycki, *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*
Igor Slepcev, *I wojna światowa na wschodniej Słowacji w latach 1914 – 1915*,
Igor Slepcev, Waldemar Półchłopek, *I wojna światowa w Karpatach na pograniczu polsko – słowackim*, [w:] *Prvá svetová vojna – pozabudnuté cintoriny*, Svidník 2005,
Janusz Pajewski, *Pierwsza wojna światowa 1914 – 1918*, Warszawa 2004,
Jerzy Tomaszewski, *Słowacja*, Warszawa 2011,
Juliusz Bator, *Wojna galicyjska*, Kraków 2008,
Lech Kościelniak *Historia Słowacji*, Wrocław 2010,
Marian Zgórnjak, *1914 – 1918. Studia i szkice z dziejów I wojny światowej*, Kraków 1987,
Martin Drobňák, *Operacje bojowe pierwszej wojny światowej od jesieni 1914 roku do wiosny 1915 roku na terenie Słowacji* [w:] *Materiały z międzynarodowej konferencji Znaki Pamięci – śladami I wojny światowej*, t. II, Gorlice 2009.

Resume

The most important locations during the war were Bardejov, Kosice and Presov. The eastern front, which remains for western historiography forgotten in the shadow of the battles located in Western Europe was however very significant area deciding about the future of central Europe as well as a continuance of the war. The main locations of military actions were supposed to take place close to “Carpathian Wall” which was natural border between two regions: Galicia and Kingdom of Hungary. Military actions at the Austro-Russian front in year 1914 took completely different progress than those at western or German-Russian front. The command of an entire eastern front was taken by Emperor Wilhelm II. since 6th November 1916, which in real concluded in passing this powerful section to Paul von Hindenburg. The fourth year of war brought serious crisis over Central Powers. The situation became even more complicated after the death of Franz Josef I. in November of 1916. New Emperor Charles First of Austria understood necessity of reforms and changes but because of lack of authority and political

² Jeden zo slovenských lídrov Andrej Hlinka spolu s aktivistami ako Ladislav Žuffa, Karol Hušek na jeseň 1918 viedol oživenú kampaň na východnom Slovenskom zameranú pre občanov v tomto regióne na prispôsobenie sa myšlienke Československa.

experience he was not able to stop ongoing ideas for independence of several nations living amongst Austro-Hungarian Empire. The year of 1917 brought sudden change. The empire of Romans was destroyed firstly by February revolution and then alter on by October revolution. Officers in Budapest and Wien who did not understand social changes across the empire and did not notice reawakening of nationalist spirit of Slovak Nation, were not able to take idea of independence of "Northern Hungary" as a country of Slovaks. From all most important political cabinets in Berlin, Saint Petersburg and Wien, only Russian dynasty of Romans was interested in the idea of independent Slovakia. They assumed, that cooperation of Slavic nations can be done only within Russian Empire. Officers in Berlin did not pay any extra attention to the activities of Slovak nationalist considering this to be responsibility of Budapest. The only aspect they cared about was strategic position Carpathian region.

Összefoglaló

A régió legfontosabb városai az első világháború idején Bártfa, Eperjes és Kassa voltak. Kelet-Szlovákia sokszínűségéről a határ menti vidéket jellemző nemzeti és kulturális összetétel is tanúskodott. A keleti front, amely a nyugati történetírásban a Nyugat-Európában zajló harcok árnyékában alulmaradt, kulcsfontosságú terület volt, amely nemcsak Közép-Európa sorsát döntötte el, hanem az egész háború kimenetelét is befolyásolhatta. A jelentősebb hadműveletek a kárpáti hegyvonulat közelében zajlottak, amely természetes határt húzott Galícia és az Osztrák-Magyar Monarchia között. 1914-ben az osztrák-magyar fronton merőben másképp folytak a harcok, mint a nyugati, vagy a német-orsz fronton. 1916. november 6-tól II. Vilmos német császár vette át az irányítást a teljes keleti front felett, ami tulajdonképpen azt jelentette, hogy ezt a jelentős szakaszt Paul von Hindenburg-ra ruházta át. A háború negyedik éve a központi hatalmak súlyos válságát hozta magával. A Habsburg Monarchia azon részén, ahol a mai Szlovákia is található, I. Ferenc József halála után, 1916 novemberében a helyzet bonyolulttá vált. Noha az új császár, Károly megértette a reformok szükségességét, ám sem tekintélye, sem politikai tapasztalata nem volt ahhoz, hogy féken tartsa a monarchia belsejében forrongó széthúzó erőket, a nemzetek önmegvalósítási törekvéseit. Az 1917-es év lényeges változást hozott Kelet-Európában. A Romanovok birodalmát először a februári, majd az októberi forradalom zúzta össze. A bécsi-budapesti udvar nem ismerte fel a társadalmi változásokat és a szlovákok nemzeti szellemének ébredését és hallani sem akart arról, hogy „Felső-Magyarország” elszakadjon a saját államuktól. Az említett kabinetek – a bécsi, pétervári és berlini – hatalmi játékában a Romanovok mutattak politikai érdeklődést a szlovák vidék iránt. Azt feltételezték, hogy a szláv nemzetek egyesülése csupán az Orosz Birodalom határain belül valósulhat meg. A berlini udvart, mint harmadik játékost, egyáltalán nem érdekelték a Szlovákia területén zajló politikai tevékenységek, mivel ezt a vidéket a Habsburgok befolyása alatt álló területnek tartották. Egyedül a kárpáti régió stratégiai jelentőségét tartották szem előtt.

Východné Slovensko v roku 1918

V našom krátkom náčrte chceme poukázať na príčinné súvislosti a následky prevratových udalostí. Východné Slovensko vstupovalo do vojnového obdobia ako región národne a politicky izolovaný od ostatného Slovenska. Dezintegračná politika maďarských vládnych kruhov tu umlčala akékoľvek prejavy národného a kultúrneho života a cieľavedome podporovala koncepciu, že východní Slováci (*Slovjaci*) sú osobitným etnikom s vlastným jazykom, kultúrou aj národným povedomím.

Prvá svetová vojna vypukla ako výsledok mocenského zápolenia Trojspolku na čele s Nemeckom o hegemoniu v Európe, proti ktorému sa rozhodne postavili mocnosti Dohody. Uhorsko v ňom sledovalo cieľ upevnenia postavenia v monarchii a urýchlenie procesu premeny mnohonárodnej krajiny na rečový a etnicky maďarský národný štát.

Ľudové masy prijali vojnu pasívne s obavami, ale šovinistické kruhy s ováciami ako to pri pochode spievali narukovaní vojaci. „Počkaj, počkaj, psie Srbsko, nebude tvoja nikdy Bosna.“ (Megállj, megállj kutya Szerbia nemlesz tiéd, soha Bosznia.)

Vpád ruských vojsk do Karpatskej oblasti vyvolal medzi rusínskym obyvateľstvom prejavy slovanskej vzájomnosti, na ktoré uhorská vláda reagovala protiopatreniami. Tieto mali svoje zárodky v roku 1904, kedy v súvislosti s maďarizačnými tendenciami vládne kruhy nariadili, aby sa Rusíni nevolali Rusínmi, ale len grécko-katolíci. V priebehu vojny sa pristúpilo aj k tomu, aby sa pravoslávne bohoslužby nahradili maďarskými a namiesto cyriliky sa používala latinka. V týchto tendenciách od roku 1916 začali v Prešove vydávať časopis „Nase otecsensztvo“.

Predĺžovanie vojny a ňou vyvolané ťažké hospodárske a sociálne dôsledky prehľbovali nespokojnosť ľudových mäs. Prispeli k tomu aj udalosti v Rusku a brestlitovský mier, v dôsledku čoho sa vojaci vracali domov zo zajatia. Vojaci, ovplyvnení ruskými udalosťami a miestnymi napätými sociálnymi pomermi, šírili medzi ľuďom nespokojnosť a revolučné nálady, ktoré sa orgány usilovali už v zárodku potláčať. Svedčia o tom úradné hlásenia a rôzne opatrenia. V tom období už úspešne prebiehal zahraničný národnooslobodzovací odboj na čele s T. G. Masarykom, M. R. Štefánikom a E. Benešom, ktorý organizoval česko-slovenské légie v Rusku, Francúzsku a Taliansku a ich účasť na troch frontoch Európy. Nemáme údaje, koľkým vojakom z východného Slovenska sa podarilo prebehnúť na ruskom fronte a vstúpiť do česko-slovenských légii. J. Kustra, košický kníhkupec, ako taliansky legionár, nepochádzal z východu. Je nesporné, že revolučné udalosti v Rusku ovplyvnili vedomie a postoje vojakov, ktoré po ich príchode domov boli namierené proti uhorskému režimu a jeho predstaviteľom a po vyhlásení Česko-Slovenska prerástli do miestnej živelnej revolty.

Nastolovanie novej štátnosti prebiehalo rozdielne v českých zemiach a na Slovensku. Rakúska vláda fakticky odovzdala moc do rúk Českej národnej rady, ale na Slovensku maďarská Károlyho vláda prostredníctvom Maďarskej národnej ra-

dy, mobilizovaných dvoch vojenských ročníkov a žandárstva a reorganizovanou administratívou udržala moc vo svojich rukách. Jej cieľom bolo udržať Slovensko v rámci novej Maďarskej ľudovej republiky. Na Slovensku sa vytvorila zložitá štátnopolitická situácia. Slovenská národná rada ako najvyšší politický orgán sa prihlásila k ČSR, vyzvala k zakladaniu jej miestnych orgánov, ktorých vznik a činnosť brzdili či znemožňovali maďarské orgány. V daných podmienkach pomalý postup česko-slovenského vojska pri obsadzovaní a oslobodzovaní Slovenska umožňovali upevňovanie moci Károlyho vlády na východe.

Situáciu na východnom Slovensku komplikovala skutočnosť, že sa tu vytvorili štyri národné rady na etnickom princípe a to: slovenská, maďarská, rusínska a nemecká, pričom obe slovanské boli za ČSR, a maďarská a nemecká za udržanie v rámci nového Maďarska. Osobitné postavenie mala samozvaná Východoslovenská národná rada, ktorá však nemala žiadnu podporu východoslovenského ľudu a udržiavala sa len za politickej a finančnej podpory Károlyho vlády.

Národnopolitickú situáciu na východe silne ovplyvňovali pohotovostné jednotky a žandárstvo, ktoré zasahovali všade, kde sa prejavil odpor, vzbury proti starej moci a národné prejavy. Najbrutálnejším zásahom bola poprava 41 vojakov a 2 civilov v Prešove z 31. októbra na 1. november 1918. Po nekontrolovanej demobilizácii miestnej vojenskej posádky rozjarení vojaci v noci vyrabovali krčmy a obchody, ale nikoho nezastrelili. Zodpovednosť podľa predstaviteľov miestnej sociálnej demokracie padla na vojenské velenie, ktoré neurobilo patričné opatrenia po rozpustení miestnej posádky. K ozbrojeným zrážkam medzi pohotovostnými jednotkami a demobilizovanými vojakmi došlo na viacerých miestach na východe. Možno konštatovať, že ľudová revolta mala živelný charakter a bola namierená proti predstaviteľom úradnej moci, notárom, obchodníkom a krčmárom, ktorí v priebehu vojny trýznili ľud. Po ich odplate skončila ľuďom vykonaná exekúcia. Situáciu vystihol Kassai Munkás (23.11.1918), keď napísal, že „ľud prenasleduje pánov nie pre ich maďarstvo, ale za zločiny, ktoré napáchali“.

Po vyhlásení ČSR postup česko-slovenského vojska pri obsadzovaní, ktoré ľud nazýval „oslobodzovaním“, na východe vojenská moc a administratíva ostávala v rukách budapeštianskej vlády a Maďarskej ľudovej republiky. Ich hlavným cieľom bolo udržať Slovensko v rámci nového Maďarska. Používala pri tom všemožné prostriedky od diplomatických, vojenských, politických a nebývalej propagandy, čo sme v našich prácach hodnoverne zdokumentovali. Závažnou otázkou je, ako na tieto opatrenia reagoval slovenský ľud. Uvádzame niekoľko príkladov. Z Chminian (Šariš) F. Holomaň v liste SNR napísal, že „...my Slováci očakávame túžobne vyslobodenie spod jarma maďarónskeho“. Z Giraltovec dopisovateľ píše: „... prijmite i nás medzi seba... Nech žije sloboda národov a Česko-Slovenská republika“. Zo Spiša dopisovateľa sa s radosťou a oduševnením prihlasujú k SNR a ČSR. Z najvýchodnejšieho Zemplína dopisovateľ píše: „Zobudení sme aj my od Nového Mesta až po Medzilaborce a čakáme na slobodu“. K najvýraznejšiemu miestnemu prejavu došlo v Snine, kde na úradmi zvolanom zhromaždení na podporu maďarskej vlády a Maďarska účastníci to odmietli a prihlásili sa k ČSR. Na to trestná vojenská jednotka z Košíc jedného občana zastrelila a 25 odviekla na prokuratúru, ale ľud sa už nedal zastrašiť.

K najpozoruhodnejším prejavom ľudu z východu došlo v Liptovskom Mikuláši, kde sa 8.12.1918 uskutočnilo veľké ľudové zhromaždenie za účasti početných delegátov z regiónu, kde jeho zástupcovia prijali spoločnú rezolúciu, v ktorej sa píše, že „v slovenskej reči sme všetci jedno, od východu na západ, od Užhorodu po Bratislavu“. Na zámenu podobné ľudové zhromaždenie sa uskutočnilo 15. decembra v Solivare pri Prešove za účasti delegátov Liptovského výboru SNR, na ktorom bola prijatá rezolúcia proti samozvanej Východoslovenskej rade, ktorá v Košiciach vyhlásila fiktívnu samostatnú Slovenskú republiku a prihlásila sa k SNR a k „slovenskej samospráve v zväzku Česko-Slovenskej republiky“.

Na politickú krátkozrakosť Károlyho a jeho vlády v slovenskej otázke poukazuje jeho názor v Pamätiach, že Maďari v najhoršom počítali s tým, že stratia západné a stredné Slovensko, ale dúfali, že udržia východné Slovensko, nakoľko vraj východní Slováci nemali citové vzťahy k Čechom. Bola to totálna skrachovaná politika, ktorá zanechala nereálne národnopolitické dedičstvo v podobe revizionizmu a vo vízii návratu Felvidéku.

Použitá literatúra:

Hronský, M.: Slovensko v rázcestí 1918. Košice, 1976.

Károly, M.: Egy egész világ ellen. Wien, 1923.

Magyarország története 1918-1919. Ed.: Gy. Ránki. Budapest, 1978.

Tajták, L.: Úsilie maďarských vládnucích tried o udržanie Slovenska v rámci Maďarska. Historický časopis, č. 4, 1966.

Tajták, L.: Revolučné prejavy ľudu na východnom Slovensku za pripojenie k ČSR v roku 1918. Nové obzory, č. 10, Košice 1968.

Tajták, L.: Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. Bratislava, 1972.

Resumé

In our short draft we will try to point out casual relationships of some important events. Eastern Slovakia entered the war as a region nationally and politically isolated from the remaining parts of Slovakia. The situation there was also complicated because of creation of 4 administrative councils, 1 for each minority. They were Hungarian, Slovak, Rusyn and German while Rusyn and Slovak councils supported creation of an independent Czechoslovakia and German and Hungarian supported remaining under the control of Hungary.

Összefoglaló

Rövid vázlatunkban a forradalmi események okozati összefüggéseire és következményeire akarunk rámutatni. Kelet-Szlovákia mint Szlovákia további részétől nemzetileg és politikailag elszigetelt régió lépett a háborús korszakba. Kelet-Szlovákiában bonyolította a helyzetet az a tény, hogy négy, etnikai alapon szerveződött nemzeti tanács jött itt létre, mégpedig: szlovák, magyar, rutén és német, miközben a két szláv Csehszlovákia megalakulását támogatta, a magyar és a német az új Magyarország kereteiben való maradás mellett volt.

Poznámka zostavovateľa:

Príspevok je príkladom toho, že tá istá historická udalosť môže mať pre dotknuté národy rôzny význam. Prvá svetová vojna a jej ukončenie viedlo k rozpadu Uhorska a pre následnícke národy sa stalo významným krokom k formovaniu národnej identity. Popritom všetkom je však žiaduce držať sa faktov a kritérií objektivity.

Megjegyzés:

Az előadás annak példája, hogy ugyanaz a történelmi esemény más jelent az azt megélő különböző nemzetek számára. Az első világháború és annak lezárása a történelmi Magyarország felbomlását idézte elő, az utódnemzetek számára pedig a nemzetté válás fontos lépcsőfokává vált. Ezzel együtt is azonban célszerű ragaszkodni a tényekhez és az objektivitás kritériumához.

Nadporučík Ján Kosch – armádny letec z Medzeva

Pôsobenie rakúsko-uhorského vojenského letectva, tzv. cisárskych a kráľovských vzdušných zborov (*k. u. k. Luftfahrtruppen*), patrí k málo známym kapitolám prvej svetovej vojny. Krehké stroje z dreva a plátna ovládali muži zo všetkých kútov habsburskej monarchie, územie dnešného Slovenska nevynímajúc. Mnohí dosiahli v dvojplôšnikoch označených čiernymi krížmi významné úspechy a nepriateľom spôsobovali ťažké straty. Spomeňme bratislavských rodákov poručíka Jozefa

Nadporučík Ján Kosch.
(Zdroj: Kriegsarchiv Wien)

Kissa (19 potvrdených víťazstiev), štábného šikovateľa Ferdinada Udvardyho (osem potvrdených víťazstiev), kapitána Josefa von Maiera (päť potvrdených víťazstiev) a dôstojníckeho zástupcu Friedricha Heftyho (päť potvrdených víťazstiev), ako aj dôstojníckeho zástupcu Karla Kaszalu z Nitry (osem potvrdených víťazstiev), nadporučíka Belu Macourka z Nebojsi pri Galante (päť potvrdených víťazstiev) či Trnavčana dôstojníckeho zástupcu Františka Wognara (päť potvrdených víťazstiev).

K histórii c. a k. vzdušných zborov však patria aj letci, ktorí síce neboli tak často citovaní v súvislosti so zostrením nepriateľského stroja, no rovnako dopĺňajú históriu vojenského letectva podunajskej ríše. Malé kovové balóny, označenie príslušníkov rakúsko-uhorských vzdušných síl, nosil na golieri svojej uniformy aj rodák z východného Slovenska – nadporučík Ján Kosch (v armádnych spisoch vedený ako Johann).

Prírodné podmienky

Ján Kosch sa narodil 28. februára 1895 v Nižnom Medzeve, ktorý je dnes súčasťou mesta Medzev. Pred vypuknutím prvej svetovej vojny vyštudoval gymnázium a vyššiu priemyslovú školu, ovládal slovenský, ale aj nemecký a maďarský jazyk. Domovskú príslušnosť mal v Košiciach. Po vypuknutí prvej svetovej vojny slúžil spočiatku pri delostrelectve, neskôr vo vojenskom letectve, konkrétne ako príslušník roty Flik 24 (*Fliegerkompagnie 24*).¹

Táto jednotka bola dislokovaná na poľnom letisku Pergine, v hornatom kraji blízko vápencových končiarov Dolomitov. Aby sme pochopili zložitosť pomerov,

¹ Kriegsarchiv Wien (ďalej len KAW), K. u. k. Luftfahrtruppen (ďalej len LFT), Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Beschreibung.

v akých medzevský rodák plnil rozkazy, musíme si priblížiť prírodné a terénne podmienky Južného Tirolska v súvislosti s leteckou službou.

Lietadlá oboch bojujúcich strán neraz prelietavali nad vrchmi vysokými viac než 2 000 metrov. Vojské jednotky, či už rakúsko-uhorské, alebo talianske, mali v horskom teréne umiestnené pozície a lietajúce stroje boli pre ne vítaným terčom. „Terénne podmienky si vyžadujú spoľahlivú prácu motorov, ktoré však niekedy zlyhajú z technických dôvodov, alebo pre zásah nepriateľskej strely. Takmer vždy totiž chýba možnosť úspešne núdzovo pristáť. Údolia majú priemernú šírku sotva 200 metrov a sú husto porastené lesom. Náhorné plošiny sa vo vápencovom pohorí nevyskytujú, takže zostáva kĺzavý let do širších údolí, ktoré však ležia ďalej od frontu. Meteorologické pomery v horách spôsobujú celkom nečakane tvorenie oblakov a hmly, pre ktoré sa dostávajú piloti počas návratu domov k riešeniu neočakávaných situácií. Hory nad 1 000 metrov sú zahalené oblakmi, čo so sebou prináša nebezpečenstvo ťažkej havárie do príkreho útesu,“ písalo sa v správe c. a k. vojenského tlačového oddelenia (k. u. k. Kriegspressequartier) zo 14. decembra 1915.²

Aj veliteľ jednotky Flik 17, kapitán Eugen von Steinner-Göttl mal pred horským prostredím rešpekt. Spolu s ďalšími letcami sa 14. februára 1916 zúčastnil bombardovania Milána, počas návratu však malo jeho lietadlo menšie technické problémy. „Náhle sa zdvihol silný nebezpečný protivietor, benzín dochádzal a motor začal vydávať zvláštny klepot. Každá minúta letu znamenala utrpenie, boli sme nad horami a zlyhanie motora by znamenalo náraz o skalný terén,“ spomínal s odstupom času Steinner-Göttl.³

Vzdušné prúdenie úzkymi horskými údoliami a s týmto javom spojené nárazy vetra spôsobovali náhle prepady lietadiel aj o 150 metrov. Ťažké poveternostné podmienky trápili letcov predovšetkým počas vzletov a najmä pristávaní, už spomenutý Jozef Kiss nezvládol začiatkom októbra 1916 pri pristávaní za silného vetra riadenie a jeho stroj sa zastavil až vo vinohrade.⁴

Teploty na letiskách a vo vyšších letových hladinách sa navzájom líšili o desiatky stupňov Celzia. Veľké zmeny tlaku boli pre posádky záťažou, veliteľia jednotiek podávali svedectvá o krvácaní z nosov a uší.⁵

Prvé lety

Každému rakúsko-uhorskému vojenskému letcovi viedli počas prvej svetovej vojny záznamy vykonaných letov. Vďaka týmto archívnym prameňom dnes môžeme pomerne podrobne poznať úlohy jednotlivých príslušníkov c. a k. leteckých zborov. Ján Kosch bol pozorovateľom a za úlohu mal z lietadla sledovať dianie na fronte a získavať tak cenné informácie pre pozemné jednotky, vyhotovovať fotografické snímky bojiska či nepriateľských pozícií, zvrhávať bomby na vytýčené ciele, alebo v prípade leteckého súboja brániť vlastný stroj guľometnou paľbou. Lietal v dvojmiestnych dvojplôšnikoch typu Hansa-Brandenburg C.I, pričom išlo

² MEINDL, Karl. *Die Luftsiege der k. u. k. Luftfahrtruppen – Italienische Front 1915-1916*. Wien, 2003, s. 107.

³ STEINNER-GÖTL, Eugen. *Bombengeschwader gegen Mailand*. In NEUMANN, Georg Paul. *In der Luft unbesiegt. Erlebnisse im Weltkrieg erzählt von Luftkämpfern*. München: J. F. Lehmanns Verlag, 1923, s. 56.

⁴ BOKSAY, Antal. *A legendás vasmadár. Ittebei Kiss József, a legjöbb magyar vadászrepülő élete*. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2006, s. 24-25.

⁵ MEINDL, ref. 2, s. 109.

o vôbec najrozšírenejšie vojenské lietadlá používané c. a k. leteckými zbormi.⁶

Prvý operačný let absolvoval 27. októbra 1916, trval približne hodinu a 40 minút, posádka za tento čas preletela vzdialenosť 150 km a poručík Ján Kosch zo vzduchu sledoval dianie v okolí mestečka Asiago.⁷

Rodák z východného Slovenska bol 3. novembra 1916 povýšený do hodnosti nadporučíka. V priebehu mesiaca absolvoval Ján Kosch tri operačné lety, zaujímavá je najmä akcia z 24. novembra, keď na nepriateľské pozície zvrhol v spolupráci s pilotom 40 kg bômb.⁸ Rok 1916 Kosch ukončil štyrmi decembrovými letmi, pričom v dvoch prípadoch vyhotovoval fotografické snímky bojiska.⁹

Počas januára 1917 absolvoval dve bojové misie, v oboch prípadoch nešlo o rutinné prelety nad bojiskom. Najprv 4. januára fotografoval objekty na zemi za silného vetra, 7. januára zase napadla Koschov stroj Hansa-Brandenburg C.I nepriateľská stíhačka Nieuport. V blízkosti takmer 2 400 metrov vysokého vrchu Cimon Rava vypukol vzdušný boj, rakúsko-uhorský stroj dostal 12 zásahov, posádka z roty Flik 24 sa napokon rýchlejšiemu a obratnejšiemu protivníkovi ubránila a pilot Brandenburga úspešne pristál na letisku v Pergine.¹⁰

Vzdušné víťazstvo

Nadporučík Ján Kosch dosiahol aj vzdušné víťazstvo, keď 24. februára 1917 absolvoval spolu s poľným pilotom čatárom Josefom Schandrochom v lietadle Hansa-Brandenburg C.I (číslo stroja 26.29) pozorovací let dlhý 320 km, počas ktorého stretli taliansky stroj.¹¹ V mesačnej správe jednotky Flik 24 sa k tejto udalosti viaže iba nasledovná poznámka: „*Letecký boj s dvojmotorovým strojom Farman nad nepriateľským územím. Protivník sa zrútil do priestoru bojiska.*“¹² Podľa osobného súpisu operačných letov nadporučík Ján Kosch bojoval v ten deň s dvoma talianskymi lietadlami Farman pri obci Fonzaso.¹³ Talianske pramene však uvádzajú, že 24. februára 1917 sa leteckého boja zúčastnila posádka dvojmotorového lietadla Caudron G.IV zo 48. prieskumnej letky (*48a Squadriglia da Ricognizione*). Dvojplôšník Caudron, ktorý bol pomalší a obzvlášť zraniteľný pri útoku zozadu, dostal viacero zásahov a pilot seržant Antonio Cremonese bol zasiahnutý do ramena.

⁶ Armáda využívala stroje Hansa-Brandenburg C.I pri prieskumných a bombardovacích misiách, ale aj na riadenie delostreleckej paľby a ostreľovanie pozemných cieľov. Dvojplôšníky, ktoré navrhol známy nemecký letecký konštruktér Ernst Heinkel, vyrábala v licencií rakúska firma Phönix i uhorská spoločnosť UFAG. Lietadlá Hansa-Brandenburg C.I dosahovali maximálnu rýchlosť 158 km/h a na držiakoch pod trupom či spodným krídlom mohli uniesť až 100 kg bômb. Výzbroj tvoril jeden, neskôr dva guľomety Schwarzlose. Pozri: SCHIEMER, Peter. *Die Albatros (Oeffag) – Jagdflugzeuge der k. u. k. Luftfahrtruppen*. Graz: H. Weishaupt, 1984, 264 s.

⁷ KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Verzeichnis über die im Monate Oktober 1916 durchgeführten Flüge.

⁸ KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Verzeichnis über die im Monate November 1916 durchgeführten Flüge.

⁹ KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Verzeichnis über die im Monate Dezember 1916 durchgeführten Flüge.

¹⁰ KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Verzeichnis über die im Monate Jänner 1917 durchgeführten Flüge.

¹¹ Josef Schandroch pochádzal z mesta Litoměřice. V marci 1917 získal za 13 úspešných operačných letov nad nepriateľským územím Bronzovú medailu za odvalu. Pozri: MEINDL, Karl. *Die Luftsiege der k. u. k. Luftfahrtruppen – Italienische Front 1917 (1)*. Wien, 2004, s. 29.

¹² MEINDL, ref. 11, s. 29.

¹³ KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Verzeichnis über die im Monate Februar 1917 durchgeführten Flüge.

Druhý člen talianskej posádky vojak guľometník Pietro Gabbi vyviazol z boja bez zranení. Počas pristávania na letisku vo Feltre však Antonio Cremonese, zrejme aj následkom zranenia a bolesti nevládol riadiť, Caudron narazil do snehového záveja, prevrátil sa a následne ťažko poškodil.¹⁴ Spomínaný úspech nebol velením z dôvodu absencie svedkov nikdy potvrdený a zrejme ani Kosch so Schandrochom nepoznali osud talianskej posádky. Rakúsko-uhorské lietadlo 26.29 bolo vybavené dvoma guľometmi Schwarzlose M 7/12, strieľať preto mohol pilot i pozorovateľ.¹⁵

Dvojmotorový Caudron G.IV, ktorý tvoril lietadlový park talianskej 48. prieskumnej letky jednotky (48a Squadriglia da Ricognizione). (Zdroj: Ufficio Storico)

Z marca 1917 pochádza spis, v ktorom veliteľ roty Flik 24, kapitán Gustáv Studený hodnotil vlastnosti nadporučíka Jána Koscha.¹⁶ Rodáka z východného Slovenska vnímal ako rázneho, svedomitého a cieľavedomého dôstojníka, obzvlášť schopného v tvorbe leteckých snímok, no taktiež oboznámeného so všetkými úlohami, ktoré jeho služba prinášala.¹⁷

Aj počas ďalších mesiacov plnil nadporučík Ján Kosch úspešne rozkazy, jeho úlohu ako leteckého pozorovateľa pribúdalo, a tak spomenieme iba najzaujímavejšie. Počas dlhšieho prieskumu nad údolím Sugana a údolím rieky Brenta 18. apríla 1917 zažil Kosch a jeho spolubojovník v pilotnom priestore Brandenburg silný nárazový vietor.¹⁸ Obzvlášť dlhým letom bola operácia 11. mája 1917, keď vo vzdu-

¹⁴ GENTILLI, Roberto – VARRIALE, Paolo. *I Reparti dell'aviazione italiana nella Grande Guerra*. Roma: Ufficio Storico, 1999, s. 212.

¹⁵ MEINDL, ref. 11, s. 29.

¹⁶ Gustáv Studený slúžil aj v československých vzdušných silách. Od júla do septembra 1933, od septembra 1933 do marca 1934, od augusta 1934 do novembra 1935 a napokon od júna 1936 velil Leteckému pluku číslo 3 „generála letca Milana Rastislava Štefánika“ v Piešťanoch. V decembri 1936 získal hodnosť plukovníka letectva. Pozri: FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920-1938*. Praha: Libri, 2006, s. 380-381.

¹⁷ KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Beschreibung.

¹⁸ KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Verzeichnis über die im Monate April 1917 durchgeführten Flüge.

chu zotrval 200 minút, preletel približne 400 kilometrov a dokázal zhotoviť 28 leteckých fotografií. Už 14. mája fotografoval zo vzduchu znova, tentoraz urobil 17 snímok a znova bojoval s talianskym Nieuportom.¹⁹

Zrejme nepríjemnou skúsenosťou bol pre Koscha letecký boj 18. júna 1917, keď spolu s pilotom musel odolávať až dvom talianskym strojom – Nieuport a Farman. Aj o deň neskôr čelil vo vzduchu nepriateľovi, jeho Hansa-Brandenburg C.I (označenie 29.60) napokon pristál na letisku v Pergine so 14 zásahmi zo súperových guľometov.²⁰ V tomto čase bola rota Flik 24 vybavená štyrmi dvojmiestnymi strojmi Hansa-Brandenburg C.I, jednou stíhačkou typu Hansa-Brandenburg D.I a dvoma stíhačkami Albatros D.III Oeffag.²¹

Cenná korisť

Poručík Jozef Kiss, spolubojovník Jána Koscha z roty Flik 24.

(Zdroj: Kriegssarchiv Wien)

Počas hliadkového letu 13. júla 1917 zhotovil Ján Kosch 30 snímok, tento deň sa však vryl do pamäte Medzevčana, ale aj iných príslušníkov roty Flik 24, pre jeden neobvyklý zážitok. Ich spolubojovník z jednotky, Bratislavčan Jozef Kiss, v stíhačke Hansa-Brandenburg D.I totiž prinútil v spolupráci s dvoma ďalšími strojmi z jednotiek Flik 17 a Flik 48 pristáť talianske pozorovacie lietadlo Savoia-Pomilio SP.3.²² Keď taliansky stroj dosadol blízko obce Levico, ktorú od Pergine delilo iba pár kilometrov, dvojica rakúsko-uhorských lietadiel sa obrátila smerom domov. Kiss však pristál, aby zabránil poručíkovi Vitalemu Pigas-Spinovi podpáliť lietadlo. Tento dôstojník skončil v zajatí, no pozorovateľ poručík Renato Semplicini zahynul a rakúsko-uhorskí letci mu v Levicu usporiadali čestný pohreb, ktorého sa s najväčšou pravdepodobnosťou zúčastnil aj Ján Kosch. Úspech Jozefa Kissa bol o to pozoruhodnejší, že išlo o prvý stroj Savoia-Pomilio, ktorý skončil takmer

nepoškodený na rakúsko-uhorskej strane frontu. Dokonca 13. júla vzniklo viacero fotografií, na jednej vidieť Kissa ako stojí v priestore pozorovateľa a obzerá si lietadlo. Nevšednej udalosti sa prizerali desiatky príslušníkov c. a k. vzdušných zborov, medzi nimi zrejme stál i Ján Kosch. Taliansky stroj bol následne prevezený na le-

¹⁹ KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Verzeichnis über die im Monate Mai 1917 durchgeführten Flüge.

²⁰ KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Verzeichnis über die im Monate Juni 1917 durchgeführten Flüge.

²¹ MEINDL, ref. 11, s. 150.

²² Hadtörténelmi Levéltár és Iráttár Budapest, AKVI 1896/2738. Josef Kiss - Auszug aus den Akten der Kriegswissenschaftlichen Abteilung der Luftwaffe.

Ukoristený taliansky Savoia-Pomilio SP.3 na letisku Pergine, júl 1917. (Zdroj: H. Weishaupt Verlag)

tisko v Pergine, neskôr na podrobnejšie skúmanie do viedenského Leteckého arzenálu (*Fliegerarsenal*), ktorého príslušníci zalietavali nové lietadlá a prototypy.²³

Zaujímavú úlohu dostal nadporučík Ján Kosch 29. júla 1917, v tento letný deň totiž navádzal paľbu rakúsko-uhorského delostrelectva zo vzduchu pomocou rádia. Z neznámych dôvodov však artiléria napokon nestrielala.²⁴

Z pozorovateľa pilot

V priebehu augusta 1917 absolvoval nadporučík Ján Kosch pilotný výcvik.²⁵ V osobných spisoch letca z Medzeva sa uvádza, že prvého bojového letu v úlohe pilota sa zúčastnil 19. septembra 1917. Aj naďalej lietal na dvojmiestnych strojoch typu Hansa-Brandenburg C.I.²⁶

V priebehu novembra 1917 odštartoval k desiatim operačným letom, Kosch však už pilotoval stíhacie stroje, predovšetkým lietadlá typu Albatros D.III Oeffag série 53.²⁷ Za úlohu mal najmä sprevádzanie a ochranu pomalších dvojmiestnych strojov, nie vždy sa však akcia vyvíjala ideálne, ako hovorí aj nasledujúci zápis: „*Pre poruchu*

²³ MEINDL, Karl. *Die Luftsiege der k. u. k. Luftfahrtruppen – Italienische Front 1917 (2)*. Wien, 2005, s. 126-127.

²⁴ KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Verzeichnis über die im Monate Juli 1917 durchgeführten Flüge.

²⁵ KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Verzeichnis über die im Monate August 1917 durchgeführten Flüge.

²⁶ KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Verzeichnis über die im Monate September 1917 durchgeführten Flüge.

²⁷ Išlo o vylepšené nemecké stíhačky Albatros D.III, licenčne vyrábané rakúskou firmou Oeffag (*Oesterreichische Flugzeugfabrik AG*) z Viedenského Nového Mesta. Rakúsky výrobok totiž nemeckú predlohu prevýšil v rýchlosti, stúpanosti i kvalite materiálu. Stíhačky Albatros D.III Oeffag lietali rýchlosťou až 202 km/h, patrili vôbec k najlepším strojom používaným Centrálnymi mocnosťami a čo do počtu zostrelov boli najúspešnejšími strojmi c. a k. vzdušných síl. Pozri: SCHIEMER, ref. 6, 264 s.

motora musel po 42 minút trvajúcim lete znova pristáť.²⁸ Podľa súpisu lietadlového parku z novembra 1917 mala jednotka Flik 24 k dispozícii šesť dvojmiestnych strojov typu Hansa-Brandenburg C.I určených pre pozorovacie lety, dve lietadlá typu Hansa-Brandenburg C.I určené pre výcvik, dve stíhačky typu Albatros D.III Oeffag a jednu stíhačku typu Hansa-Brandenburg D.I, avšak nevhodnú pre vojenské účely.²⁹ To už stál v čele leteckej roty kapitán Nikolaus Hideghéty von Hideghét.³⁰

Ešte v priebehu leta 1917 došlo k reorganizácii leteckých zborov a odvtedy mala každá rota svoje vlastné špeciálne určenie. Vznikli samostatné stíhacie jednotky či bombardovacie letky, Koschova rota používala počiatkom decembra 1917 označenie Flik 24F (*Fernaufklärungs-Fliegerkompagnie*). Primárnou úlohou jej príslušníkov bol frontový prieskum na dlhšie vzdialenosti v zázemí nepriateľa. Podľa predpisov malo mužstvo leteckej roty tvoriť veliteľ, pilot-dôstojník, sedem pilotov-poddôstojníkov, osem dôstojníkov-pozorovateľov, technický dôstojník a 163 členov pozemného personálu. Tieto normy sa však vo všeobecnosti nedarilo plniť.³¹ Od 29. decembra 1917 bol Kosch v spisoch vedený ako pilot (*Flugzeugführer*).³²

Núdzové pristátie

V priebehu januára 1918 odštartoval vojenský pilot z východného Slovenska k deviatim misiám, vo všetkých prípadoch sedel v pilotnom priestore stíhačky Phönix D.I, série 228.³³ Išlo o pomerne vydarený typ lietadla z dielne konštruktérov viedenského závodu *Phönix-Flugzeugwerke*.³⁴ Jednotka Flik 24 však vydala začiatkom roka 1918 správu, podľa ktorej dochádzalo k častým poruchám motorov Hiero na stíhačkách Phönix D.I. Zástupca roty tiež konštatoval problémy s guľometmi Schwarzlose M

²⁸ Wegen Motordefekt musste noch 42-min. langen Fluge gelandet werden. KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Verzeichnis über die im Monate November 1917 durchgeführten Flüge.

²⁹ MEINDL, ref. 23, s. 174.

³⁰ Nikolaus Hideghéty von Hideghét sa narodil v roku 1888, pochádzal zo Sriemu v dnešnom Srbsku. Vyštudoval gymnázium a Tereziánsku vojenskú akadémiu vo Viedenskom Novom Meste. Pri c. a k. leteckých zboroch slúžil najmä ako pozorovateľ, bol príslušníkom jednotiek Flik 21, Flik 48 a Flik 24, všetky s domovským letiskom v Pergine. Zaujímavú akciu zažil 24. apríla 1917, keď po súboji s nepriateľkou stíhačkou Nieuport musel jeho pilot núdzovo pristáť, no neďaleko obce Levico havaroval. Letci mali veľké šťastie, pretože taliansky stíhač zasiahol i palivovú nádrž rakúsko-uhorského lietadla. Ťažkého boja s iným Nieuportom sa zúčastnil aj 30. septembra 1917, jeho lietadlo dostalo okolo 20 zásahov. Počas fotografického prieskumu hlboko nad nepriateľským územím napadol 6. novembra 1917 jeho lietadlo Hansa-Brandenburg C.I nepriateľský stroj SAML. Rakúsko-uhorský pozorovací dvojplošník sprevádzala stíhačka typu Albatros D.III Oeffag a jej pilot, čatár Karl Bedö, taliansky SAML zostrelil. Hideghéty napokon priniesol na základňu 16 vydarených snímok. Tri bojové misie napokon absolvoval aj ako pilot, prvou bol fotografický prieskum 22. novembra 1917. Let 29. novembra 1917 bol jeho posledným, v ten deň pilotoval stíhačku Albatros D.III Oeffag (evidenčné číslo 53.33) a vo vzduchu sprevádzal dvojmiestny pozorovací Hansa-Brandenburg C.I. Na letisko v Pergine sa už nevrátil. Pozri: KAW, LFT, Karton 18.

³¹ HAUKE, ERWIN – SCHROEDER, Walter – TÖTSCHINGER, Bernhard. *Die Flugzeuge der k. u. k. Luftfahrtruppe und Seeflieger 1914-1918*. Graz: H. Weishaupt Verlag, 1988, s. 138-139.

³² KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Verzeichnis über die im Monate Dezember 1917 durchgeführten Flüge.

³³ KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Verzeichnis über die im Monate Jänner 1918 durchgeführten Flüge.

³⁴ Stíhačky Phönix D.I prijímali letci s rôznymi pocitmi. Uzanlivé hodnotenie sa nachádza napr. v správe veliteľstva c. a k. leteckých zborov z 29. decembra 1917, jej autor vyzdvihuje dobrú rýchlosť, stabilitu, stúpavosť aj ideálny výhľad z kokpitu. Naopak v hlásení stíhacej jednotky Flik 60J z februára 1918 sa píše, že nové stíhačky piloti neobľubujú, keďže v rýchlosti i stúpavosti zaostávajú za nepriateľskými lietadlami Sopwith, SPAD i Nieuport. Stroje Phönix D.I dosahovali rýchlosť 178 km/h, výšku 5 000 m dokázali dosiahnuť za približne 29 min. Pozri: SCHIEMER, ref. 6, 264 s.

7/12, na zemi zbrane fungovali relatívne dobre, no vo vzduchu dochádzalo k ich zaseknutiu a pilot mohol túto poruchu odstrániť iba s veľkými ťažkosťami.³⁵

Nadporučík Ján Kosch absolvoval 11. februára 1918 so svojim strojom Phönix D.I (evidenčné číslo 328.06) prieskum bojiska spojený s fotografovaním, ako však uvádza správa o vykonaných letoch, bezproblémový let sa zmenil na boj o život: „*Nad Montagna Nuova boj s 2 nepriateľskými lietadlami Sopwith, v priebehu ktorého dostal náš stroj viac zásahov do vedenia chladiacej kvapaliny, bol prinútený so zastaveným motorom núdzovo pristáť pri Asiago.*“³⁶ Podľa talianskych záznamov donútil stíhací pilot seržant Marziale Cerutti 11. februára, desať minút po ôsmej hodine ráno, k núdzovému pristátiu rakúsko-uhorskú stíhačku Phönix D.I.³⁷ Cerutti, ktorý sedel v kokpite stíhačky Nieuport 27, protivníka popísal ako „*čiernu stíhačku*“, pričom išlo o jeho siedme víťazstvo.³⁸ Či sa Ján Kosch 11. februára 1918 vo vzduchu stretol aj s obratnými britskými stíhačkami Sopwith Camel, dnes už ťažko dokážeme. Letci si v hláseniach typu lietadiel často zamieňali, dôvodom bola nielen nevedomosť, ale aj napätá situácia, k bojom totiž často dochádzalo v priebehu sekúnd. Za stíhačky Sopwith Camel bežne pokladali napr. stroje francúzskej konštrukcie Hanriot HD.1.

Návšteva cisára Karola

Rakúsko-uhorským vojenským letcom život nestážovali iba už spomenuté nástrahy počasia, takmer počas celého konfliktu čelili aj výraznej nepriateľskej prevahe. Veľavravný je napr. pomer vyrobených lietadiel počas prvej svetovej vojny. Fabriky v podunajskej monarchii opustilo 5 431 lietadiel, z toho 3 402 strojov pochádzalo z rakúskej časti a 2 029 strojov z Uhorska. Produkcia leteckých motorov dosiahla 4 346 kusov. Iba samotné Taliansko vyrobilo v priebehu konfliktu najmenej 12 000 lietadiel, a to sa do vojny zapojilo takmer o rok neskôr, navyše svojho spojenca materiálne podporovalo Francúzsko.³⁹ Keď sa na jeseň 1917, po úspešnej ofenzíve armád Nemecka a Rakúsko-Uhorska, posunula frontová línia až k rieke Piava, Talianov následne posilnilo päť britských a dve francúzske perute, pričom ich piloti boli nepríjemní, bojmi na západnom fronte ošľahaní protivníci.

Nadporučík Kosch absolvoval v marci 1918 tri bojové misie, zvlášť dôležitú úlohu dostal 19. marca. Letisko Pergine totiž navštívil cisár Karol I., pričom medzevský rodák hliadkoval nad údolím rieky Adiža, predovšetkým medzi Pergine a Trentom, aby panovníka neohrozili nepriateľskí letci. Nad Monte Calis stretol nepriateľské lietadlo, ktoré zahnal a prenasledoval až po Rovereto. Pilotoval vtedy stíhačku Albatros D.III Oeffag série 153.⁴⁰

³⁵ MEINDL, Karl. *Die Luftsiege der k. u. k. Luftfahrtruppen – Italienische Front 1918 (1)*. Wien, 2005, s. 14.

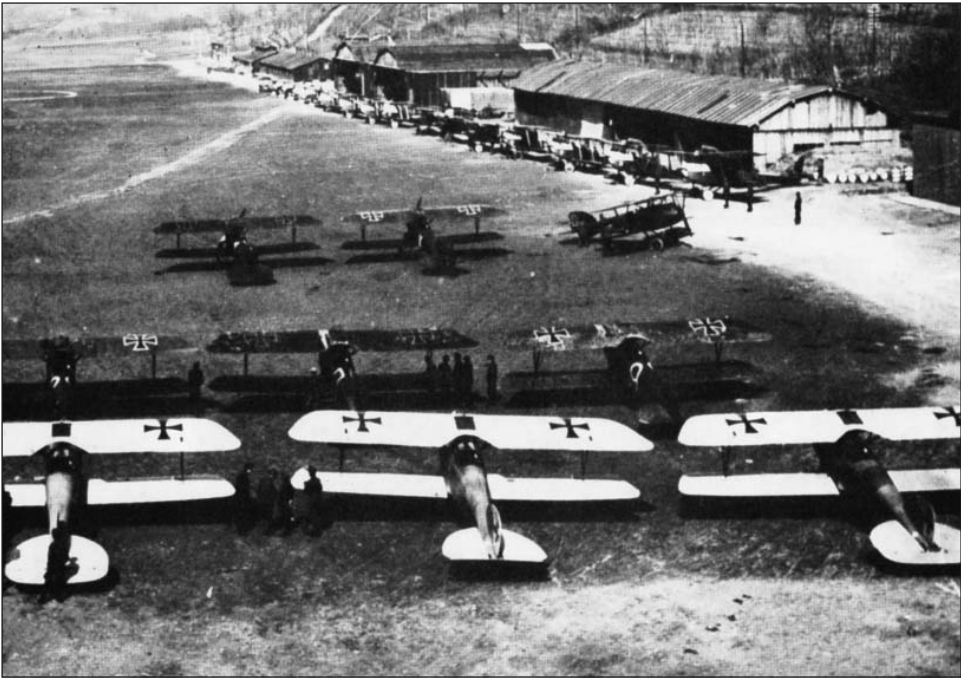
³⁶ Über Montagna Nuova Luftkampf mit 2 fdl. Sopwith im Verlaufe dessen der eigene Apparat mehrere Treffer in die Kühlwasser Leitung erhielt, war gezwungen mit stehenden Motor bei Asiago notzulanden. KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Verzeichnis über die im Monate Februar 1918 durchgeführten Flüge.

³⁷ ZAHÁLKA, Jan - TESAŘ, Petr Aharon – TYRLIK, Sygmund. *Phönix D.I – D.III*. Hradec Králové: JaPo Publishing, 2005, s. 6. Pozri aj: VARRIALE, Paolo. *Italian Aces of World War1*. Oxford: Osprey Publishing, 1999, s. 33.

³⁸ Marziale Cerutti napokon počas prvej svetovej vojny dosiahol 17 potvrdených víťazstiev.

³⁹ DESOYE, Reinhard. *Die k. u. k. Luftfahrtruppe. Die Entstehung, der Aufbau und die Organisation der österreichisch-ungarischen Heeresluftwaffe 1912-1918*. Wien, 1999, s. 251.

⁴⁰ KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Verzeichnis über die im Monate März 1918 durchgeführten Flüge.

Letisko Pergine 19. marca 1918, v deň návštevy cisára Karla I. V popredí stíhačky Albatros D.III Oeffag, v pozadí v rade dvojmiestne stroje Hansa-Brandenburg C.I a stíhačky Aviatik D.I. (Zdroj: H. Weishaupt Verlag)

Od 5. apríla nastúpil Ján Kosch na dovolenku, ďalšieho letu sa zúčastnil až 19. mája a v tomto mesiaci celkovo absolvoval tri misie. Zakaždým sprevádzal letcov z roty Flik 15, pričom najťažšie okamihy zažíval 22. mája, kedy ho počas návratu na domovské letisko v Pergine nad obcou Levico napadli tri, podľa hlásenia britské stroje. Kosch sa síce presile ubránil, no vo vzduchu išlo o každú sekundu, pretože po pristátí mala jeho stíhačka Albatros D.III Oeffag (evidenčné číslo 153.191) úplne prázdnu palivovú nádrž.⁴¹

Nadporučík Ján Kosch absolvoval podľa svojich osobných záznamov poslednú bojovú misiu 11. augusta 1918. Na konte mal presne 45 operačných letov i vojenské vyznamenania, konkrétne Striebornú medailu za odvahu II. triedy (*Silberne Tapferkeitsmedaille II. Klasse*) a Karolov vojenský kríž (*Karl-Truppenkreuz*).⁴² Od 26. augusta 1918 sa z dôvodu ochorenia liečil v perginskej epidemiologickej nemocnici, pričom ide o posledný známy údaj o nadporučíkovi Jánovi Koschovi.⁴³ Jeho ďalšie osudy nepoznáme. V Medzeve dodnes žije niekoľko obyvateľov s priezviskom Kosch, meno letca Jána Koscha im však je, rovnako ako pracovníkom mestského úradu, neznáme.

⁴¹ Jednotlivé lietadlá používalo viacero pilotov, a tak tomu bolo aj v prípade Albatrosu s evidenčným označením 153.191.

⁴² KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Beschreibung.

⁴³ KAW, LFT, Karton 25. Oberleutnant Johann Kosch – Verzeichnis über die im Monate August 1918 durchgeführten Flüge.

Resumé

In the air forces of Austro-Hungarian army were serving a men from all parts of Danubian monarchy including those that were born in the area of recent Slovakia. One from these men was subaltern Ján Kosch born in Nižný Medzev, who was serving in the unit Flik 24, situated at the airport in Pergine in the mountainous South Tyrol. Our paper describes service of Ján Kosch in the air forces of the Danubian Empire in the period from October 1916 to August 1918. In the beginning of this period he was serving as an air observer; his duty was to observe the situation in the front lines, accumulating of a precious information useful for the infantry, making a photos of the battlefields or positions of the enemies as well as the defence of his own flying machine with the shooting from the machine gun in the case of involving into the active battle. He completed pilot training in August 1917 and started to fly with aircrafts and fighters. His most important mission was protecting of the air space above the canyon of river Adiža in 19. March 1918, because this was the time of the visit of Emperor Karl the First in this area, the airport Pergine. His biggest success was the victory reached in cooperation with the sergeant Josef Schandroch from Litoměřice against Italian crew of twin-engine aircraft of type Coudron G.IV. Overall he took a part in 45 operating flights.

Összefoglaló

Az osztrák-magyar katonai légierő soraiba a Duna menti monarchia minden szegletéből érkeztek katonák, beleértve a mai Szlovákia területén született pilótákat. Egyikük volt az alsómecenzéfi születésű Ján Kosch, aki a dél-tiroli hegyvidéken, a perginei repülőtéren állomásozó Flik24 században szolgált. A tanulmány az 1916 októberétől 1918 augusztusáig terjedő időszakra szorítkozva követi nyomon Ján Kosch szolgálatát a Duna menti birodalom légierőjének kötelékében. Eleinte légi megfigyelőként tevékenykedett, fő feladatai közé tartozott a fronton zajló események megfigyelése és értékes információk megszerzése a földi egységek számára, légi felvételek készítése a harcterről vagy az ellenséges állásokról, illetve harcok esetén saját gépének megvédése géppuska bevetésével. 1917 augusztusában azonban elvégezte a pilótaképzőt és ezután saját maga vezette a repülőgépeket, a vadászgépeket is beleértve. Legjelentősebb küldetése között tartjuk számon az Adige-folyó völgye feletti légtér megvédését 1918. március 19-én, mivel ezen a napon I. Károly császár látogatott el a perginei repülőtérré. Ján Kosch főhadnagyráadásul egy légi győzelmet is aratott, amikor a litoměřicei Josef Schandroch szakaszvezetővel együttműködve legyőzte a Caudron G. IV. típusú kétmotoros olasz repülőgép legénységét. Összesen 45 műveleti repülést hajtott végre.

Ťaženie v roku 1914 a úloha poľných letísk K. u. K. Luftschifferabteilung na území Slovenska v bojoch na Severovýchodnom fronte

Veľká vojna 1914 – 1918 ukázala, že používanie smrtiacich prostriedkov nepozná hranice a že neexistujú žiadne zábrany vo vedení vojny a politiky. Ukázala tiež, že vojna sa dá viesť aj v treťom rozmere – a tento stav trvá dodnes. Po sto rokoch je Veľká vojna z rokov 1914 – 1918 skoro zabudnutá, pretože v povedomí spoločnosti je omnoho silnejšie zo svetových vojen zakotvená tá druhá. Avšak ešte predtým, než zazneli prvé výstrely, v utorok 17. decembra 1903 (...) *Orville [Wright] pristál ako prvý človek v dejinách, po tom čo uskutočnil kontrolovaný motorový let.*¹ Než padli jedného júnového dňa 1914 výstrely v bosnianskom Sarajeve, aeroplán – lietadlo bolo vo vojne použité už dvakrát. Spočiatku sa s výzbrojou aeroplánov – lietadiel strelnými alebo automatickými zbraňami nepočítalo. Prvé koncepcie predpokladali vykonávanie leteckých prieskumných a pozorovacích úloh a až neskôr sa objavili myšlienky na umiestňovanie výbušných náloží, ktoré by boli zhadzované pilotmi.² Tieto prvé pokusy ukázali vojenským orgánom zmysluplnosť a nutnosť investícií do vzniku a vývoja leteckých síl.³ Veľmi rýchlo bolo pochopené, že v budúcej vojne bude armáda bez letectva zbavená významnej podpory.⁴

V rámci mobilizácie c.k. letectva (k.u.k. Luftschifferabteilung) malo byť v roku 1914 zmobilizovaných 15 leteckých rôt, každá v počte 8 pilotov a 6 lietadiel (na jedno lietadlo pripadal jeden stanový hangár), ale v dobe zahájenia vojnových operácií bolo z predpokladaných 120 pilotov a 90 lietadiel k dispozícii iba 85 pilotov a 39 lietadiel, z toho časť neschopných letu. Do 10. októbra 1914 bolo 13 leteckých rôt zaradených k c. k. poľným armádam (štyri letecké rotý: 2, 4, 5 a 6 boli vyslané na balkánsky front proti Srbsku - a 9 leteckých rôt: 1, 3, 7, 8, 10, 11, 13, 14 a 15 na tzv. severovýchodný front, ako bol vtedy označovaný front v Haliči (v zálohe zostali letecké rotý: 9, 12 a 16). Veliteľ k.u.k. Luftschifferabteilung, plukovník chorvátskeho pôvodu Emil Uzelac, plánoval zorganizovať 16 Fliegerkompanií už v auguste 1914, ale to bolo neuskutočniteľné z dôvodu nedostatku vyškoleného letového personálu a chýbajúcej leteckej techniky.

Až na jeseň 1915 sa podarilo zaistiť plné stavy pre 30 Fliegerkompanií. Mobilizačnými strediskami leteckých rôt v roku 1914 boli: Wiener Neustadt, Aspern, Fischamend a od začiatku roku 1915 dva ďalšie – Górz (Gorizia) a Graz (na každom z vymenovaných letísk na území vtedajšieho Rakúska bolo možné preškoliť 20-25 pilotov. V roku 1914 bolo zo skupiny 210 brancov zaradených k letectvu 110 a v roku 1915 sa k letectvu prihlásilo 300 brancov. V období od

¹ K. Mroczkowski, A. Olejko, K. Zielińska, *Skrzydła i ludzie Wielkiej Wojny 1914-1918, t. I*, Kraków 2012, s. 6 – 7; J. Winchester, *Dzieje lotnictwa. Kompletny przewodnik po ponad stuletniej przygodzie człowieka z lataniem*, Warszawa 2008, s. 8 – 10.

² K. Mroczkowski, A. Olejko, K. Zielińska, op. Cit., s. 7 – 8; W. Bączkowski, *Samoloty bombowe pierwszej wojny światowej*, Warszawa 1986, s. 6 – 7.

³ W. Bączkowski, op. cit., s. 7.

⁴ Ibidem; K. Mroczkowski, A. Olejko, K. Zielińska, op. cit.

augusta 1914 do 19. októbra 1914 bolo nasadených k c. k. poľným armádam 11 leteckých rôt (66 lietadiel) a do polovice októbra bolo dodaných ďalších 25 lietadiel a 14 letcov, čo spôsobilo nárast o 14 % u letového personálu a o 38 % u lietadiel. V období od 19. októbra 1914 do 31. decembra 1914 trinásť leteckých rôt nachádzajúcich sa v poli stratilo 14 letcov a 25 lietadiel, to je 12 % letového personálu a 32 % lietadiel. Letecké roty bojujúce v Haliči mali v decembri 1914 dostať okolo 40 nových lietadiel a motorov nemeckej výroby. Po ich dodávke mali Letecké roty 1, 2, 5, 8, 10, 13 a 14 po 10 nasadenia schopných strojov a Letecké roty 11 a 15 po 6. V zálohe v Moravskej Ostrave [pol. Morawska Ostrawa, nem. Mährisch-Ostrau] - Flugzeugdepot 1 (Flep.) dislokovaný najprv v Premyšli [ukr. Перемишль], odkiaľ bol premiestnený do Bohumína [něm. Oderberg, pol. Bogumin] a následne do Moravskej Ostravy - boli 4 lietadlá. Do konca decembra bolo očakávaných 56 nových lietadiel pre 9 leteckých rôt (po 6 strojov pre každú leteckú rotu), z ktorých mali byť po dve lietadlá v každej leteckejrote vedené, ako záložné. Tak bol do polovice januára dosiahnutý stav 72 lietadiel v poli.⁵

Pokiaľ ide o vzletové plochy – poľné letiská počas ťaženia 1914 (...) boli spravidla zriaďované na vojenských cvičiskách. Pri suchých poveternostných podmienkach tieto letiská fungovali, v daždivom počasí, bolo však skoro nemožné tieto letiská vyhľadať. Časté zmeny dislokácie kládli na jednotlivé letecké roty vysoké nároky, pretože aj pri zmene miesta dislokácie dostávali rozkaz neprerušovať prieskumnú činnosť. Presuny boli v roku 1914 vykonávané pomocou konských povozov, pretože o železničnej doprave sa dalo uvažovať málokedy a nákladné automobily často uviazli v blate. Až koncom roka 1914 boli lietadlá na nové letiská väčšinou prelietávané..⁶

Poľné letiská neoznačovali všetky armády rovnakým spôsobom- v poľnej c. k. 1. armáde boli po dohode s inšpektorom nemeckých leteckých jednotiek pristávacie miesta označovaná nasledovne (....) kruh s priemerom 10 m a šírkou kružnice 80 cm. Smer vetra bol označovaný červeno-bielymi vlajkami, v zime boli na snehu porozkladané čierne plachty. C.k. 4. armáda (....) označovala pristávacie plochy rozloženými bielymi šatkami v tvare písmena T.⁷

V roku 1914 operovali v priestore severovýchodného Slovenska nasledujúce letecké roty c.k. letectva:

- Letecká rota 1 (Flik 1) bola zmobilizovaná v meste Fischamend (Rakúsko) na základe jednotky s názvom Flugpark 1. Veliteľom bol nadporučík českého pôvodu Josef Smetana. Jednotka mala k dispozícii 4 stroje rakúsko-uhorskej výroby typu Lohner D (B.III), všetky vybavené motormi s výkonom 120 koní. Niektoré stroje niesli individuálne označenia napr. Drednaught, Don Juan, či Don Quichote. Čoskoro boli tieto lietadlá

⁵ Die Entwicklung der österreichisch-ungarischen Fliegertruppe 1914 bis 1916, s. 1-2, 3-4. Flugzeugdepot 2 bol dislokovaný v Novom Sade a neskôr presunutý do Szegeđu. Flugzeugdepot 3. bol dislokovaný v Slovenskom Novom Meste. Flugzeugdepot 4. začiatkom roka 1915 vznikol v Krakove, odkiaľ sa presunul do Nowego Sącza. Flugzeugdepot 5. vznikol v Krakove.

⁶ SAW-KA/Luftfahrtruppen, Gruppe 157 1 g, Russland II. Sommer-Herbst. Feldakten der oe.-u. Wehrmacht im Heeresarchiv Wien, s. 23-24.

⁷ SAW-KA, Manuskripte Luftfahrtruppen - 39, Die Tätigkeit der österr.-ung. Luftstreitkräfte beim Auffangen der russischen Angriffsheere im Sommer Und Herbst 1914. Bearbeitet in der "kriegswissenschaftlichen Abteilung der Luftwaffe", zweisgstelle Wien, 1942/1943 von Obst. Dr Oskar Regele, s. 103.

nahradené strojmi nemeckej konštrukcie typu Albatros B.I s útvarymi identifikačnými číslami: 11, 12, 14, 15, 16, 8, 13, 1 (23.VIII.1914 boli v jednotke 3 lietadlá tohto typu, 25.IX.1914 - 2, 8.X.1914 - 5, 15.X.1914 - 3, 9.XI.1914 - 6, 21.XI.1914 - 5). V zbere mnohonárodnostného letového personálu slúžili mimo iných pozorovatelia: nadporučík Josef Flassig, nadporučík Raoul Stojsavlevič, nadporučík Otto Jindra, nadporučík Hugo Schwab, nadporučík Benno Fiala von Fernburg, nadporučík Viktor Schünzel a piloti nadporučík. Ludwig Dumbacher, nadporučík Max Hesse, nadporučík Stefan Horwath a nadporučík Franz Kabelac. V období ťaženia z roku 1914 bola Letecká rota 1 dislokovaná na nasledujúcich letiskách: 1-8.VIII.1914 Ivano-Frankivsk [pol. Stanisławów, nem. Stanislau, ukr. Івано-Франківськ, rus. Ивано-Франковск; do 1962 Stanislav pol. Stanisławów, ukr. Станіслав lub Станіславів], kde bola pridelená k poľnej c. k. 2. armáde; 13.VIII.1914 - Czortków [ukr. Чортків], kde bola pridelená c. k. Skupine Kövess; 13-21.VIII.1914 – Tarnopol [ukr. Тернопіль]; 22.VIII.1914 – Stanislav; 25.VIII.1914 – Halič [ukr. Галич, lat. Halicia]; 27.VIII.1914 – Stryj [ukr. Стрий, maď. Sztrij]; 14.IX.1914 – Dobromil [ukr. Добромиль]; 16.IX.1914 - Zagórz; 25.IX.1914 – Bardejov [pol. Bardiów a tiež: Bardziejów, Bardujów, Bardejów; nem. Bartfeld, maď. Bártfa, čes. tiež Bardijov – Horné Uhorsko - dnes Slovensko]; 12.X.1914 – Sanok; 8-22.X.1914 – Humenné [do 1920 maď. Homonna, pol. Humienne, nem. Homenau, ukr. Гуменне - Horné Uhorsko – dnes Slovensko], Strážske [maď. Órmező - Horné Uhorsko – dnes Slovensko] zo zaradením k poľnej c. k. 3. armáde; 12.XI.1914 - Bardejov; 23.XI.1914 – Sečovce [maď. Gálszécs - Horné Uhorsko - dnes Slovensko]; 27.XI.1914 – Krakov-Rakowice zo zaradením k c. k. poľnej 4. armáde; 1.XII.1914 – Andrychów [něm. Andrihau]; 8.XII.1914 – Krakov-Rakowice; 17.XII.1914 – Brzesko [Okocim-Jasień Brzeski].⁸

- Letecká rota 3 (Flik 3) bola zmobilizovaná v Görz-Aspern z jednotky Flugpark 3. Jej veliteľom bol kapitán rakúskeho pôvodu Karl Stohanzl. V radoch letového personálu slúžili medzi inými: čatár Andreas Kvasz, nadporučík. Ljubiša Kosanović, nadporučík Rudolf Köppl, nadporučík Oswald R. Nachodsky von Neudorf. Vo výzbroji jednotky bolo 6 lietadiel nemeckej výroby typu Aviatik B.I, všetky vybavené motormi s výkonom 120 koní typu Daimler. V období ťaženia z roku 1914 bola Letecká rota 3 dislokovaná na nasledujúcich letiskách: 15. X. 1914 - Sanok zo zaradením k poľnej c. k. 2. armáde; 7. XI.1914 – Bardejov; 8.XI.1914 – Medzilaborce [maď. Mezőlaborc, rus. Меджилябірці] zo zaradením k poľnej c. k. 3. armáde a v obci Szczawne; 10.XI.1914 – Strážske; 23.XI.1914 - Sečovce; 25.XI.1914 – Košice [pol. Koszyce, maď. Kassa - Széplakapáti - 6 km od Košíc [sl. Vyšné Opátske]; 13.XII.1914 – Zborov [maď. Zboró – Horné

⁸ SAW-KA/Luftfahrtruppen, Gruppe 157 1 g, Russland II. Sommer-Herbst. Feldakten der oe.-u. Wehrmacht im Heeresarchiv Wien, Fliegerkompanie 1. 1914; SAW-KA/Manuskripte Luftfahrtruppen, Die Tätigkeit der österr. Luftstreitkräfte beim Auffangen der russischen Angriffsheere im Sommer und Herbst 1914. Bearbeitet in der "kriegswissenschaftlichen Abteilung der Luftwaffe", zweigsstelle Wien, 1942/1943 von Obst. Dr Oskar Regele, s.2; P. M. Grosz, G. Haddow, P. Schiemer (Austro-Hungarian army aircraft of world war one, Mountain View-California 1993, s. 542) uvádza, že Flik 1 sa v roku 1914 nachádzal v dňoch 1. - 8. augusta na srbskom fronte bez vykonania bojových letov.

Uhorsko - dnes Slovensko] - Žmigród; 28.XII.1914 – Prešov [pol. Preszów, rus. Пряшев, ukr. Пряшів, maď. Eperjes, nem. Eperies, od 1939 tiež Preschau, lat. Fragopolis alebo Eperiesinum – Horné Uhorsko - dnes Slovensko].⁹

- Letecká rota 14 (Flik 14) bola zmobilizovaná na letisku Aspern (Rakúsko) z jednotky Flugpark 14 pod vedením nadporučíka maďarského pôvodu Jenő Kara [Eugen Kara]. Na pozíciách pozorovateľov v jednotke slúžili nadporučík Zuleger, nadporučík Ellner a nadporučík Baumgartner, kapitán Raabl. V jednotke slúžili títo piloti: nadporučík Manfred Georgiević, nadporučík Feszl a nadporučík Aladar Tauszig [v archívoch tiež s priezviskom Taussig]. Letecká rota 14 bola vyzbrojená 6 lietadlami rakúsko-uhorskej výroby typu Lohner B *Pfeilflieger*, všetky vybavené motormi s výkonom 90 koní (12.VIII.1914 bolo v jednotke 5 strojov tohto typu, 16.VIII.1914 – 3, 18.VIII.1914 – 0, 22.VIII.1914 – 1, 19.IX.1914 – 1). Tieto lietadlá boli 23.IX.1914 nahradené strojmi nemeckej výroby typu Albatros B. I (10.XI.1914 boli v jednotke dve lietadlá tohto typu, 21.XI.1914 – 2) a Aviatik B. I (27.XI.1914 bolo v jednotke 6 lietadiel tohto typu – 2 stroje typu Albatros B. I boli odovzdané Leteckej rote 1). Lietadlá Leteckej roty 14 niesli individuálne označenia: „Muzzl“, „Elly“, „Alb. 3“, „Steffel“, „Alb. I“, „Loni“. V období ťaženia z roku 1914 bola Letecká rota 3 dislokovaná na nasledujúcich letiskách: 6.VIII.1914 – Ľvov-Lewandówka [pol. Lwów, ukr. Львів (Lwiw), rus. Львов (Lwow), nem. Lemberg] zo zaradením k AOK a v dňoch 12.-22.VIII.1914 zo zaradením k c. k. XI. zboru; 22.VIII.-3.IX.1914 – Ľvov – názov operačného letiska po ústupe jednotky z Ľvova, ktorý bol 2.X.1914 obsadený ruskými jednotkami nie je známy, ale jednotka pôsobila spoločne s Leteckou rotou 11 z letiska Przemysł-Żurawica do 22.IX.1914 – odkiaľ bola premiestnená na letisko Nowy Sącz, kde bola dislokovaná do 7.XI.1914 [v Jasle Letecká rota 11 do 20. IX. 1914 a v Nowom Sącze Letecká rota 11 spoločne s Leteckou rotou 14 čakali do 25.IX.1914 na zlepšenie poveternostných podmienok]; 7.XI.1914 – Jaslo [pol. Jasło] zo zaradením ku c. k. 3. armáde [letisko bolo dislokované na periférnych lúkach po pravej strane cesty Krosno-Jaslo]; 8.XI.1914 – Gorlice; 9.XI.1914 – Zborov-Bardejov, 18.XI.1914 – Prešov; 2.XII.1914 – Košice; 12.XI.-24.XII.1914 Jaslo-Zborov-Žmigród; 28.XII.1914 – Prešov.¹⁰

⁹ SAW-KA/Luftfahrtruppen, Gruppe 157 1 g, Russland II. Sommer-Herbst. Feldakten der oe.-u. Wehrmacht im Heeresarchiv Wien Fliegerkompanie 3. 1914. P. M. Grosz, G. Haddow, P. Schiemer (op. cit.) uvádza, že Flik 3 sa v roku 1914 nachádzal od 18. októbra na východnom fronte (Halič a Karpaty). K. Csonkaréti (A császári és királyi légierő, Debrecen 2008) uvádza, že veliteľom bol npor. Jan Kaszanovich a K. Wielgus (Okocimsko-brzeski węzeł lotnisk. Historia, krajobraz, ludzie i maszyny, [w:] Brzesko-Okocim, lotnicza baza Najjaśniejszego Pana, red. K. Wielgus, R. Panek, Dębica 2000, s. 49-50) odvolajúc sa na J. Diakowa (SAW-KA, Manuskripte Luftfahrtruppen, Starke der Flieger- und Luftschiffverbande bis 24 Aug. 1914) uvádza, že: Flik. 2. bol dislokovaný v Brezovopolje na území Chorvátska (d-ca – npor. Richárd Hübner/npor. Robert Baár - pridelená do c. k. 5. armády) určený pre front srbský; Flik. 3. bol v auguste 1914 v stave reorganizácie na letisku v Aspern a určený bol pre nasadenie na srbskom fronte; Flik. 4. sa nachádzal Rogaticy, v Bosne (d-ca npor. Bernard Mátyás/npor. Friedrich Nasratil - c. k. 6. Armáda) a určený bol pre front srbský; Flik. 6. sa nachádzal v Mostare a určený bol pre front čiernohorský (d-ca npor. Oscar Zeidner, npor. Wilhelm Dvorzsák, npor. Béla Gálffy, npor. Jozsef Bendik).

¹⁰ SAW-KA/Luftfahrtruppen, Gruppe 157 1 g, Russland II. Sommer-Herbst. Feldakten der oe.-u. Wehrmacht im Heeresarchiv Wien, Fliegerkompanie 14. 1914; SAW-KA, Manuskripte Luftfahrtruppen, Die Tätigkeit der österr.-ung. Luftstreitkräfte beim Auffangen der russischen Angriffsheere im Sommer und Herbst 1914. Bearbeitet in der "Kriegswissenschaftlichen Abteilung der Luftwaffe", zweisgstelle Wien, 1942/1943 von Obst. Dr Oskar

Činnosť c. k. letectva, ktoré v roku 1914 operovali z letísk na území Slovenska v septembri, októbri a novembri bola pre toto obdobie typická. V tomto období sa frontová línia zastavila na úrovni karpatských vrcholov. Každý let bol sprevádzaný za poveternostných podmienok, ktoré sa zhoršovali zo dňa na deň a posádky sa vracali z operačných letov doslova zmrznuté. Činnosť týchto jednotiek by sa dala porovnať s leteckou činnosťou, ktorá prebiehala od augusta v Haliči.

Úplnou novinkou v haličskom ťažení bolo využitie c.k. letectva k bombardovaniu nepriateľských pozemných síl. V priebehu taliansko-tureckej vojny o Lýbiu sa vyznamenal taliansky pilot poručík Giulio Gavotti pilotujúci lietadlo nemeckej výroby typu Rich Taube. Tento pilot dňa 1.XI.1911, ako prvý v dejinách uskutočnil letecké bombardovanie tureckých pozícií v oázach Tagiura a Ain Zara, keď z lietadla zhodil z výšky 450 metrov niekoľko granátov typu Cipolli (s hmotnosťou asi 1,9 kg). Tri granáty zhodil nad oázou Taguira a jeden nad Ain Zara. Tento nálet nespôsobil žiadne ľudské straty, ale medzi tureckými jednotkami spôsobil paniku. V Haliči (...) *bolo použitie bômb, vstavaných guľometov, ocelových šípok [leteckých] a letákov používané zhruba podľa rovnakých pravidiel, ako na Balkáne. Bomby boli zhadzované veľmi starostlivo a ich cieľom boli jednotky, vozatajstvo, stanice, letiská, rádiostanice, mosty.*¹¹ Veliteľstvo poľnej c. a k. 1. armády vydalo 15.VIII.1914 pre Leteckú rotu 7 nasledujúci rozkaz: (...) *Letecká rota 7 je splnomocnená k tomu, aby si vyžiadala od všetkých ženijných rôt a ženijných jednotiek zapalovacie knôty Bickford a 10 kilogramové rozbušky s ekrazitom, ktoré, ak to bude možné, obviazané drôtom a povrazmi, by mohli byť použité, ako bomby.*

Veliteľstvo poľnej c. a k. 3. armády hlásilo 30.VIII.1914 Hlavnému veliteľstvu (AOK): (...) *Veliteľstvo armády chce nariadiť zhotovenie bômb, ktoré by mohli piloti zhadzovať. Prosím o dovoľenie prevziať asi 150 kg z 2500 kg, ktoré sú k dispozícii.*¹² V praxi jedna z osádok Leteckej roty 7, už 16.VIII.1914 zhodila bomby na ruské trény neďaleko Polichna. Posádka Leteckej roty 5 zbombardovala 19.VIII.1914 objekty v meste Deblin [po vybudovaní pevnosti 1842, mesto nieslo názov Iwangeród – rus. Ивангород]. Osádka Leteckej roty 11 zhodila 29.VIII.1914 bomby na veľký ruský tábor blízko Buska. Osádky c.k. letectva používali náklad 10 kg karbonitových bômb, 5 kg zápalných bômb a ocelových šípok, ale napr. Letecká rota 5 používala aj bomby o hmotnosti 1,5 a 8 kg.

Počas jedného letu mohli posádky zobrať osem bômb po 1,5 kg a jednu 8 kg bombu, to znamená bomby s celkovou váhou 20 kg. Veliteľstvo poľnej c. a k. 2. armády nariadilo 14.X.1914 urýchlenu dodávku bômb k bombardovaniu železničnej stanice v Sambore [ukr. Самбір, maď. Szambor] a (...) *neodkladne bolo dodaných 100 bômb. Mali priemer 10 centimetrov.* V októbri Letecká rota 10 používala ako letecké bomby 7,5 cm granáty zo zapalovacími knôtmami. Dňa 13. XII. 1914 veliteľstvo poľnej c. a k. 2. armády hlásilo AOK: (...) *bomby ktoré vážia iba 4 kilogramy majú iba morálny účinok. Bomby, ktoré vážia 14 kilogramov majú veľký*

Regele, s. 2. P. M. Grosz, G. Haddow, P. Schiemer (op. cit.) uvádza, že Flik. 14. v dňoch 6. augusta 1914 až 7. decembra 1917 bol nasadený v Haliči, Karpatoch a v Bukovine. Dosiachol tam celkovo 14 zostrelov. (op. cit., s. 65-66) uvádza, že veliteľmi Flik. 14. boli nadporučíci Jenö Kara i Karol Benedek..

¹¹ SAW-KA, Manuskripte Luftfahrttruppen - 39, Die Tätigkeit der österr.-ung. Luftstreitkräfte beim Auffangen der russischen Angriffsheere im Sommer Und Herbst 1914. Bearbeitet in der "kriegswissenschaftlichen Abteilung der Luftwaffe", zweigstelle Wien, 1942/1943 von Obst. Dr Oskar Regele, s. 102.

¹² Ibidem.

účinnok, tak na živé ciele, ako aj na väčšie objekty..... Problémom je zhadzovanie bômb. Pozorovateľ nemôže zhadzovať bomby, pretože v lietadlách nemeckej výroby sedí nad spodným krídlom a zápalný knôt 14 kg bomby je nebezpečný, pretože je veľmi ťažké zapálenú bombu vyhodiť z lietadla jednou rukou.¹³

Ďalšou novinkou bolo využitie letectva k propagačným účelom a vzdušným bojom. Propagačné letáky boli zhadzované už v čase prvých letov napr. 15.VIII.1914, ale (...) ako sa zdá nezaznamenali v Rusku väčší účinok, pretože chýba, akékoľvek hlásenie na túto tému. V neskoršom období sa letectvo na tento účel používalo len zriedkakedy. V problematike obrany vo vzduchu a protiletectvej obrany bolo nakoniec zakázané (...) po ďalších letoch tam a späť ostreľovanie nepriateľských lietadiel, pretože možné straty vlastných lietadiel následkom palby protivzdušnej obrany boli hodnotené horšie, než ničím nerušené lety nepriateľa. Avšak ešte pred definitívnym zákazom ostreľovania lietadiel sa podarilo v priestore Haliče [ukr. Галич, lat. Galicia] 30.VIII.1914 o 13. hodine zostreliť dve ruské lietadlá. (...) Jeden zo zostrelených pilotov priznal, že patrí k XXIV. zboru a mal letieť z Monasterzyska [ukr. Монастириська] do Haliče. Lietadlá a piloti nasmerovaní do Stryja [ukr. Стрий, maď. Sztrij] (hlásenie c. k. 2. armády).¹⁴ Pokiaľ ide o správanie c. k. jednotiek k nepriateľským lietadlám, tak boli vydané rôzne inštrukcie. Veliteľstvo poľnej c. k. armády vydalo 13.VIII.1914 tieto príkazy: (...) Pri priblížení lietadla je potrebné podľa možnosti ustúpiť zo zorného poľa [jeho osádky]... hneď zistiť, či ide o nepriateľské lietadlo... Ak ide o nepriateľský stroj, všetci vojaci zostanú v kryte, pokiaľ cudzí stroj nezmizne zo zorného poľa. Pri pochode sa jednotky musia snažiť držať mimo chodníkov nezarastených trávou, aby sa čo najviac sťažila úloha nepriateľským leteckým pozorovateľom..¹⁵ Ostreľovanie nepriateľských lietadiel, malo byť podľa štábných smerníc vykonané (...) iba vtedy, ak existuje šanca na úspech zostrelu a bez ohrozenia vlastných jednotiek. Poľné hliadky a stráže môžu ostreľovať lietadlo iba vtedy, ak je uznané za nepriateľské..¹⁶

Veliteľstvo poľnej c. a k. 4. armády vydalo 14.VIII.1914 rozkaz k problematike spojenej s letmi, týkajúcej sa protiletectvej obrany, úlohe letectva pri delostreleckom pozorovaní a poskytovaní pomoci v prípadoch núdzových pristátí:(...) je lepšie, aby bol v pochybných prípadoch umožnený nepriateľskému lietadlu únik, než unáhleným konaním spôsobiť zostrel vlastného lietadla... Celkové ukrytie armády nie je možné, preto je potrebné, aspoň sťažiť nepriateľovi odhad sily nasadených jednotiek. Preto je nutné podniknúť opatrenia za účelom ukrytia aj vtedy, keď to vyžaduje nadmernú námahu napr. keď pochod kolóny musí byť bezpodmienečne utajený.¹⁷

Tieto dispozície boli vydané veliteľom všetkých Leteckých rôt, ako „ Inštrukcie postupu veliteľstva a jednotiek vo vzťahu k leteckým strojom“. Dňa 18.VIII.1914 veliteľstvo poľnej c. a k. 4. armády rozhodlo, že (...) nepriateľské lietadlá môžu byť ostreľované, keď samé útočia alebo zhadzujú bomby. Potom, čo boli zostrelené tri vlastné lietadlá, tak veliteľ poľnej c. a k. 4. armády vydal rozkaz (z rozkazu AOK zo dňa 19.VIII.1914) aby (...) lietadlá neboli ostreľované pod žiadnou zámenkou. Veliteľstvo poľnej c. a k. 1. armády vydalo 19.VIII.1914 rozkaz (...) Nepriateľské

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem., s. 103.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

*lietadlá musia byť ostreľované iba vtedy, keď s ohľadom na zhadzovanie bômb sú jednoznačne identifikované, ako ruské stroje. Netreba si pritom pliesť bomby zo zhadzovanými hláseniami, tie majú pripevnené dlhé stuhy.*¹⁸

Veliteľstvo poľnej c. a k. 2. armády zakázalo 21.VIII.1914 akékoľvek ostreľovanie lietadiel.¹⁹

Veliteľstvo poľnej c. a k. 4. armády vydalo dispozície k ostreľovaniu lietadiel iba za mimoriadnych okolností, tak ako to stanovilo AOK dňa 25.VIII.1914 (...) *Lietadlá, ktoré budú bez pochybností uznané za nepriateľské, môžu byť ostreľované na príkaz štábných dôstojníkov, ktorí sú za to plne zodpovední. Tento príkaz platí iba v situáciách, ak nebudú vlastné jednotky vystavené nebezpečenstvu.*²⁰ Ale keď došlo 27.VIII.1914 znova k omylu a bolo ostreľované vlastné lietadlo, vydalo AOK dňa 28.VIII.1914 definitívny zákaz ostreľovania lietadiel (!), ktorý sa však nedostal ku všetkým veliteľstvám, pretože veliteľstvo poľnej c. a k. 1. armády ešte v októbri a novembri 1914 vydávalo rozkazy, v ktorých stálo, že (...) *piloti môžu byť ostreľovaní iba vtedy, ak budú lietadlá nepochybne uznané za ruské. Rozkaz k ostreľovaniu môže pilotom vydať iba veliteľstvo skupiny [Fliegergruppe].*²¹ Výsledky ruskej obrannej streľby boli dobré. Rakúsko-uhorské lietadlá boli zasahované aj vo výške 1200 - 2000 metrov a pri mnohonásobnom ostreľovaní: (...) *boli nútené k núdzovým pristátiam, alebo lietadlá prilietali s mnohými zásahmi. Osamotené lietadlá boli bezprostredne ostreľované a strácali sa.*²² Veliteľ c. a k. III. zboru vydal v priebehu bojov o mestečko Gródek Jagielloński 10.IX.1914 rozkaz: (...) *Podľa miery možností je nutné kryť sa pred ruským prieskumom.*²³ Rozkaz veliteľa c. a k. XIV. zboru z 30. XI.1914 hovorí, že (...) *čo sa týka správania v prípade objavenia nepriateľských pilotov poskytol podrobné inštrukcie.* Dňa 24.XI.1914 veliteľ poľnej c. a k. 2. armády rozkázal (...) *Postaviť hliadky proti pilotom. Pri približovaní nevykonávať žiadne pohyby. Protiletická paľba sa nezačne, pokiaľ to nedovolí taktická situácia.*²⁴ Z hlásenia agenta spravodajskej služby o správaní protivníka bolo známe, že (...) *ruské jednotky, najmä vo Varšave sa obávali zhadzovania bômb zo vzducholodí a lietadiel a zo vzdušnými útokmi počítali od začiatku vojny.*²⁵ O neznalosti siluet vlastných i nepriateľských lietadiel, ale tiež o neúčinnosti protiletickej obrany v tomto období svedčí záznam o septembrových bojoch o Gródek Jagielloński, keď jeden z ruských dôstojníkov zaznamenal: (...) *Celý pluk strieľal na jedno lietadlo, bez akéhokoľvek úspechu.* Dňa 30.XI.1914 v rozkaze c. k. XIV. zboru bolo zapísané, že (...) *pred bitkou pri Limanowej bolo ostreľované nepriateľské lietadlo.*

Postupne dochádzalo aj ku klasickým vzdušným súbojom. Letecká rota 14 dňa 18.X.1914 hlásila, že jej pilot (...) *bol sledovaný nepriateľským dvojplôšnikom Farman v priestore Magury* a Letecká rota 10 hlásila 11.XII.1914, že jedno z ich lietadiel nad Gdowom (...) *bolo sledované a zostrelené ruským pilotom.* Lietadlo Leteckej roty 8 bolo 20.XII.1914 ostreľované neďaleko Dąbrowy Tarnowskiej lietadlom Nieuport IV a (...) *muselo uniknúť prízemným letom.*

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem., s. 104.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

Jednotlivé zhadzovanie bômb na poľné letiská, sa konalo málokedy.²⁶ Osádka Leteckej roty 15, ktorá operovala v dňoch 11.XI.-1.XII.1914 pre poľnú c. a k. 4. armádu a následne pre Veliteľstvo pevnosti Krakov, hlásila 30.XI.1914 prvý úspech vo vzdušnom súboji. Bolo zostrelené ruské lietadlo nad Miechowem (sic). Osádka lietadla typu Lohner C *Gebirgspeilflieger* v zložení nadporučík Béla Losonczy von Losoncz - pilot a nadporučík Johan Wierzejski - pozorovateľ, počas letu nad Miechowem, uvidela medzi mrakmi ruské lietadlo, štartujúce z poľného letiska. V krúživom lete počkali, až protivník naberie výšku a potom ho začali ostreľovať prudkou paľbou z opakovacích pušiek, následkom čoho sa zasiahnuté nepriateľské lietadlo naklonilo a zrútilo na zem.²⁷

Vo veci maskovania pred leteckou činnosťou hlásila Letecká rota 1 dňa 15.VIII.1914 veliteľstvu poľnej c. a k. 2. armády, že (...) *ruské jazdectvo sa hromadne pohybuje ďaleko od ciest, pravdepodobne preto, aby uniklo zo zorného poľa lietadiel*. Veliteľ poľnej c. a k. 4. armády prikázal 22.VIII.1914 Leteckej rote 8: (...) *Upozorňuje sa vo veci pochodujúcich nepriateľských kolón*. Dňa 9.IX.1914 bolo z pevnosti Krakov hlásené, že (...) *presuny ruských jednotiek sú konané spravidla v noci a cez deň tieto jednotky odpočívajú v hustých lesoch*. Letecká rota 13 podávala 30.XI.1914 správu, že v okolí Rogózna sa pochodujúca ruská pechota pri priblížení lietadla okamžite ukryla v lese.²⁸

Väčšinu nehôd počas letov spôsobovali motory, ktoré let narúšali. Nie je možné zistiť počet núdzových pristátí, ktoré sa v roku 1914 odohrali v ruskej vojnovéj zóne. V prípade všetkých Leteckých rôt bolo celkom známych asi 50 núdzových pristátí (sic), čo je v priemere 6 núdzových pristátí na každú leteckú rotu. Skoro 3/5 z týchto núdzových pristátí sa odohrali v auguste 1914, zatiaľ čo (...) *v neskorších mesiacoch sa núdzových pristátí nevyskytovalo veľa. V novembri 1914 ich asi bolo zaznamenaných viacej, ale november bol mesiac s najhorším počasím*.²⁹ Za predpokladu, že v prípade núdzového pristátia boli lietadlá viac-menej poškodené a 11 lietadiel k.u.k. Luftschifferabteilung bolo stratených na nepriateľskom území, dostaneme sa k počtu asi 60 leteckých nehôd, ktoré sa končili poškodením alebo úplnou stratou stroja.³⁰ Pritom sa do vojnových operácií v Haliči zapojilo iba okolo 120 lietadiel. Do konca roka boli do akcie pripravené priemerne 2-3 lietadlá.³¹

Jedným z najväčších nepriateľov c. a k. letectva v roku 1914 boli poveternostné podmienky. Najmä v posledných mesiacoch roka, keď bola bojová činnosť v priestore Karpát vykonávaná v zimných podmienkach. Na tak priestorovo rozsiahlom haličskom bojisku (...) *bolo počasie premenlivé, dokonca v priebehu jedného dňa sa mohlo niekoľkokrát zmeniť. Lety prebiehali aj v zlom počasí, ktoré bolo väčšinou, pretože misie bolo treba splniť*.³² Letecké snímky sa robili

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem; "Gazeta Krakowska" nr 130 z 6 XII 1914 r.; H. Łukasik, Twierdza Kraków. Wokół krakowskiej twierdzy. Epizody, bohaterowie, ślady bitwy o Kraków 1914, Międzyzdroje-Kraków 2009, s. 156. Spolu, počas celého roka 1914, šesť leteckých rôt nasadených na Balkáne za 133 dní vykonalo 622 letov a 10 leteckých rôt nasadených na ruskom fronte za 141 dní vykonalo 728 bojových letov. – por. SAW-KA/Luftfahrtruppen, Gruppe 157 1 g, Russland II. Sommer-Herbst. Feldakten der oe.-u. Wehrmacht im Heeresarchiv Wien, s. 23-24.

²⁸ SAW-KA/Luftfahrtruppen, Gruppe 157 1 g, Russland II. Sommer-Herbst. Feldakten der oe.-u. Wehrmacht im Heeresarchiv Wien, s. 23-24.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

od prvých dní vojny.³³ Dobová štábná dokumentácia potvrdzuje, že je možné rakúsko-uhorským letcom uznať (...) že sa vždy snažili o rýchly a dôkladný prieskum a zhodnotenie všetkých príležitostí vo všetkých oblastiach. Svoju prácu odvádzali s odvahou, samostatnosťou a záujmom. Zo všetkých síl sa snažili doručiť hlásenie bez ohľadu na to, či bolo zlé počasie alebo tma.. Pre všetky hlásenia pilotov je charakteristická vecnosť a presnosť, odstup od prehnaných tvrdení, fantázie a prikrášľovania. Vyššie veliteľstvá nemuseli hlásenia korigovať a zasahovať, pretože podvody spôsobené zlým alebo nepremysleným hlásením sa nevyskytli.³⁴

Práca letcov bola priebežne kladne hodnotená v písomných pochvalách AOK, veliteľov poľných c. a k. armád, a pevností Krakov, či Premyšl a tiež ocenená vyznamenaniami. Keby nebolo c. a k. velenie presvedčené o tom, že výsledky práce letcov nie sú dôležité pre velenie v poli, nezahŕňali by ich takou veľkou a mimoriadnou úctou.

Straty, ktoré k.u.k. Luftschifferabteilung utrpela v priebehu haličského ťaženia, boli značné. Prvou obeťou z radov c. a k. letectva bol kapitán Mieczysław Miller, letec poľského pôvodu, ktorý zahynul 29.VII.1914 pri autonehode, v čase keď slúžil pri Leteckej rote 2. Ako najskúsenejší dôstojník c. a k. letectva bol menovaný veliteľom letectva na Srbskom fronte – skoro ráno vyrazil služobným automobilom z letiska Wiener Neustadt na srbský front, na území Uhorska vymenil šoféra a domáhal sa rýchlej jazdy, následne ním osobne riadený automobil, 25 km od Trnavy vošiel do výmoľu, prevrátil sa a kapitán M. Miller, pritlačený karosériou, na mieste zahynul. Jeho smrť bola veľkou stratou pre c. a k. letectvo - letecký časopis: „Österreichische Flug-Zeitschrift“ umiestnil 10.VIII.1914 na prvej stránke nekrológ kapitána. M. Millera, v ktorom o ňom medziiným píše: (...) vo veku 38 rokov zahynul jeden z našich najlepších vojenských pilotov...dôstojník letectva s najdlhšou praxou v našej armáde.³⁵

Bojové straty k.u.k. Luftschifferabteilung v období bojov nad Haličou v ťažení v roku 1914 boli nasledujúce:

- osádky - padlí – poručík Engelbert Wolf – Letecká rota 1 (16.VIII.1914), nadporučík Josef Flassig – Letecká rota 1 (16.VIII.1914); kapitán generálneho štábu Oskar Rosmann – Letecká rota 8 (29.VIII.1914 – pilotom lietadla bol nadporučík F. P. Boehm [Letecká rota 8], ktorý však nie je uvedený v zozname padlých, v dôsledku pozabudnutia pozn. A. O.); poručík Béla Feszl – Letecká rota 14 (25.XII.1914)
- nezvestní – nevrátili sa z bojových letov: nadporučík Franz Kabeláč – Letecká rota 1 (14.VIII.1914), nadporučík Hugo Schwab – Letecká rota 1 (14.VIII.1914); nadporučík Karl Stauber – Letecká rota 14 (26.VIII.1914), nadporučík Manfred Georgievič – Letecká rota 14 (26.VIII.1914 – zomrel); nadporučík Andreas Alexay – Letecká rota 5 (1.IX.1914); čatár Franz Mallina – Letecká rota 11 (18.IX.1914), nadporučík Friedrich Rosenthal – Letecká rota 11 (18.IX.1914 – podľa ruských zdrojov tato osádka padla

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ „Österreichische Flug-Zeitschrift“, z 10 VIII 1914, s. 1, zberka Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie.

v dôsledku leteckého taranu prevedeného 8.IX.1914 štábnym kapitánom P. N. Nesterovom – pozn. A. O.); nadporučík Alfred Maurer – Letecká rota 13 (14.XI.1914), poručík Bruno Lauda – Letecká rota 13 (14.XI.1914); nadporučík Karl Klimitsch – Letecká rota 13 (14.XI.1914); nadporučík Leopold Zickero – Letecká rota 13 (14.XI.1914 r.); poručík Rudolf Henke – Letecká rota 15 (7.XII.1914), nadporučík Alfred Heide – Letecká rota 15 (7.XII.1914); nadporučík Heinrich Schartner – Letecká rota 7 (7.XII.1914), kapitán Robert von Kaiserfeld – Letecká rota 7 (7.XII.1914); nadporučík Josef Bendik – Letecká rota 5 (10.XII.1914), čatár Johann Papp – Letecká rota 5 (10.XII.1914); nadporučík Oswald von Nachodsky – Letecká rota 3 (17.XII.1914); čatár Andreas Kvasz – Letecká rota 3 (17.XII.1914)

- zranení: nadporučík Alexander Schön – Letecká rota 15 (16.XI.1914), nadporučík Franz Smička – Letecká rota 7 (8.XII.1914), nadporučík Artur Böhlm – Letecká rota 8 (29.VIII.1914), nadporučík Johann Mandl – Letecká rota 5 (28.IX.1914).

Zo zboru štábných dôstojníkov boli k c. a k. letectvu v období bojov pridelení: 20.VIII.1914 k Leteckej rote 8 a Leteckej rote 10 kapitán Oskar Rosmann (poľná c. a k. 4. armáda), 2.X.1914 ing. kapitán Ferdinand Deutelmoser k Leteckej rote 5, Leteckej rote 7 a FFA 36 (poľná c. a k. 1. armáda), 12.XI.1914 kapitán Stefan von Petrőcz k Leteckej rote 5 a Leteckej rote 13 (poľná c. a k. 2. armáda) a v Leteckej rote 11 a Leteckej rote 14 v období 22.VIII.-3.XI.1914 r. slúžil kapitán Philip von Blaschke³⁸.

Na území severovýchodného Slovenska v dnešnej dobe plní z poľných letísk svoju úlohu iba letisko v Prešove, Košiciach a Kamenici nad Cirochou. Tie ďalšie boli premenené na zastavané plochy alebo poľnohospodársku pôdu. O ich existencii vypovedajú už iba archívne záznamy a zožltnuté fotografie.

Resume

The report analyses the importance of Austrian-Hungarian air force during the first months of World War I and roles of various air units on Slovak territory. These roles were carried out by air troops referred to as Flik (FliegerKompanie) which were strategically deployed near towns behind the frontline. Except reconnaissance missions, planes have been also used for dropping bombs and grenades at assigned static and live targets. They have been also used for spreading military propagandistic leaflets. Author explains combat duties of Fliks and pilots engaged in air missions. He is concerned with flying conditions of machines and operational conditions of pilots influenced by climatic and weather situation in Galizia. Despite these obstacles pilots showed very high mental endurance and battle morale. However, their losses were extensive. The report features a name list of all fallen and wounded air personal. Generally, from all airfields in North-Eastern Slovakia which served their purpose, only airports in Presov, Kosice and Kamenica nad Cirochou are maintained to present days, the rest of them turned to built-up areas or agricultural land. Now only archival documents and yellowed photographs speak about their operation in 1914.

Összefoglaló

Az előadás az osztrák-magyar légi erő jelentőségét feszegeti az első világháború első hónapjaiban, illetve a Szlovákia területén lévő egyes egységek feladatait. Ezeket a feladatokat a frontvonalhoz közeli városokban, stratégiai pontokon elhelyezett, Flik. jelölésű (FliegerKompanie) repülő századok látták el. A repülőgépeket a felderítő küldetések mellett már bombák és gránátok ledobására is használták, statikus vagy élő célpontok ellen. Ezen kívül a repülők propagandista röpiratokat is terjesztettek. A szerző ismerteti a háborús repülőegységek és pilóták hatáskörét a légi küldetések során. Elénk tárja a gépek rossz repülési feltételeit és a pilóták harci körülményeit a galíciai fronton uralkodó kedvezőtlen időjárási viszonyok miatt. A nehézségek ellenére a pilóták kimagasló lelki erőről és hadierkölcseiről tettek tanúbizonyságot. Az őket ért veszteségek azonban súlyosak voltak. Az előadás szövegében az elesett és sérült repülőtiszték névsora is feltüntetésre került. Általánosságban véve, az északkelet-szlovákiai vidéken található tábori repülőterek közül csupán Eperjesen, Kassán és Nagykemencén maradtak fenn olyanok, amelyek rendeltetésük szerint működnek, a többiből az idők során beépített terület vagy mezőgazdasági termőföld lett. 1914-es szerepükről ma már csupán a leltárak megsárgult fényképei tanúskodnak.

OBSAH

Úvod	5
<i>Viktor Szabó</i> Obyvatelia Zemplína vo Veľkej vojne 1914-1918 na stránkach regionálnej dobovej tlače	8
<i>Ladislav Gergely</i> Ošetrovanie zranených a chorých vojakov v Košiciach počas Veľkej vojny	25
<i>Norbert Stencinger</i> Po stopách Dr. Jenő Arató (Neusiedlera) vo Veľkej Poľane.....	37
<i>Róbert Takács</i> Barón Sándor Szurmay, rytier z Uzsoku pri obrane Karpát.....	46
<i>Martin Drobňák</i> Vojnové cintoríny z I. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku – zabudnutá historická pamiatka	53
<i>Viktor Szabó – Gabriel Szeghy</i> K problematike vojnového cintorína („cintorína hrdinov“) z 1. svetovej vojny v Košiciach	62
<i>Marek Stoszek</i> Vybrané cintoríny z prvej svetovej vojny na pohraničí Poľska a Slovenska ako miesta kultúrneho zblíženia v minulosti a dnes	68
<i>Béla Bartók</i> Drahý nevlastný otec (Obnova Hunkoviec a Hevešská župa v rokoch 1915-1916).....	74
<i>Peter Zubko</i> Katolícky obrad duchovnej útechy odsúdencov na smrť (s prihliadnutím na obdobie prvej svetovej vojny)	83
<i>Mariusz Czapla</i> Oblasť východného Slovenska v politicko-vojenskej hre troch cisárov	97
<i>Ladislav Tajták</i> Východné Slovensko v roku 1918.....	106
<i>Juraj Červenka</i> Nadporučík Ján Kosch – armádny letec z Medzeva.....	110
<i>Andrzej Olejko</i> Ťaženie v roku 1914 a úloha poľných letísk K. u. K. Luftschiifferabteilung na území Slovenska v bojoch na Severovýchodnom fronte.....	120

CONTENT

Introduction	6
<i>Viktor Szabó</i> Zemplín county residents in the Great War 1914-1918 – the pages of regional wartime press	8
<i>Ladislav Gergely</i> Treatment of wounded and sick soldiers in Košice during the Great War	25
<i>Norbert Stencinger</i> In the footsteps of Dr. Jenő Arató (Neusiedler) in the village of Veľká Poľana	37
<i>Róbert Takács</i> Sándor Szurmay, Baron and Knight of Uzso, and in defense of the Carpathians	46
<i>Martin Drobňák</i> War cemeteries of the First World War in northeastern Slovakia – forgotten historical monument	53
<i>Viktor Szabó – Gabriel Szeghy</i> The issue of the First World War cemetery („Graveyard of Heroes“) in Košice	62
<i>Marek Stoszek</i> Selected cemeteries of the First World War near the Polish-Slovak border as a places of cultural convergence in the past and today	68
<i>Béla Bartók</i> Dear stepfather - Rebuilding of village Hunkovce and Heves county in 1915-1916	74
<i>Peter Zubko</i> The catholic rite of spiritual care for convicts to death (with regard to the First World War)	83
<i>Mariusz Czaplá</i> Eastern Slovakia in the political-military game of three Emperors	97
<i>Ladislav Tajták</i> Eastern Slovakia in 1918	106
<i>Juraj Červenka</i> First Lieutenant Ján Kosch – army aviator from Medzev	110
<i>Andrzej Olejko</i> Campaign in 1914 and a role of airfields of Imperial and Royal Aviation Units (K.u.K. Luftschifferabteilung) on Slovak territory during the operations on North-Eastern front	120

TARTALOM

Bevezető	7
<i>Szabó Viktor</i> Zemplén lakossága a korabeli regionális sajtóban a Nagy háború idején 1914 – 1918 között	8
<i>Gergely László</i> A sebesült és beteg katonák ellátása Kassán a Nagy háború idején	25
<i>Stencinger Norbert</i> Dr. Arató (Neusiedler) Jenő nyomában Nagypolányban (Velká Polana)	37
<i>Takács Róbert</i> Vitéz uzsoki báró Szurmay Sándor a a Kárpátok védelmében	46
<i>Drobňák Martin</i> Elsővilágháborús katonai temetők Szlovákia északkeleti részén – elfeledett történelmi emlékek	53
<i>Szabó Viktor – Szeghy Gábor</i> A kassai első világháborús temető („a hősök temetője“) kérdésköréhez	62
<i>Stoszek Marek</i> Első világháborús katonatemetők a lengyel-szlovák határ mentén, mint a múlt és a jelen kulturális összefonódásának helyszínei	68
<i>Bartók Béla</i> Édes mostoha (Felsőhunkóc újjáépítése és Heves vármegye 1915 – 1916-ban)	74
<i>Zubko Peter</i> A halálraítéltek lelki vigaszának katolikus szertartása az első világháború idején ..	83
<i>Czapla Mariusz</i> Kelet-Szlovákia területe a három császár háborús-politikai játékában	97
<i>Tajták Ladislav</i> Kelet Szlovákia 1918-ban	106
<i>Červenka Juraj</i> Ján Kosch főhadnagy – a mecenzéfi hadi pilóta	110
<i>Olejko Andrzej</i> Az 1914-es hadjárat és a Szlovákia területén fekvő cs. és kir. légiőrő (K. u. K. Luftschifferabteilung) tábori repülőtereinek szerepe az északkeleti fronton	120

PRVÁ SVETOVÁ VOJNA A VÝCHODNÉ SLOVENSKO

zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie

Jazyková a redakčná úprava: Mgr. Viktor Szabó

Štúdie maďarských autorov preložil: Mgr. Viktor Szabó

Vydal: Klub vojenskej histórie Beskydy, Humenné 2014

Sadzba: Peter Farkaš

Grafický návrh obálky: Peter Farkaš

Tlač: D&D

Náklad: 500 ks

